ఆంధ్రసాహిత్య

పరిషత్పత్త్రిక.

కాకినాడ

రెండునెలల కొకసారి ప్రకటింపఁబడును.

సంపుటము ౨౦.	ప్రజోత్పత్తినామసంవత్సరము మార్గశిరపుష్యమాసములు.	సంచిక ౫.

భాసరూపకములు.

—:పిలకా గణపతిగారు—విజయనగరము:—

సంస్కృతవాఙ్మయమునఁ గాళిదాసమహాకవితోఁ దులఁదూఁగఁజాలిన మహాకవు లెందఱో భారతవర్షమున నుద్భవించిరి. కాని యట్టివారిలోఁ గొందఱిగ్రంథములుమాత్రమే మన కుపలభ్యము లగుచున్నవి, మిగిలినవారిలోఁ గొందఱినామములుమాత్రమే మన కిపుడు లభించుచున్నవి. సౌమిల్లకుఁడు కవిపుత్త్రుఁడు నిట్టివారు. 1912 వ సంవత్సరమున మహామహోపాధ్యాయ త. గణపతిశాస్త్రిగారు భాసరూపకములు ప్రకటింపకపూర్వ మీభాసునిగూర్చి కేవలనామమాత్రమే గాని యేమియుఁ దెలియ దనియే చెప్పవచ్చును. మ.త. గణపతిశాస్త్రిగారు శ్రమపడి కొన్నిమాతృకలు సంపాదించి తత్సహాయమున 1 స్వప్నవాసవదత్తము. 2 ప్రతిజ్ఞాయౌగంధరాయణము. 3 ప్రతిమానాటకము. 4. అభిషేకనాటకము. 5. బాలచరితము. 6. పంచరాత్రము. 7. ఊరుభంగము. 8. కర్ణభారము. 9. దూతఘటోత్కచము. 10. దూతవాక్యము, 11. మధ్యమవ్యాయోగము. 12. అవిమారకము. 13. చారుదత్తము నను 13 నాటకములు ప్రకటించిరి. అప్పటినుండియుఁ బ్రపంచమునకు భాసనాటకపఠనాభాగ్యము కలిగెను.

భాసమహాకవికాలమును గూర్చియుఁ దద్రూపకములను గూర్చియు భారతీయపాశ్చాత్యపండితులలో ననేకాభిప్రాయభేదము లున్నవి. వానిలో

మూఁడు వాదములు ముఖ్యము లనవచ్చును- మొదటిది భాసనాటకచక్రోద్ధారకులగు మ. మ. గణపతిశాస్త్రిగారిది. రెండవది కీతుపండితుని వాదము. మూఁడవది కృష్ణపిశారటిగారి వాదము. మ. మ. గణపతిశాస్త్రిగారు భాసుఁడు క్రీ. పూ. 6 వశతాబ్దములోనివాఁ డనిరి. కీతుపండితుఁ డించుమించుగ క్రీ. శ. 3 వ శతాబ్దములోనివాఁ డనెను. కృష్ణపిశారటిగారుమాత్రము భాససిద్ధాంతమును విశ్వసింపక, యీనాటకము లేవియు భాసునివి కావనియుఁ గేరళదేశీయు లగునటులు ప్రసిద్ధరూపకములనుండి సుందరభాగములేర్చి కూర్చిన గ్రంథము లనియు, నిట్టి యీరూపకములకూర్పు క్రీ. శ. 7వ శతాబ్దమున జరిగియుండవచ్చు ననియు నభిప్రాయపడిరి. ముం దొక్కొక్కరియభిప్రాయము వ్రాసి తరువాత రూపకముల గూర్చి వ్రాసెదను.

వీనిలో మ. మ. గణపతిశాస్త్రిగారి వాదము సంక్షిప్తము చేయవచ్చును. కాళిదాసమహాకవి మాళవికాగ్నిమిత్ర ప్రస్తావమున—"ప్రథితయశసాం భాస, సౌమిల్లక, కవిపుత్రాదీనాం ప్రబంధా నతిక్రమ్య వర్తమానకవేః కాళిదాసస్య క్రియాయాం కథం బహుమానః" అని భాసరూపకములను ప్రస్తావించియున్నాఁడు. రాజశేఖరుఁడు గూడఁ దనసూక్తిముక్తావళియందు-

భాసనాటకచక్రేఽపి చ్ఛేకైః క్షిప్తే పరీక్షితుమ్
స్వప్నవాసవదత్తస్య దాహకోఽభూ న్నపావకః॥

అని భాసమహాకవి స్వప్నవాసవదత్తమును ప్రస్తుతించెను. మఱియు బాణకవి తనహర్షచరితమున—

సూత్రధారకృతారంభై ర్నాటకై ర్బహుభూమికైః
సపతాకై ర్యశో లేభే భాసో దేవకులై రివ.

అని భాసనాటకములను సంస్తుతించెను. ఇంకను జాలమంది భాసుని స్మరించిరి. కావునఁ గాళిదాసమహాకవిచేఁ గూడ గొప్ప రూపకకర్తగ నుతింపఁబడినట్టియుఁ బ్రథితయశస్కుఁ డగుభాసుఁడను నొకమహాకవి యుండె నని యు నాతఁడు స్వప్నవాసవదత్తాద్యనేకరూపకములను వ్రాసె ననియు, వానిలో స్వప్నవాసవదత్త మత్యంతరమణీయ మైన దని యుఁ బయికాళిదాసాదుల స్తోత్రములవలన నిశ్చయింపవచ్చును. కావున, ప్రస్తుతము మనకు దొరకినస్వప్నవాసవదత్తము భాసునిదే యనుకొనవచ్చును. మిగిలిన పండ్రెండు రూపకములుగూడ శైలిలోను నార్షప్రయోగములలోను, సహజమాధుర్యమునను భరతవాక్యమున

ను స్థాపనలందును స్వల్పభేదములతో సమానముగ నున్నవి. కావున నివికూడ భాసునివే యని నిశ్చయింపవచ్చును. ఇంతియెకాక క్రీ. పూ. 4 వశతాబ్దమున నున్నచాణక్యుని యర్థశాస్త్రమున— (10 అధి. 3 అధ్యా.)

నవంశరావం సలిలైః సుపూర్ణం సుసంస్కృతం దర్భకృతోత్తరీయం,
తత్తస్య మాభూన్నరకంచ గచ్ఛేద్యో భర్తృపిండస్య కృతే నయుధ్యేత్

అను ప్రతిజ్ఞాయౌగంధరాయణశ్లోకము నుదాహరించెను. ఈశ్లోకమునకుఁ బూర్వమున నున్న "అపీహ శ్లోకౌ భవతః" అనువాక్యముచే నర్థశాస్త్రకర్త యీశ్లోక మన్యగ్రంథమునుండి యుదాహరించుచున్నాఁడని సుస్పష్టముగఁ దెలియుచున్నది. మఱియు భాసునియపప్రయోగములనుబట్టి చూచిన నివి యన్నియుఁ జాలవఱ కపాణినీయము లగుటచే నాతఁడు పాణినికంటెఁ గూడఁ బ్రాచీనుఁ డని తలంపవచ్చును. ఇట్లు పాణినికంటెను నర్థశాస్త్రముకంటెను బ్రాచీనుఁ డగుటవలన భాసుఁడు క్రీ. పూ. 5వ శతాబ్దమున నుండవచ్చును. ఇంతియకాక జయానకునిచే రచియింపఁబడిన పృథ్వీరాజచరితమును వ్యాఖ్యానముచేయుచు జోనరాజు (క్రీ. శ. 1500) ప్రథమాధ్యాయమందలి మూఁడవశ్లోకవ్యాఖ్యానమున—

అత్ర సాధనమాహ— పోగ్నిరపి భాసమునేః కావ్యం విష్ణుధర్మాన్ ముఖాత్ త్యక్తవాన్ నావహాదిత్యర్థః" అని వ్రాయుచున్నాఁడు- కావున నాతనికి మునిత్వము సిద్ధమైనది. కావున భాసుఁ డించుమించుగ, క్రీ. పూ. 5 లేక 6 వ శతాబ్దమున నుండె నని యు నాతఁడు వ్రాసిన స్వప్నవాసవదత్తాదినాటకములే ప్రకటితనాటకము లనియు సునిశ్చితము.

ఇఁక, కీత్పండితుని యభిప్రాయ మరయుదము. అతఁ డీగ్రంథము లన్నియు భాసుని వనుటలో మ. శ. గణపతిశాస్త్రిగారితో నేకీభవించెను. కాని భాసునికాలమువిషయములో నాయనతో నేకీభవింప లేదు. కీత్పండితుని యభిప్రాయ మిది—"భాసునిప్రాకృతములు కాళిదాసప్రాకృతములకంటెఁ బ్రాచీనత్వమును సూచించుచున్నవి. కాని యశ్వఘోషుని ప్రాకృతములకంటె నవీనములే. మఱియు భాసుని ప్రతిజ్ఞాయౌగంధరాయణమందలి (1-8).

"కాష్ఠా దగ్నిర్జాయతే మథ్యమానాత్
భూమి స్తోయం ఖన్యమానా దదాతి
సోత్సాహానాం నాస్త్యసాధ్యం నరాణాం
మార్గారబ్ధాః సర్వయత్నాః ఫలంతి.

అనుసీశ్లోక మశ్వఘోషుని బుద్ధచరితమందలి—

"కాష్ఠంహి మథ్నన్ లభతే హుతాశం
భూమిం ఖనన్ విందతి చాపి తోయమ్
నిర్బంధినః కించన నాస్త్యసాధ్యం
న్యాయేన యుక్తం చ కృతంచ సర్వమ్.

అనుశ్లోకము ననుసరించుచున్న దనుట స్పష్టము. కావున నశ్వఘోషుని కంటె భాసుఁడు నవీనుఁడు కావలయును. భాసుం డించుమించుగ క్రీ. శ. 3 వ శతాబ్దమున నుండవచ్చును. ఇంతియ కాక యతనినాటకములఁ గొన్నిభరతవాక్యములవలన భాసునికిఁ బోషకుఁడుగ నున్న మహారాజు శత్రువులకుఁ జిక్కి తిరిగి తనరాజ్యమును సంపాదించె నని తెలియుచున్నది. ఈపరిస్థితు లన్నియు క్షత్రపరుద్రసింహునిపరిపాలనముతో సరిపోవుచున్నవి. క్షత్రపరుద్రసింహుఁడు క్రీ. శ. 181 నుండి 188 వఱకును దరువాత మరల క్రీ. శ. 191 నుండి 196 పర్యంతమును రాజ్యముచేసెను. భాసుఁడు తత్కాలమువాఁడు కావలయును. కీత్పండితుని వాక్యము లీదిగువ నిచ్చెదను.

In the Avimaraka the Abhishakanataka and the Pratijnayougandharayana that the king should after destroying his rule the whole earth, while in the Svapnavasavadatta, Dutavakya, Balacharitra the wish is for universal rule. This suggests that for a time the king reigned in peace. The enemies arose and disturbed his power; finally he again won the upper hand, and his friends could without absurdity pray for his attaining imperial rank. This would agree with the history of the Kshatrapa Rudra Sinha who held from A. D. 181-8 and again A.D. 191-6 the high rank of Mahakshatrapa and whose name may be hinted at in the use of term Rajasinha"—Sanskrit Drama 94.

మ. శ. గణపతిశాస్త్రిగారు మాత్రము- భరతవాక్యములయందలి రాజసింహాదిపదములు రాజవిశేషమును సూచించుట లేదు కావున నీవాక్యములవలన భాసునిపోషకుఁ డగుమహారాజెవరో నిశ్చయముగఁ జెప్పుటకు వీలు లేదని యభిప్రాయపడిరి.

ఇఁకఁ గృష్ణపిశారటిగారియభిప్రాయ మరయుదము. వారి వాదము నిట్లు సంగ్రహింపవచ్చును. ప్రస్తుతము మన కుపలభ్యమాన మగుస్వప్నవాసవదత్తము ప్రసిద్ధభాసకృత స్వప్నవాసవదత్తము కాదు. ధ్వన్యాలోకలోచనమున నుదాహరించిన —"సంచితపక్ష్మకవాటం నయనద్వారం స్వరూపతాడనేన,

ఉద్ఘాట్య సా ప్రవిష్టా హృదయం మే నృపతనూజా" అను నీశ్లోకము ప్రకృత స్వప్నవాసవదత్తములో లేకుండుటచే నిది యొక వేఱురూపకము. మఱియు నమరవ్యాఖ్య యగునమరటీకాసర్వస్వమున "శృంగారవీరకరుణాద్భుత" అను శ్లోకవ్యాఖ్యానసందర్భమున ధర్మార్థకామశృంగారముల కుదాహరణము లిచ్చుచుఁ దత్కర్త యీవాక్యములను వ్రాసెను.

ఆద్యోయథా—నందయంత్యాం బ్రాహ్మణభోజనమ్. ద్వితీయః-స్వదిశ మార్తిసాక్షీకర్తు ముదయనస్య పద్మావతీపరిణయోర్థశృంగారః. తృతీయః-స్వప్నవాసవదత్తే తస్యైవ వాసవదత్తాపరిణయః కామశృంగారః.

ప్రకృతరూపకమునఁ బద్మావతీపరిణయ మొకటియె యున్నది కాని వాసవదత్తాపరిణయము లేదు. కావున, ప్రకృతనాటకము ప్రాచీననాటకము కాదు. మఱియు. "సూత్రధారకృతారంభై ర్నాటకై ర్బహుభూమికైః సపతాకైర్యశో లేభే భాసో దేవకులైరివ" అను నీశ్లోకమునఁ జెప్పఁబడిన "సూత్రధారకృతారంభత్వము" కేవల మొకభాసరూపకములకే గాక కేరళదేశీయ రూపకములగు సుభద్రాధనంజయాదిరూపకములందును, కేరళలిపి నున్న శాకుంతలాది నాటకములందును గూడఁ బొట్టమొదట నున్నది. మఱియు "ఏవమార్యమిశ్రాన్ విజ్ఞాపయామి కిం ను ఖలు మయి విజ్ఞాపనవ్యగ్రే శబ్ద ఇవ శ్రూయతే అంగ పశ్యామి" ఇత్యాది స్థాపనావాక్యములు గూడఁ గేవలము భాసరూపకములయందే కాక శక్తిభద్రవిరచిత మగు నాశ్చర్యచూడామణి యను నాటకమునఁ గూడ నున్నది. ఇతి "ప్రస్తావనా" అనుటకు బదులుగ "ఇతి స్థాపనా" యని వ్రాయుట పైనాటకమునందును మిగిలిన కేరళదేశీయరూపకములందును గూడ నున్నది. ఇంతియ కాక భాసుని చారుదత్తమునకును మృచ్ఛకటికమునకును జాల దగ్గఱసంబంధ మగపడుచున్నది. వీరిలో నెవరో యొక రితరుల గ్రంథమును జూచియే తమ గ్రంథమును దబ్బఱ వ్రాసియుండవలయును. మృచ్ఛకటికము సంపూర్ణముగ నున్నది. భాసునిచారుదత్తము సమగ్రముగ నున్నది. భాసచారుదత్తమునందలి సంవాహకాదిపాత్రములకుఁ బ్రయోజన మేమియు లేదు. చారుదత్తము మాత్రముఁ జాల నసంపూర్ణముగ నున్నది.

కావున మృచ్ఛకటికమును జూచియే చారుదత్తము వ్రాయఁబడెను, గాని, చారుదత్తమును జూచి మృచ్ఛకటికము వ్రాయఁబడలేదు. మఱియుఁ

ప్రతిమానాటకమందలి యిక్ష్వాకువంశక్రమ మేపురాణమందలి వంశక్రమము తోడను సరిపోవుచుండుట లేదు, కాని, కాళిదాసుని రఘువంశమందలి వంశక్రమముతో సరిపోవుచున్నది. కావున నీనాటకకర్త కాళిదాసకావ్యమును జూచియే తనరూపకమును వ్రాసియుండవలయును. ఇంతియకాక, ప్రతిమానాటకమున భరతుఁ డజునకు నను స్మరించుచు "నమోస్తు శ్లాఘనీయ పశ్చాత్తాపాయ" అనును. ఈపశ్చాత్తాప మెక్కడిది? ఇది కాళిదాసమహాకవి యజవిలాపమును జూచియే యీకవి యిట్లు వ్రాసె ననుట స్పష్టము.

ఇంతియ కాక కేరళదేశమున "చక్కియారు" లనునొక కుశీలవజాతి యున్నది. వీరు పూర్వమునుండియుఁ బ్రాచీనరూపకములనుండి కొన్ని భాగముల నుద్ధరించి తమయిచ్చవచ్చినటుల మార్చి ప్రదర్శించు నాచార మున్నది. అది యిప్పటికిని జరుగుచున్నది. వా రిప్పటికిని మత్తాంకమును (ప్రతిజ్ఞాయౌగంధరాయణమందలి ఒకయంకము) స్వప్నాంకము (స్వప్నవాసవదత్తమందలి ఒకయంకము) దూతవాక్యము, దూతఘటోత్కచము, వాలికథాంకము (అభిషేకనాటకమందలి ద్వికల్యాణసౌగంధికము) మొదలగురూపకము లాడుచున్నారు. వివిధగ్రంథములయందలి శ్లోకము లేర్చి కూర్చి ప్రబంధము లనుపేరుతో గానము చేయుచుందురు. వానివలెనే యీ 13 రూపకములును చక్కియారులు చేసిన పట్టికూర్పులేగాని భాసనాటకములు కావు. ఇట్టికూర్పు 7 లేక 8 వ శతాబ్దమున జరిగియుండవచ్చును. శైలినిగూర్చియు, పాణినీయప్రయోగములను గూర్చియుఁ జెప్పవలసిన దేమియు లేదు. ఇట్టిప్రయోగములు పాణినీయజ్ఞానము లేకపోవుటచే నీనటులు చేసినవే. ఈరూపకములయందలి శ్లోకము లన్నియుఁ జాలవఱకు రామాయణములోని వగుటచే సహజముగ రామాయణాదులకున్న యార్షప్రయోగములే వీనికిని సంప్రాప్తించినవి. కావున శైలినిబట్టి ప్రాచీనత్వమును స్థిరపఱచుటకు వీలులేదు. ఇవి పట్టికూర్పులు కావుననే యీరూపకస్థాపనలందు కవినామనిర్దేశము లేదు. ప్రాకృతములు గూడ, ప్రాచీనములు కావు వీనితో సమాన మగుప్రాకృతములు శక్తిభద్రాదుల రూపకములలోఁ గూడ నున్నవి. కావున నివి యన్నియు పట్టికూర్పులు గాని భాసరూపకములు కావు."

వీరివాదము పైకి సారవంతముగఁ గన్పట్టినను తత్త్వార్థ మాలోచించిన నిస్సార మని తేలును.

మొదట మీరు ప్రకృతస్వప్నవాసవదత్తము ప్రాచీనస్వప్నవాసవదత్తముగా దనిరి. పోనిండు వారివాదమే యంగీకరింతము. అపు డొకటియే కథాభాగమును నామధేయమును గలిగిన రెండురూపకము లుండుటకుఁ గారణమేమి? అట్లుండుటయు లేదు. కనుకనే రామాయణము మూలకథగాఁ గలిగిన యనర్ఘరాఘవము మహావీరచరితము మొదలగురూపకములందు నామభేదము గపడుచున్నది. టీకాసర్వస్వమునకును బ్రకృతస్వప్నవాసవదత్తమునకును విరోధము లేదు. వాసవదత్తాపరిణయముకూడ నిందు సూచింపఁబడినది. కేవలము వివాహము లేకపోయినంతమాత్రమున మఱియొక స్వప్నవాసవదత్త ముండ నవసరము లేదు. అదియును గాక మహాకవి కాళిదాసు రచించిన ప్రసిద్ధనాటక మగునభిజ్ఞానశాకుంతలమునందే విస్తారముగు పాఠభేదము లున్నవి. ఒకపాఠములో నున్న 5, 6 శ్లోకము లింకొకపాఠములో లేవు. కథాభాగములోనే కొంతమార్పున్నది. ఇట్టి పరిస్థితులలో నన్నిరూపకములకుఁ బూర్వము రచింపఁబడిన స్వప్నవాసవదత్తమున లేఖకప్రమాదములవలన రెండుమూఁడు శ్లోకములు లేకపోవచ్చును. అంతమాత్రమున నిది భాసస్వప్నవాసవదత్తము కాదనుట సాహసము. ఇదిగాక భోజుని శృంగారప్రకాశికలో స్వప్నవాసవదత్తమందలి పంచమాంకకథ యభివర్ణితమైయున్నది. అది యట్లే ప్రకృతరూపకమున నున్నది. వామనుని కావ్యాలంకారసూత్రవృత్తిలో నుదాహరింపఁబడిన-

“శరచ్ఛాయాప్రకారేణ వాతావిద్ధేనభామిని
కాశపుష్పలవేనేదం సాస్రుపాతం ముఖంకృతమ్.

అనుశ్లోకము ప్రకృతరూపకమున నున్నది. వామనుఁడు ప్రసిద్ధిననుసరించి కవినామనిర్దేశ మొనర్పలేదు. వారు చూపించినశ్లోకము లుండుటకుఁ గూడవీ లున్నది. కావున నీస్వప్నవాసవదత్తము ప్రాచీనస్వప్నవాసవదత్తమె యని నిశ్చయింపవచ్చును.

ఇఁకఁ గేరళదేశీయరూపకములు గూడ భాసరూపకములను బోలియుండుటకుం గారణ మరయుదము. కేరళప్రాంతరూపకములలో భాసస్థాపనవంటి స్థాపన లుండుటకుఁ గారణము కేవల మనుకరణమే. తమకంటెఁ బ్రసిద్ధుఁ డగుమహాకవిపోకడల నితరు లనుసరించుటలో నాశ్చర్య మేమి యు లేదు.

ఇఁకఁ జారుదత్తవిషయము. నిశ్చయముగ మృచ్ఛకటికము చారుదత్త

ముపై నాధారపడియున్నది. సాహిత్యదర్పణమున దరిద్రచారుదత్త స్మరణ మున్నది. అది మన చారుదత్తమయి యుండవచ్చును. నాటకలో "దరిద్ర"శబ్దము విడిచి యుందురు. చారుదత్తమును సూక్ష్మముగఁ బరిశీలించినచో మృచ్ఛకటికమే యనుకరణ మని బోధపడఁగలదు. ఇంకను జారుదత్తమృచ్ఛకటికములఁగూర్చి ముందు వ్యాసములలోఁ జర్చించెదను.

ప్రతిమానాటకము రఘువంశానుకరణ మనుటలో హేతువులు దృఢముగ లేవు. కాళిదాసమహాకవి రఘువంశములో వర్ణించిన రాజవంశము విష్ణుపురాణములో నున్న దని దక్షిణావర్తనాథుఁడు రఘువంశవ్యాఖ్యానమునఁ జెప్పుచున్నాఁడు. కాళిదాసుని రఘువంశమున కేయితిహాసము మూలముగ నున్నదో యాయితిహాసమునే భాసుఁడు మూలముగ స్వీకరించి యుండవచ్చును. ఇట్లనుకొనుటలో వైరుధ్య మేమియు లేదు.

ఇఁక నీరూపకము లన్నియు వట్టికూర్పు లనువాద మెంత సమంజసముగ నున్నదో పరికింతము. సహృదయాదిరూపకములను బరిశీలించినచో నివి వట్టికూర్పు లనలేరు. చారిత్రికదృష్టితోఁ బరిశీలింపక కేవల సహృదయదృష్టితోఁ జూచినను స్వప్నవాసవదత్తమందలి యౌత్కృష్ట్యము సహృదయుల కవగత మగును. సంస్కృత భాషాభిజ్ఞ లోకపారిణమైన నారూపకమును జదివితీరవలయును! అది యటుండనిండు. ఈనాటకములయందు భిన్నభిన్నకవుల శ్లోకములు గూడఁ గానవచ్చుటలేదు! రూపకములలోఁ బ్రాచీనత్వము ప్రస్ఫుటముగ నున్నది. ఇట్టిచో వీనిని వట్టికూర్పులన నెట్లు సాహసించిరో తెలియకుండ నున్నది. స్వప్నవాసవదత్తములో నొక యంకమును, అభిషేకనాటకములో నొకయంకము నని యిట్లు వేర్వేరంకముల నాడునాచారమే గాని పుస్తకములఁ గూర్చు నాచారము లే దని వారిచ్చిన పుస్తకములవట్టి కవలననే తెలియుచున్నది. కావున నివి కేవలము చక్కియారులు కూర్చినకూర్పులు గావు. గ్రంథములోఁ గవినామనిర్దేశము లేకపోవుటకుఁ గారణ మప్పటిరోజులలో గవినామము నిర్దేశించునాచారము లేకపోవుటయే. ఒకవిషయము మాత్ర మెవరును గాదనఁజాలరు. రూపకములు చాలఁ బ్రాచీనము లగుటచే ననేక లేఖకప్రమాదములకు లోనయి యుండవచ్చును. తత్కారణమున నొకటిరెండుశ్లోకములు ప్రకృతరూపకములలో లేకపోవచ్చును. స్వల్పము కథాభాగముకూడ మాఱి యుండవచ్చును.

మఱియు, మ. త. గణపతిశాస్త్రిగారు మొదలగు భారతీయవిద్వాంసులచేతను- కీతు, వింటర్‌నిట్జ్ మొదలగు పాశ్చాత్యపండితులచేతను నధికము లగుమన్ననలం బడసినవి. ఇంక, కీత్పండితుని యభిప్రాయ మాలోచింతము. ఈతఁ డీరూపకముల యాథార్థ్య మంగీకరించెను గాని యశ్వఘోషుని కంటె భాసుఁడు నవీనుఁ డని యాతనియభిప్రాయము, కాని, "కాష్ఠాదగ్ని ర్జాయతే మథ్యమానాత్ । భూమి స్తోయం ఖన్యమానా దదాతి । సోత్సాహానాం నాస్త్యసాధ్యం నరాణాం మార్గారబ్ధాః సర్వయత్నాః ఫలంతి॥ అను శ్లోకమే ప్రాచీనత్వమును సూచించుచున్న దని సహృదయులకు విదితముకాకపోదు.

ప్రాకృతములనుబట్టి కూడఁ బ్రాచీనత్వనవీనత్వములను నిర్ణయించుటకు వీలు లేదు. అనుకరణమువలనఁ గూడ నిట్టివి సంభవింపవచ్చును. మొన్న మొన్నవ్రాసిన కౌముదికవికూడఁ గాళిదాసప్రాకృతములతో సమాన మగుప్రాకృతములను వాడవచ్చును. మిగిలిన కారణముల వలనఁ బ్రాచీనత్వము స్థిరపడినచోఁ బ్రాకృతములు తత్సహకారు లగును. అంతియె కాని కేవలప్రాకృతములఁ బట్టి కాలనిర్ణయము చేయవీలు లేదు. కావున, ప్రాకృతవాదముచే నశ్వఘోషుఁడు ప్రాచీనుఁ డనుటకు వీలు లేదు.

నిశ్చితముగ భాసుని కాలము నిర్ణయించు సాధనము లింతవఱకు లభింపలేదు. కావునఁ బ్రస్తుతపరిస్థితులలో భాసుఁడు కాళిదాసునికంటెను నశ్వఘోషునికంటెను బ్రాచీనుఁ డని నిశ్చయింపవచ్చును. మ. త. గణపతిశాస్త్రిగారు చెప్పినట్లంతప్రాచీనుఁడు గాకపోయినను క్రీ. పూ. 2 వ శతాబ్దప్రాంతమున నుండవచ్చును. పాణినీయమునకు విరుద్ధము లగు ప్రయోగము లున్నంతమాత్రాన పాణినీయముకంటెఁ బ్రాచీనుఁడు కానక్కఱ లేదు. మునిశబ్దము నవీనులకుఁ గూడ నున్నది. భరతముని యే మన కుదాహరణము- అర్థశాస్త్రముకూడ నిశ్చయముగ క్రీ. పూ. 4 వశతాబ్దములోని దనుకొనుటకు వీలు లేదు. కావున క్రీ. పూ. 2 వశతాబ్దమే యుచితముగ నున్నది- పైవాదములచే మన మిది నిశ్చయింపవచ్చును. 1. భాసమహాకవి స్వప్నవాసవదత్తము వ్రాయుట. 2 ప్రకృతరూపకమును బ్రాచీనరూపకమును నొక్కటియే యగుట. 3. శైలినిబట్టి మిగిలిన రూపకములుగూడ భాసకృతము లనుట. భాసుఁ డశ్వఘోష కాళిదాసులకంటెఁ బ్రాచీనుఁడగుట. ఈరూపకములు కేవలము కేరళదేశమందే లభించుటచే నొకవేళ భాసుఁడు కేరళదేశీయుఁ డేమో యనిసందియము గలుగుచున్నది. కాని యాతనిగ్రంథములం దుత్తరదేశపరిచయమే యెక్కుడుగఁ గానవచ్చుచున్నది. ఏది యెట్లున్నను నింతరమణీయభాసనాటకపఠనాభాగ్యము గలిగించినందులకు మహామహోపాధ్యాయ త. గణపతిశాస్త్రిగారు వందనీయులు. మిగిలినభాగమున రూపకములఁ గూర్చి వ్రాసెదను.

రంగనాథరామాయణము—రంగనాథుఁడు.

—జనమంచి వేంకటసుబ్రహ్మణ్యశర్మగారు—కడప—

శ్లో. దంభం నోద్వహతే ననిందతి పరాన్ నో భాషతే నిష్ఠురం
ప్రోక్తం కేనచిదప్రియంచ సహతే క్రోధంచ నాలంబతే।
జ్ఞాత్వా శాస్త్రమపి ప్రభూత మనిశం సంతిష్ఠతే మూకవ
ద్దోషాంశ్ఛాదయతే గుణాన్ వితనుతే చాష్టౌగుణాః పండితే॥

మహనీయులారా! సత్యాన్వేషణతత్పరులారా!

రంగనాథరామాయణము నెఱుఁగనివా రాంధ్రులలో నుండరని నా విశ్వాసము. చిరకాలము క్రింద రచింపఁబడినను క్రొత్తగా రచింపఁబడిన గ్రంథమువలె రంగనాథరామాయణము నెల్లవారును బఠింతురు. 'ద్విపదకావ్యంబు ముదిలంజ దిగ్గికంత, యియ్యనేరనిరాచ నాగ్గెకరాశి' యని వేణుగోపాలశతకంబునఁ జెప్పినపగిది నీరంగనాథరామాయణము నీసడించువారు లేరు. అమహనీయునిపుణ్య మెట్టిదో యెఱుఁగఁజాలను. రంగనాథరామాయణమున ననేకభాగములు లోపించి యుండఁగాఁ దాళపత్రగ్రంథములను బరిశీలించి కొన్ని యేండ్లకుఁ బూర్వమున సన్మస్కరువర్యు లగు కావ్యన్యాయతీర్థాభినవాంధ్ర వాల్మీకిబిరుదాంకితు లయిన బ్రహ్మశ్రీ జనమంచి శేషాద్రిశర్మగారు సంస్కరించి యుండిరి. సంస్కృతాంధ్రాదిగ్రంథోద్ధారకు లగు మ॥ రా। రా॥ శ్రీ వావిళ్ళ వేంకటేశ్వరశాస్త్రులుగా రద్దానిని బ్రకటించిరి. అందు నింకను గొంతగ్రంథ భాగము చేర్పవలసినట్లు మఱికొన్నిపుస్తకములలోఁ గలదని శ్రీశర్మగా రవకాశ మున్నపు డద్దానిం బరిశీలించుచున్నవారు. వారికడ నున్నపుస్తకములలోఁ గొన్నిఁటిలోఁ గొన్ని కీటకచ్ఛటాభక్షితము లైనవి. శ్రీకృష్ణావతారతత్త్వమును వ్రాయుచు నాకార్యమును మానిరి. రెండువత్సరముల క్రిందట మ॥ రా॥ రా॥ శ్రీ కట్టమంచి రామలింగారెడ్డిగారు రంగనాథరామాయణమును సంస్కరింప వారిని బురికొల్పిరి. తత్త్వమును బూర్తిచేసి యాకార్యమునకుఁ గడంగుదు మని శ్రీశర్మగారు తెలిపిరి.

రంగనాథరామాయణమును రెండుమూఁడుసారులు పఠించితిని. గ్రంథకర్త యెవ్వ రనువిషయము నించుక తెలియఁదగు నని తోఁచెను. నాయోపి నంతవట్టుఁ బరికించితిని. తోఁచినవిషయము నిందు వ్రాయుచున్నాఁడను. ఇది యే

సిద్ధాంత మని వాదింపఁబూనను. ఇం దేమాత్రమే సారముండినఁ బరిగ్రహింపుఁడు. లేదేని వదలుఁడు. నేను పెద్దవిమర్శకుఁడనుగాను. నన్నెవ్వరును బ్రతిపక్షమునిగా గ్రహింపరా దని మాత్రము విన్నవింతును.

రంగనాథుని కాలాదుల నిపుడు చర్చింప నవసరము లేదు. కవిజీవితములో వానిని జర్చించినవి. రంగనాథుఁ డెవఁ డనియే యిపుడు చర్చింపఁదగినవిషయము. కోన బుద్ధారెడ్డి గ్రంథకర్త యని ప్రతికాండాంతమున నుండఁగా రంగనాథుఁడు కవియను ప్రతీతి యేల కలిగెను. అనువిషయము నూరక వ్రాసి పుచ్చరాదు. రంగనాథుఁ డనుపేరుగల వ్యక్తియే లేదా? అతనికిని బుద్ధారెడ్డికిని సంబంధమే లేదా? అను నీరెండువిషయములును బరిశీలింపఁదగినవి. గ్రంథమును దిలకించినపు డీసంశయమునకు నవకాశమే లేదని తోఁచును. లోకప్రతీతిం బరికించిన రంగనాథుఁ డనుమహాకవి కలఁడనియే తోఁచును. ఇందు రెండువాదములు గలవు. కోన బుద్ధారెడ్డియే గ్రంథకర్త. పండరిపురి వేంచేసిన దేవునిపేర గ్రంథమును రచించెను. కావున రంగనాథరామాయణ మనుపేరు వచ్చినది. అంతియ కాని రంగనాథుఁడు లేనేలేఁడు. బుద్ధారెడ్డి యాస్థానకవి యని కల్పించుట యసంగతము. అనునది యొకవాదము. రంగనాథుఁడు బుద్ధారెడ్డియాస్థానమున నుండి తనపేరున రామాయణమును బ్రభువతంసుఁడు వ్రాసినట్లు వ్రాసెను. అనునది యొకవాదము. ఈరెండువాదములకును దగుకారణములు కలవు. ఇందేది న్యాయమార్గము ననుసరించును? అనునదియే ప్రకృతవిషయము. ఏవాదమునం దైనను గొన్నియుక్తులచే సాధింపఁదగు విషయము లుండకపోవు. అయూహలనే ప్రధానము చేసికొని తన పట్టినపట్టును సాధింపఁ జూచుట యంత సరసము గా దని నాయాశయము. ఏవాదము నైనఁ గొందఱు మెచ్చుకొనువా రుండకపోరు. రంగనాథుఁ డనుకవియే లేకున్న నొకపేరు గల్పించి యాతని యాస్థానపండితుఁ డని నిర్ణయించి యాతని కొక యింటిపేరు పెరిచేటివా రని సృజించి యెంతకాలమునుండియో మహనీయు లాతని స్తుతిపద్యములలోఁ బరిగణించి వినుతించి కర్తృత్వమును బాగుచుండుట తెలివి తక్కువచేతనే కాని వేఱుకా దనవలయును అట్లే యుండునన్న శాసనములుకూడ నట్లే కల్పింపఁబడినవి కొన్ని కల వనవచ్చును. శాసనములఁ బరీక్షించుటలోఁ దమయాయుస్సును ధారవోసిన పెద్దలుకూడఁ గొన్నిశాసనములు సర్వాసంగతములుగా నున్న వనిరి. గణపతిదేవుని కాలనిర్ణయమున నీవిషయము కన్ను

పట్టెను. ఒక్క శాసనము తప్పగానున్నదని యొప్పుకొనవచ్చును శాసనములనే నమ్మి విషయమును సిద్ధాంతము చేయవలదనియుఁ జెప్పుదును.

ఒక్క ప్రభువును గుఱించిన శాసనములలో నీమహానీయుఁడు కవిత్వము చెప్పుచున్నవాఁడని వ్రాయఁబడుచో నది సర్వాసంగత మనవలయును. దీనిచేఁ బ్రభువులు కవిత చెప్పఁజాల రని కాదు. శాసనములలో నే నీకవిత్వము చెప్పితి నని కవి గాని ప్రభువు గాని వ్రాసికొనుట సంగత మగునా? మహోదాత్తయని, ప్రతాపాదిత్యుఁ డని, కవివర్యుఁ డని, ప్రజారంజకుఁ డని మఱియు నిట్టి విశేషణములు చేర్పవచ్చును. కాని యీ గ్రంథము వ్రాసినది నేనే కాని మా యాస్థానపండితుఁడు కాఁడు. అని యొకశాసన మున్నచో నెవఁడో దేవానాంప్రియుఁడు కల్పించె ననవలయుఁ గాని నేఱుకాదు. కోన బుద్ధారెడ్డి లేఁడని గాని, సత్ప్రభువరేణ్యుఁడు, పండితుఁడు, గాఁ డని కాని, పండితస్తుతిపాత్రుఁడు కాఁడని కాని యెవ్వరును చెప్పలేదు పండరపురిదేవునిపేర నీగ్రంథము వ్రాయఁబడినది కాన రంగనాథరామాయణ మనుపేరు కల్గిన దనుట సాధువాదము గాదు. పాండురంగఁడు, విఠల్ పాండురంగఁడు, అనుపేరులు ప్రసిద్ధములు గాని రంగనాథుఁ డనుపేరు ప్రసిద్ధము కాదు. పాండురంగరామాయణ మని కాని విఠల్ రామాయణ మని కాని యుండినచో నాయుక్తి బాగుగనుండును. శ్రీరంగనాథునకే రంగనాథుఁ డనుపేరు విఖ్యాతము. ఎందేని యొకచోట రంగనాథుఁ డని పాండురంగనికిఁ బేరు వాడఁబడినను నది ప్రమాణము కాదు. రంగనాథుఁ డనుపేరు పండరీపురనాథునకుఁ జెల్ల దని నాయూహ కాదు. శివునకుఁ గూడఁ జెల్లవచ్చును. లోకప్రఖ్యాతవిషయ మిది యని మాత్రము తెలిపితిని.

"అని యాంధ్రభాషా భూషాధీశవిభుఁడు, వినుతవాక్యాగమవిమలమానసుఁడు, పాలితాచారుఁ డపారధీరరథ, భూలోకనిధి కోన బుద్ధభూవిభుఁడు, తమతండ్రి విఠలధరణీశుపేర."

అని కాండాంతములఁ గానఁబడును. సహృదయు లీవాక్యములఁ బరిశీలింపఁగలరు వినుతవాక్యాగమవిపులమానసుఁడు, పాలితాచారుఁడు, భూలోకనిధి, అనునీవిశేషణము లితరులచేఁ జెప్పఁబడినవే యని దృఢకఱచును. బహువచనము మాత్రము కాదు. సామాన్యదృష్టిం బరిశీలించిన నీవాక్యములు వారియందు మక్కువ మొక్కువ గల యొకరిచే వ్రాయఁబడినవియే కాని వేఱు

గా వని స్పష్టపడును. అంతియకాదు. గ్రంథాదియం దిట్లున్నది.

"బహుపురాణజ్ఞులు బహుశాస్త్రవిదులు,
బహుకావ్యనాటకప్రౌఢమానసులు
హితులు మంత్రులు పురోహితులు నాశ్రితులు
సుతులు రాజులు బహుశ్రుతులును గొల్వ
దీపించి భూలోకదేవేంద్రుపగిది, నేపారి యున్నచో నింపుసొంపొంద,
రచితులు భారతరామాయణాది, రసగోష్ఠిఁ జెల్లింప రసికశేఖరులు,
రామకథాసుధారసరక్తిఁ దగుచు, నామహాసభలోన నందఱుఁ జూచి,
రమణమైఁ దెనుఁగున రామాయణంబు, క్రమమొప్పఁ జెప్పెడి ఘనకావ్యశక్తి
గల కవులెవ్వారు గలరు దీవనుచుఁ, దలపోయ నిలధరణీపాలునకును,
నున్నతమూర్తికి నుదయకోనిధికి, విన్నవించిరి వేడ్క విబుధులు గడఁగి,
సీతనూజన్మ్యుఁడు నిపుణమానసుఁడు, ధూతకల్మషుఁడు బంధురనీతియుతుఁడు,
సర్వజ్ఞుఁ డనఘుండు చతురవర్తనుఁడు, సర్వపురాణవిచారతత్పరుఁడు,
కమనీయబహుకళాగమవిచక్షణుఁడు, సుమనీషిపోషణోత్సుకశుభోన్నతుఁడు
కవిసార్వభౌముండు కవికల్పతరువు, కవిలోకభోజుండు కవిపురందరుఁడు
ప్రత్యర్థిరాజన్యబలవజ్రపాణి, ప్రత్యర్థినృపవనపావకోజ్జ్వలుఁడు,
భీకరఖడ్గవిదళితవర్గమర్త్య-లోకాసురకర్త్రిలోకమర్దనుఁడు,
వరసాధుజలజాతవనజాతహితుఁడు, పురుషచింతామణి బుద్ధిమానిధుఁడు
నీతిధర్ముండు నిఖిలశాస్త్రజ్ఞ, ప్రాజ్ఞుఁ డనఘుండు పాండిత్యధనుఁడు,
మఱియు రామాయణమర్మతత్త్వజ్ఞుఁ, డెలుఁగు నాతనిఁ బిల్వ దీనికథఁ జెప్ప,
ననిన మజ్జనకుం డుదాత్తవర్తనుఁడు, ననువట్టిఁ బిలిపించి ననుగారవించి"

... ...

తప్పక నాపేరఁ దగఁ గ్రంథభావఁ, జెప్పి ప్రఖ్యాతంబు చేయుపుముర్వి-అని ప్రభువతండు విఠలరాజు పేరోలగంబున నుండి తెనుఁగున రామాయణమును నూర్పఁగల వా రెవ్వరోఁ గలరా యని తలపోసెను. తత్సభాసీనులగు పండితేంద్రులు త్రికాలజ్ఞులు గాఁబోలు వారిమనోభావంబు నెఱింగి "సీతనూజన్మ్యుఁడు" అనుపదిమొదలు "అతనిఁ బిల్వదీనికథఁ జెప్ప-" అనునంతవఱకుఁ గల గ్రంథమును ద్విపదరూపమునఁ బల్కిరి. కొడుకు తెలివితేటల నంతకుచక్కగా నెఱుఁగని యారాజు ప్రీతిచేఁ గొడుకును బిలువంబంచి నాపేరరామాయ

ణము నాంధ్రభాష రచియించి ప్రఖ్యాతిచేయింపు మని యాజ్ఞాపించెను.

మహాశయులారా! ఈభాగము నించుక విమర్శింతము. ఆనాఁటిసభలో భూపాలునిసుతులు కలరు. తత్సంగల పండితప్రముఖులును గలరు. కాని బుద్ధరాజు మాత్ర మాడినమున నందు లేఁడు. ఆనాఁడే రాజు రామాయణాంధ్రీకరణమును గుఱించి యోచించెను. ఇంగితజ్ఞులుగాన రాజమనశ్చింతితార్థమును సభ్యులెఱింగిరి. అంతియగాక ముందు బుద్ధరాజు ద్విపదకావ్యముగా రామాయణము నాంధ్రీకరించు ననియు నెఱింగిరి. అందుఁ గూరుచున్న వా రెల్లరును ద్విపదరూపమునఁ గవిత్వము చెప్పఁగలవారుగనే యుండిరి. తత్సంగాంచి ప్రభుశిరోమణి యుత్సాహించె నని క్షణమాత్రమున నెఱింగిరి. ఇందుఁ గల యుక్తాయుక్తవిషయ మొక్కటాని కొకటి విరుద్ధముగ నున్నది. "సీతనూజన్ముండు నిపుణమానసుఁడు." అను మొదలుగాఁ గలగ్రంథమునఁ గలవిశేషణములఁ బరికింప నివి యాబుద్ధభూవిభుఁడు చెప్పుకొన్నవి కా వనియు, నాతనియందుఁ బ్రీతిగల యొక్కకవి చెప్పినవనియు స్పష్టము. సభలో నున్న వా రెల్ల ద్విపదరూపమున రాజునకుం జెప్పి రనునది సర్వాసంగతమగు విషయము. ఊహింపఁ దగిన దేమనఁగా:- రామాయణమును గ్రొత్తపద్ధతిగా నాంధ్రీకరించిన మే లని బుద్ధరాజూహించెను. తమయాజ్ఞాపమునఁ గలవిద్వత్కవి రంగనాథున కాజ్ఞాపించెను. అక్కవి ప్రభువర్యు నాదృతికి మిగుల సంతసించి యారాజు రచించినట్లే కావ్యమును వ్రాసి పిత్రుపాదభక్తుఁ డగునారాజునభీష్టము నెఱింగి వారి తండ్రిపేరఁ గావ్యము నంకితముచేసెను తనకుంగల ప్రభుభక్తి తేటపడఁ జేయుటకై యాప్రభువర్యునకుం గలసకలసద్గుణములను గృతజ్ఞుఁడు కావున సభ్యులు చెప్పినట్లు వ్రాసెను. అని యూహించుట పొరపాటు గాదు. ఇది సరి కాదు. రాజే యిట్లు ద్విపదరూపమునఁ బండితులు చెప్పినట్లు చెప్పె నన్నచో నంతకంటె నీరసము, నసంగతము, ననుచితము నగువాదము లేదు.

రాజు రచించె నని వాదించునో, ౧ లోకమున లేనిరంగనాథుని మహాకవులు సృజించిరి. ౨ ఇంటిపేరు కూడఁ గల్పించిరి. 3 బుద్ధరాజునందుఁ గల యాసున నీమార్గమును నూతనముగ వెదకి యావిద్వత్కవిప్రభువరుని వినుతింపరైరి. ౪ ఇంచుక నైనను లోకజ్ఞాన మీపూర్వకవులకు లేదు. ౫ వీరెల్ల నెక్కిన నవివఁ గొట్టంబునఁ గట్టింపు మనునంతటిమూఢులు. అను నీబహుమానము తొందఱకో మన మీవలసివచ్చును.

"క్రమమొప్పఁ జెప్పెడి నన కావ్యశక్తి, గలకవులెవ్వారు గల రుర్వి ననుచు"

అను నీరెండు పాదములను రచించినవా రెవ్వరు? ఓరలరాజా? లేక శాసనములు చెక్కువారా? లేక మూలమూలలఁ బడియున్న శాసనములఁ గ్రవ్వువారా? అని ప్రశ్నించినపుడు- నీ రెవ్వరుఁ గారు, వేఱొక్క రనవలయును. అపుడు రంగనాథరామాయణగ్రంథకర్త లెవరు? అన్న ప్రశ్నము వచ్చును. పెక్కండ్రు త్రసవలసినదే కాని వేఱుగతి లేదు. కావున నీవాదము సర్వాసత్యమూల మగును. తత్త్వ మేమనఁగా:- లోకమున నేగ్రంథకర్త యైనను దాఁ జేయఁబూనిన గ్రంథమునకుఁ బరాలిక నిర్ణయించుకొని యిష్టదేవతాస్తుతి నొనరించి యవ్వలఁ దన్నవతారికఁ బురికొల్పియున్న యెడల వారి మాటలు పద్యగద్యరూపములలోఁ జేసిచే నైనను దెలిపి గ్రంథమునకుఁ బ్రారంభించును. ఇదియే సనాతనాచారము. కొందఱు తమకు స్వప్నము వచ్చినట్లు, భగవంతుఁ డంతఁ దోఁచి వత్సా! నాపేరను రచింపఁ బూనిన గ్రంథమును సాగింపు మని యాజ్ఞాపించి క్షణమయినను నుండక యదృశ్యుఁ డైనట్లు తెలుపుదురు. అట్లైనను తనతోఁ బద్యరూపమునఁ జెప్పియున్నట్లు గ్రంథమున నున్నను భగవద్వాక్యము లివి యని గ్రంథకర్తయే వ్రాయును. ఇది యెల్ల రెఱింగినవిషయము కాని క్రొత్తది కాదు. అట్లే రంగనాథరామాయణమునందు నని యెఱుంగఁదగు.

పాలిచేటి రంగనాథకవి ప్రభుసమ్మానితుఁ డయి కృతజ్ఞతం గొని గ్రంథమును రచింపఁబూని ప్రభుసద్గుణముల నేఱుమార్గమున వర్ణింప వలనుపడమి నితరులచేఁ జెప్పించెను. ఇన్ని విశేషణములు ప్రభువే గ్రంథకర్త యైనఁ జెప్పియుండఁడు. "మేము" "మాకు" అను మొదలగు బహువచనములు ప్రభువులు సన్న్యాసులు జగద్గురువులు గాన నుపయోగింతురు. అది యాత్మస్తుతి కాదన్న నంగీకరింపవలసినదే. ఆత్మస్తుతి నెందఱో చేసికొనలేదా: యను ప్రశ్నమునకు సమాధాన మీయవలసియున్నది. ఆముక్తమాల్యదయందు

"సీ. పలికి త్రుళ్ళెనెఱుపమల జాతిపెంపెక్క రసికులౌనన మదాలసచరిత్ర
భావధ్వనివ్యంగ్యసేవధిగాఁగఁ జెప్పితివి సత్యావధూప్రీణనంబు
శ్రుతిపురాణోపసంహిత లేర్చి కూర్చితి సకలకథాసారసంగ్రహంబు
శ్రోత్రసుచ్ఛటలు విచ్చుగ రచించితి సూక్తినైపుణి జ్ఞానచింతామణికృతి

తే. మఱియు రసమంజరీముఖ్యమధురకావ్య
రచన మెప్పించి కొంటి గీర్వాణభాష
నంధ్రభాష యసాధ్యంబె యందు స్వోక్త
కృతి వినిర్మింపు మిఁక మాకుఁ బ్రియముగాఁగ"

అని కలదు. ఈపద్యముం జూచి యిది యాత్మస్తుతి కాదా యన్నచో వారి స్వోక్తనమస్కారమే సమాధానము. తనకుం గలశక్తి నేదేని యొకరూపమునఁ జెప్పుకొనుట యలవాటే యనవలయును. కాశీఖండమునందు,

"సీ. వచియింతు వేములవాడభీమనభంగి నుద్దండలీల నొక్కొక్కమాటు
భాషింతు నన్నయభట్టుమార్గంబున నుభయవాక్ప్రౌఢి నొక్కొక్కమాటు
వాక్రుత్తు తిక్కయజ్వప్రకారము రసాభ్యుచితబంధముగ నొక్కొక్కమాటు
పరిఢవింతు ప్రబంధపరమేశ్వరుపగిది సూక్తివైచిత్రి నొక్కొక్కమాటు
తే. నైషధాదిమహాప్రబంధములు పెక్కు, చెప్పినాఁడవు మాకు నాశ్రితుఁడవనఘ
యిపుడు చెప్పఁదొడంగిన యీ ప్రబంధ, మంకితము సేయు వీరభద్రయ్యపేర.
శా. ఈక్షోణి న్నినుఁబోలు సత్కవులు లేరీ మేటికాలంబునన్
దాక్షారామచళుక్యభీమవరగంధర్వాప్సరోభామినీ
వక్షోజద్వయగంధసారఘుసృణద్వైరాజ్యభారంబున
ధ్యక్షించుం గవిసార్వభౌమ! భవదీయప్రౌఢసాహిత్యముల్."

అను శ్రీనాథోక్తి యాత్మస్తుతి కాదా యన్నసమాధానమే యీవలయునో! విజ్ఞు లూహింతురుగాక! ఇట్టివే రంగనాథరామాయణమునఁ గలయాత్మస్తుతు లన్నను నూరకుండుటయే సముచితకార్యమని తలంచువాఁడను.

శ్లో. యేనామ కేచి దిహ నః ప్రథయన్త్యవజ్ఞాం
జానన్తి తే కిమపి తాన్ప్రతి నైష యత్నః।
ఉత్పత్స్యతేఽస్తి మమ కోఽపి సమానధర్మా
కాలో హ్యయం నిరవధి ర్విపులా చ పృథ్వీ- అనిధవభూతియు-
దిగంతరలుఠత్కీర్తి రనంతకవికుంజరః।
ప్రాణైస్తుల్యం నరస్వత్యాః ప్రాణేషీ చ్ఛాపుభారతమ్.

అని యనంతకవియుఁ జెప్పుకొనలేదా యని యడిగిన సమాధానమేమి? మహాశయులారా! యించుక యోజింపుఁడు తనకుఁ గలశక్తిని దెలుపుకొనుచుండుట మహాత్ముల పద్ధతియే యైనను గవుల యాచారమును బట్టి

చూచిన నది యాత్మస్తుతి కాదనవలయును. ఇట్టిస్తుతికి రంగనాథరామాయణమునఁ గల "భూతికల్పమూఁడు బంధురనీతియుతుఁడు" లోనగు వాక్యములచే గుంభితమగు స్థలమునఁ గల స్తవమునకు హాస్తిమశకన్యాయము గల దనియు, నట్టివాక్యముల విద్వత్ప్రభువగు నతఁడు చెప్పియుండఁ డనియుఁ జెప్పుటయే తగినసమాధానము. కొందఱు మఱి లేని ప్రతిమన్నట్లు కల్పించి సత్యాన్వేషణము చేయువారివలె నటింతురు. కాని మహాకవి యగు రంగనాథు నట్లఁ గ్రొక్షుట యుక్తమేతర కార్య మనియు, మహాకవు లెంతకాలమునుండియో యెన్ని విధములనో రంగనాథునిఁ బ్రామాణికులలోఁ జేర్చినుతించు టవివేకమునఁ గా దనియు, మన కున్నంతమాత్రము విజ్ఞానము వారికి నుండుననియు "సతి కుడ్యే చిత్రలేఖన"మ్మను న్యాయము వారు నెఱుఁగుదురనియు, నొక్కరు గాకున్న నొకరైనను బుద్ధారెడ్డిగారిని గవులలోఁ బరిగణింపకయుండునంత యసూయ పూర్వకవులకు లే దనియు శ్రీకృష్ణదేవరాయని రామరాజభూషణునిఁ బొగడినవారీవిద్వత్ప్రభువు ను నుతింప కుండుటకుఁ దగినకారణము రంగనాథకవికర్తృకమీరామాయణ మనుటయే యనియు గ్రహించి లేనికారణములఁ గల్పింపఁ బూనకుండురనియుఁ బ్రార్థించువాఁడను. ఎన్నియో విషయములు పరిశీలించినట్టియు, యశఃకాయు లైనట్టియు, మ. రా. రా. శ్రీ కందుకూరు వీరేశలింగముపంతులుగారు, వంగూరు సుబ్బారావుగారును నిట్లే యభిప్రాయముల నొసఁగిరి. పండితకవు లై చక్కని విమర్శకు లైన బ్రహ్మశ్రీ వాగప్పూఁడి కుప్పుస్వామయ్యగారు రచించినరంగనాథరామాయణపీఠికం గనుంగొనుఁడు. ఎల్లరును రంగనాథుఁడే రామాయణమును రచించినట్లు గ నేకగ్రీవము గ నంగీకరించియున్నారు. ఆముక్తమాల్యద నల్లసాని పెద్దనగారు రచించి రను ప్రవాదము నకారణముగనే వ్యాపించినను శ్రీకృష్ణదేవరాయలను బూర్వకవులలోఁ జక్కఁగను వినుతించిరి. అట్టిప్రవాదమే గలయీబుద్ధారెడ్డి నేలపరశ్రేయస్సమానముగల పండితకవులు పూర్వకవిస్తుతిలోఁ జేర్పలేదో. మఱి యే గ్రంథములు రచింపని రంగనాథు నేలవినుతించిరో యాలువేలనియోగిబ్రాహ్మణులలోఁ జేర్చి వెలిచేటివారను నింటిపేరు కూడఁ గల్పించిరో యూహింపశక్యము గాకున్నది. ఎందుకనో ప్రాచీనకవిరాట్టుల నవివేకు లనుటకంటె మన కావిషయము నిర్ణయించునంతటివివేకము లేదని తలంచుచో నొక్కలోపమును రాదు. కావున మహనీయు లగుకవిపుంగవుల యుక్తాయుక్తవివేకశూన్యులనుగాఁ జేయ సాహసింపరాదు. ఇదియె నేఁ జేయు ప్రార్థనము.

కొన్ని శాసనములఁబట్టి నన్నయభట్టు తిక్కనసోమయాజియు నించుమించుగా నేకకాలమువారని చెప్పవచ్చునని యొకవాదము రాఁగా నందుఁ గొన్ని శాసనములు కల్పితములు కావచ్చు ననియు రాజులపాలనమును గుఱించిన గ్రంథముల ననుసరించి సిద్ధాంతముచేయఁ దగు ననియుఁ బ్రతివాదము వచ్చెను. తుద కదియే న్యాయానుసారి యనియుం దేలెను. శాసనములు కూడఁ గొన్ని పరస్పరవిరుద్ధములుగ నే కనంబడును. అటులని వానిం ద్రోసిపుచ్చం దగునని నాయాశయము కాదు. వానిం బ్రధానముగాఁ గొన్నను కేవలశాసనములంబట్టియే యొకరిచరిత్రము వ్రాయ ననువుపడదు. ప్రాచీనకవుల గ్రంథములనుబట్టియు వ్రాయవలసియుండును. జనప్రవాదములు తాఱుమాఱుగ నున్న నందుండియుఁ గొంతవిషయము గ్రహింపఁదగియుండును. ఇన్నివిధములఁ బరిశీలించినను విషయము నేకవిధమున సిద్ధాంతము చేయఁదగినట్లు కారణములు కనఁబడుచుండును. ఎల్లరు నేకవాక్యముగా వచించువిషయము ప్రామాణికముగా నుండదు. కోనబుద్ధారెడ్డి వ్రాసినను విషయమును గూర్చి శాసనములు వెదుకనక్కఱలేదు. రామాయణమునందే కలదు. రంగనాథుఁడు వ్రాసినట్లు గ్రంథమునఁ గలవిషయమును బట్టి చెప్పవచ్చు ననునదియే పర్యాలోచింపఁదగినది. 'బుద్ధారెడ్డి రామాయణమును ద్విపదకావ్యముగా రచించెను. అంతియకాని రంగనాథుఁడు కాఁడు.' అని శాసనమున్నచో దాని ప్రమాణత్వ మపుడు విమర్శింపఁదగినది. లేక కోనబుద్ధారెడ్డి విద్యాసంపన్నుఁడు- అను మొదలగువిషయము లున్న ననియు గ్రంథముననే కలవు. ఎవ్వఁడేని బుద్ధారెడ్డి లేఁడని పలికిన సివిగో శాసనము లని నెత్తినఁ బెట్టుకొని పోయి వానిని సభాభవనమున దింపి చూడుఁడీ ఘనమతులారా యనవచ్చును. అంతటిమాట యెవ్వఁడు ననఁబూనలేదు. రంగనాథుఁడు లేఁడు. ఆపేరు బుద్ధారెడ్డికే కలదు. అని శాసనము కనఁబడినపుడు చూచుకొందము. అపుడు విమర్శకాగ్రేసరులు సిద్ధాంతము చేయఁబూనఁగలరు.

ఇఁకఁ బ్రాచీనకవులలో రంగనాథకవిని వినుతించినవారిపద్యములఁ గొన్నింటిని స్థాలీపులాకన్యాయమునఁ గనఁబఱుతును.

అనంతామాత్యుఁడు భోజరాజీయమున—

ఉ. నన్నయభట్టుఁ దిక్కకవినాయకు భాస్కరు రంగనాథుఁ జే
రన్నిక కెక్కినట్టి యమరేశ్వరు నెఱ్ఱయమంత్రి నాదిగాఁ

జన్న కవీంద్రులన్ సవరసస్ఫుటవాగ్విలసంగ ధాత్రిలో
నున్న కవీంద్రులం దలఁతు నుల్ల మెలర్పఁగ వాగ్విభూతికిన్.

వెన్నెలకంటి సూరన్న విష్ణుపురాణమునందు—

ఉ. మున్నిటికాళిదాసకవిముఖ్యులకుం బ్రణమిల్లి వారిలో
నెన్నికగాఁ బ్రబంధపరమేశ్వరుఁ దిక్కనసోమయాజులన్
నన్నయభట్టు భాస్కరుని నాచనసోముని రంగనాథునిన్
వెన్నెలకంటి సూర్యుఁ బదివేల విధంబులఁ బ్రస్తుతించెదన్.

కూచిమంచి తిమ్మకవి సర్పపురమాహాత్మ్యమునందు—

ఉ. నామది నెప్పుడుం దలఁతు నన్నయఁ దిక్కన నెఱ్ఱప్రెగ్గడన్
భీమకవీంద్రు భాస్కరుని వీరకవీంద్రుని రంగనాథునిన్
సోమునిఁ బోతసత్కవిని సువ్రతులై బహుళాంధ్రకావ్యముల్
నేమ మెలర్పఁ జెప్పి యవని న్నుతిగన్న మహానుభావులన్.

మఱియు రసికజనమనోభిరామమునందు—

తే. సతతలోకేశ్వరప్రపూజితనితాంత, రాజమానప్రభావుని రంగనాథు
మఱియు నాంధ్రకవిత్వనిర్మాణకుశలు, లగు మహాకవివర్యుల నభినుతింతు.

రాజలింగకవి కూర్మపురాణంబునందు—

సీ. నన్నయభట్టుఁ దిక్కన్నను నెఱ్ఱయకవిని భీమయను భాస్కరునిఁ బోత
రాజును శ్రీనాథు రామలింగయ్యను రంగనాథుని రామలింగకవిని.

ముదిగొండ ధూర్జటిశిష్యుఁ డగుసూతనకవి సూరయ్య తనసకలజనాభిరామమను ధనాభిరామ గ్రంథమునందు-

చ. అలఘుని శబ్దశాసనపదాంకితుఁ దిక్కనసోమయాజి ని
ర్మలమతిశంభుదాసు బుధసన్నుతు నాచనసోమనార్యుఁ జె
న్నలరిన చిమ్మపూఁడి యమరాధిపు భాస్కరు రంగనాథునిన్
దలఁతు నపూర్వచిత్రకవితామహనీయసమగ్రదీప్తులన్.

కుమ్మర మొల్ల రామాయణమునందు- సీసపద్యములోని గీతము.

స్తుతగుణోద్దాము నాచనసోము భీము, నవ్యమంజులవాగ్ధుర్య నన్నపార్యు
రసికుఁడైనట్టి శ్రీనాథు రంగనాథుఁ, దిక్కకవిరాజు భోజనుతించి మించి.

అయ్యలరాజు నారాయణామాత్యుఁడు హంసవింశతియందు-

ఉ. నన్నయభట్టు భీమకవినాథునిఁ దిక్కనసోమయాజిఁ జె
ద్దన్నను ముక్కుతిమ్మనసచివాగ్రణి బమ్మెరపోతరాజు గా

రన్నను రంగనాథుని మహామహుఁ బిల్లలమఱ్ఱి వీరభ
ద్రన్నుతియింతు నాంధ్రకవిపుత్రుల సత్కవిగానమూర్తులన్.

కస్తురిరంగకవి ఆనందరంగరాట్ఛందంబున—

సీ. ఆదిమసుకవి భీమునకు దండముపెట్టి యన్నయభట్టునకు నతిమ్రొక్కి
యమరఁ దిక్కనసోమయాజికిఁ గేల్మోడ్చి కవిరాక్షసునకు జోకఁ బ్రణమిల్లి
యలసాని పెద్దన కంజలిగావించి శ్రీనాథునకు రెండుచేతులెత్తి
రంగనాథునకు సాష్టాంగంబు గావించి యలభాస్కరునకు జోహారుచేసి...

కోవెల గోపరాజు రంగనాథుని నియోగికవులలోఁ జేర్చి తనసింహాసన ద్వాత్రింశికయను గ్రంథమున-

చ. అనఘు హుళక్కిభాస్కరు మహామతిఁ బిల్లలమఱ్ఱి పెద్దిరా
జును బినవీరరాజుఁ గవిసోమునిఁ దిక్కనసోమయాజిఁ గే
తనకవి రంగనాథు సుచరిత్రుని నెల్లన నాచిరాజు సో
మున నమకేశ్వరుండలఁతు మత్కులచంద్రుల సత్కవీంద్రులన్.

అప్పప్పకవి శశిరేఖాపరిణయంబునందు-

తే. ఆత్మఁ గంకంటిపాపరాజాఖ్యుఁ గొలిచి, రంగనాథునిఁ గరుణాంతరంగుఁ దలఁచి
తొల్లిటి ప్రెగ్గడ మదిలోన నెంచి యెంచి, వందనములొత్తుఁ గవిరాజబృందమునకు.

మహాశయులారా ! ఇంచుమించుగా నైదువందల సంవత్సరములనుండి మహాకవులు రంగనాథుని మహాకవులలో నెన్నుకొనిగణించి వినుతించిరో తేటపడియెఁ గదా? ఇంక నిట్టిస్తుతు లెన్నియేని చూపవచ్చు. ఈస్తుతి నెల్ల సంధపరంపరాప్రాప్తమగు నుద్ధియని మే భావింపఁదగునా? లేక యిందు సత్యముండు నని భావింపఁదగునా ? యోజింపుఁడు. ఐదువందలవత్సరముల క్రిందట నున్నవారు కూడ బుద్ధారెడ్డిపైఁ గినుకఁబూని యూహతసురకరుదను ప్రఖ్యాతిం బాఱఁదోలి కృతఘ్నులై వివేకశూన్యులై యిట్టియకార్యమును జేయసాహసించిరని చెప్పుటకు నాకు నోరాడకున్నయది. శాసనములలో రంగనాథరామాయణ మను పేర ద్విపదకావ్యమును గోనబుద్ధారెడ్డి రచించెనని యున్న నదియును సంధత్వమున కుదాహరణమని యే నేనూహింతునని విన్నవింతును. ప్రాచీనకవివరేణ్యులయందు నాకుఁ గల ప్రపత్తియే నన్నిట్లు వ్రాయఁ బురికొల్పెనో యెఱుంగఁజాలను. ఒక్కపక్షము సాధించి దానినుండి యేదో లాభమునో ప్రఖ్యాతినో పడయనెంచినవాఁడను గానని హృదయపూర్వకముగా విన్నవించుచున్నవాఁడను. రంగనాథమహాకవి సత్కవీంద్రుఁ డాదిగాఁ గల ఛందశ్శాస్త్రకర్తలు ప్రామాణి

క్తోత్తమునిగా భావించిరి. వారి నవివేకులనుగాఁ జేయ మొదలిపెట్టు వట్టరా దనియుఁ బ్రార్థించువాఁడను. శాసనముల నీషునకార్యనిర్వాహణమునకై ప్రయత్నించి వదరాని బాములం బడవలదనియు విమర్శక శేఖరులం దలయొగ్గి వేఁడువాఁడను.

ఇంకొక్క మనవి:—నాయీయాశయమే సిద్ధాంతముకాదు. తమవంటి పెద్ద లెల్ల దేనిని సిద్ధాంతముచేసిన దానినే వేదవాక్య మని యంగీకరించువాఁడను. ఇక్కాలమునఁ గ్రొత్తమార్గ మొక్క దానిని వెదకి దాని నట్లో సిద్ధాంతముచేసి తమయపూర్వపాండిత్యమును వెల్లడింపఁజేయఁ బ్రయత్నించువారందందుఁ బొడసూపుచున్నవారు. కుతర్కములచే నేదియు సిద్ధాంతము కాఁజాలదు. ఐన నది చాలకాలము నిలువదు. మహామతులు తత్త్వజ్ఞులుండకపోరు. ఒక్కొక్క విషయము మథించి మథించి సారముఁదేల్చుమహాత్ములు పుట్టకపోరు. ఈవాదమునందుఁ గల తత్త్వసారము నిది యని తేల్చి నావంటియల్పమతుల నానందింపఁజేయు భారము వారిశీర్షముపై నున్నది. వాదిదౌర్బల్యమున వాదము వీఁగిపోవును. కాని వాదము మతిమొనయును విజయము నొందఁగలదు. వేదమూలము లగు మతసిద్ధాంతములే తాఱుమాఱగుచున్నపు డిట్టివాని మాట యిట నేటికి? వాదమును జక్కఁగా నడుపఁ జాలిన శక్తి నాకు లేకపోవచ్చును. ఈవాదమున నేదేని సత్యముగల దని తమచిత్తములకుఁ దోఁచునేని దానినివృద్ధినొందింపుఁడు. అసత్యమూలమే యిది యగునేని యీయపఖ్యాతి నాకు లేదు. ప్రాచీనసత్కవులపైఁ బడఁగలదు. ఇంతకంటె విశేషించి విన్నవింపఁజాలను. తాటియాకులప్రతులఁ బరిశీలించి చక్కఁగా సంస్కరించువారు మాయారఁగలరు. వారచిరకాలముననే మరల నీరంగనాథ రామాయణమును ముద్రింపఁగలరు. అట్టివారెందఱుండినను వారీనావాదమును విలకించి సత్యాన్వేషణమున మహాద్యుతిం గాంచి పరిశీలింతురుగాక! ప్రాచీనమహాకవులకుం గలజ్ఞానమిట్టి దని తెల్పి యెల్లర నానందపరవశులనో వ్యథాసాగరనిమగ్నులనో యొనరింతురుగాక! రంగనాథుఁడు మాకులపూర్వుఁడు కాఁడు. ఏదేశవాసుఁడో తెలియలేదు. అతనిచే యీకవిత్వమని సిద్ధాంతముచేసినచో నాకు వచ్చుప్రతిష్ఠయేదియో యూహించుభారము తమయందే యునిచితిని. రంగనాథునిపాండిత్యము, కవితాప్రాశస్త్యము మున్నగునవి యెల్లవారికి విదితమే కావున నిట విన్నవింపఁదలఁపలేదు. ఇంతకంటె నెక్కుడు విన్నవింపఁ జాలను. ఎవ్వరుఁగాని నాయందుఁ గినుకఁ బూనరాదని యంజలిఘటించి వేఁడుచున్నవాఁడను. ప్రాచీనోక్తి సత్యము జయించుఁ గాక?

శతకపఠనావశ్యకత.

—(అయ్యలసోమయాజుల కాశీపతిచయనులుగారు-కిర్లంపూడి)—

ఆంధ్రగ్రంథములలోఁ బురాణములు, ప్రబంధములు, గద్యపద్యగ్రంథములు (చంపూగ్రంథములు) కేవలగద్యకావ్యములు, శతకములు మొదలగునవి వేనవేలు గలవు. అందుఁ గొన్ని భాగవతాత్మకములు, కొన్ని శృంగారరసభరితములు నై యున్నవి. అందు సకలధర్మసమ్మతములైన యష్టాదశపురాణముల నంతగాఁ బఠింపకున్నను బంచమవేద మనఁబరగు భారతమును, భక్తిశృంగారాత్మక మగు భాగవతమును సకలజనాదరణపాత్రమై నీతిబోధకమగు రామాయణమును, మనవారలు తఱచుగాఁ బఠించుచున్నారు. అందలికథలు నాటకరూపముగ మహాకవు లనేకులు పండితపామరజనాహ్లాదకరముగ నుండు నని రచియించిరి. వాని ననేకులు పఠించుటయే గాక నాటకముల కేఁగి యందలికథలను నీతులను గ్రహించుచున్నారు. ప్రబంధాముల నచ్చటచ్చటఁ గొందఱు మహానుభావులు పఠించి యందలిరసమును గ్రహించుచున్నారు. కాని సకలజనాదరణపాత్రము లని చెప్పనొప్పు శతకముల నెలకో యాదరింపకున్నారు. కావున శతకముల యుత్పత్తివికాసములు, విశేషములు తెలిసినఁగాని పఠించుటయం దాసక్తి కలుగుటకష్ట మని పండిత వంగూరు సుబ్బారావుగారు క॥ వీరేశలింగంపంతులువారు వదలినను “శతకకవులచరిత్ర, యను గ్రంథము నాంధ్రలోకమున కర్పించినారు. అట్టిశతకవాఙ్మయమును గూర్చి నాకుఁ దెలిసినంతవఱకుఁ జెప్పంబూనితిని, కావున నోయార్యులారా! యిందలి యొప్పులను గ్రహించి తప్పులను మన్నింతురుగాక.

శతకములు క్రీస్తుశకము 12 వ శతాబ్దమునకుఁ బూర్వ మున్నట్లు కానరాదు. పండ్రెండవశతాబ్దమునం దున్నట్లు చెప్పఁదగినది వృషాధిపశతక మొక్కటియే గన్పట్టుచున్నది. దీనికిఁ బూర్వము పండితారాధ్యకృతశివమతప్రతిపాదక మగు “శివతత్త్వసారము” నను గ్రంథమొక్కటియే శతకస్వభావద్యోతక మగు “శివా” యను మకుటముగలది గాన్పించుచున్నది. ఇంతవఱకు మనకు లభించినశతకములు రెండే గాన్పించుచున్నవి. 13 వ శతాబ్దముననున్న శ్రీకృష్ణశతక మొకటి రచియించె నని పూర్వచరిత్రకారుఁ డనెనుగాని యది యింత

పఱకును లభించియుండ లేదు. అప్పకవి తనలక్షణగ్రంథమున(అప్పకవీయమున) లక్ష్యముగా దేవకీనందనశతకమునుండి యొకపద్యము నిచ్చియున్నాఁడు. కావున నాశతకము, అప్పకవికిఁ జాలఁబూర్వ మని వేఱుగాఁ జెప్పనవసరము లేదు. ఇంతియే గాక దేవకీనందనశతకమునకుఁ బూర్వ మనేకశతకములు రచియించి నట్లు ఆశతకములోనిదగు నీక్రిందిపద్యము సాక్ష్యమిచ్చుచున్నది.

కొందల్వేటికి పెక్కువుర్ శతకము ల్గూర్పంగ గోటానుకో
ట్లుండన్ నీవును జెప్పఁబూనితి వదేమో యంటివా వింటివా
వండే నేర్పులఁ జెక్కరీతుల రుచుల్వర్తింప వేశాకముల్
చండా నామనవాలకింపు మది కృష్ణా దేవకీనందనా.

16 వ శతాబ్దములోనివారగు కృష్ణరాయలకును, అప్పకవికిని మధ్యకాలమున ననేకశతకములు పుట్టినవి. వజ్రపంజర, ముకున్నందన, గువ్వలచెన్న, బాలగోపాలశతకము మొదలగు శతకములు. రానురాను 17 వ శతాబ్దమునందు శతకవాఙ్మయము మిక్కిలి యభివృద్ధి గాంచినటులు పెక్కునిదర్శనము లగుపడుచున్నవి.

(1) చింతలపల్లి వీరరాఘవకవి తాను వ్రాసిన మధురవాణీవిలాసమునందు "జాములో శతకంబు సంధించి కంకణాములు గొంటి వలరాయదుర్గమునను" అని చెప్పుకొన్నాఁడు.

(2) వీరరాఘవకవి పెదతండ్రి యగు గోపాలకవి తాను వ్రాసిన యార్యాశతకమున నిట్లు వ్రాసియున్నాడు.
"విలసత్పాండితిఁ గల్పనాగతి జగద్విఖ్యాతుఁడై జాములోపల నార్యాశతకంబు"

(3) గణపవరపు వేంకటకవి శతినప్రాసశతకము, యమకశతకము, కస్తూరిరంగని సాంబనిఘంటువు సీసశతకముగను చెప్పుట శతకవ్యాప్తినే సూచించుచున్నది.

(4) వైష్ణవభక్తాగ్రగణ్యులగు తాళ్ళపాకవారిశతకరాజములు 15, 16, 17 వ శతాబ్దములలో ననేకములు పుట్టినవి.

(5) కృష్ణార్జునసంవాదనామకగ్రంథకర్త యగు వెలిచేటి వేంకటప్రధాని వ్రాసినవ్రాఁతఁ జూడుఁడు:— "వినయ: బుతోఁ బంచవింశతిశతకము ల్విరచించి హరికి నర్పించినావు"

(6) ఏనుఁగు లక్ష్మణకవిమున్నగువారితో సమకాలికుఁడని చెప్పుచున్నసత్య వోలు జనార్దనామాత్యపుత్రుఁడగు భగవత్కవి-

"ధీరత శతశతకంబులుఁ, దారావళులన్ దశావతారావళులన్ బాహూదాహరణంబులు, శ్రీరాజితదండకములు చెప్పినవాఁడన్"

అని చెప్పియున్నాఁడు.

వేయేల 17వ శతాబ్దమునకుఁ బిమ్మట శతకములు మితిమించినవి. అంద ఱును శతకకర్తలే- వృత్తిసాధనమునకై ఈశ్వరధ్యానముగూడఁ గలసివచ్చునని "ఏకా క్రియా ద్వ్యర్థకరీ బభూవ" యనునటుల నుభయతారకముగ నుండునని యెంచి యొక్కొకవృత్తములో నొక్కొకశతకము చొప్పున ప్రతికవియుఁ బదులు, వందలు శతకములు వ్రాసినట్లు కన్పట్టుచున్నది. అంతకంతకుఁ జేఁపురుపుల్లశత కములు, పోఁడాబుడ్డిశతకములు, పూఁటకూళ్ళమ్మశతకములు వెల్వడినవి. పైకీల ప్రతిగ్రామమునందును లక్షణమెఱిఁగిన వారందఱు నేదో యొకశతకము నైన వ్రాసి యాయూరనున్న దేవున కంకితముఁ జేయుచువచ్చిరి, కావున మనదేశము నందు దేవాలయము లెన్నికలవో శతకము లన్నిటికి ద్విగుణముగ నైనఁ గల వనుట యతిశయోక్తి కాఁజాలదు. పైయంశములఁబట్టి చూడఁగా 17, 18, 19వ శతాబ్దములయందుఁ బుట్టినశతములు కొన్ని లక్షలుండు నని తోఁచుచున్నది. కాని యన్నియుఁ బ్రచారములో లేవు. కాని యట్టికొంతలోను దీర్చుటకు శ్రీ చెలికాని లచ్చారావుగారు దొరకొనిరి. యాంధ్రభాషాభివృద్ధిని గూర్చి దైవ మంతమాత్రమును సహింపకపోయెను. పిదప వంగూరుసుబ్బారావుగారు శతక వాఙ్మయసముద్రమున మునిఁగి రమారమి యాఱువందలశతకరత్నముల నేఱి నట్లు వారు వ్రాసిన శతకకవులచరిత్రమును బట్టి తెలియుచున్నది. అందులకుఁ గాను పై వారి కాంధ్రలోకము వందనసహస్రము లర్పించుఁగాక.

పండిత పామరజనాదరణపాత్ర మగుశతకవాఙ్మయము భావగీతముల కతీతమైన యాత్మానందమును గలుఁగఁజేయుచుఁ బురుషార్థమును బడయుటకు సాధనముగ నున్నది. శతకములలోఁ గొన్ని భక్తిదాయకములుగను, కొన్ని నీతి దాయకములుగను, కొన్నిరక్తి, ముక్తిదాయకములుగను కొన్నిలోకజ్ఞానదాయ కములుగను నున్నవి. పురుషార్థమునకుఁ బరమావధి యైన మోక్షప్రాప్తి శతకవాఙ్మయమునఁగలదు. ధనకనకవస్తువాహనాందోళికాదుల నాసించి కవులు ప్రబంధాదుల వ్రాసినను తమచరమావస్థలయందుఁ గేవలమోక్షకాములై బాల

బాలికలకు నీతిజ్ఞానాదిదాతలై విరాగులకు మోక్షసాధన మార్గదర్శకులై రాజులకు రాజనీత్యాదిబోధకులై శతకములు వ్రాసినటులు శతకకర్తనమువలనఁ దెల్ల మగుచున్నది. శతకములు సామాన్యముగ భగవదవతారవర్ణనములతో నారంభమై మోక్షాపేక్షతో నంత మొందుచున్నవి. శతకములందు గ్రామసూత్రాత్మకములైన నాయికానాయకుల విరహసంభోగాది వర్ణనలుగలకథలు, స్త్రీవర్ణనాది వర్ణనములు మందునకైనను గన్పడక కేవలభాగవతాత్మకములైన కథలు, వర్ణనములు గన్పడును. ఈభాగవతవర్ణనములు భావగీతాదివర్ణనముల కతీతమయిన భక్తిరసావేశమును గలుగఁజేయుచున్నవి. భావగీతములు భౌతికానందమును, శతకము లాధ్యాత్మికానందమును గలుగఁజేయుచున్నవి.

అయినను "నిరాశ్రయా న శోభంతే పండితా వనితా లతా" యనునటులు శతకముల కాదరణ ముండినగాని యభివృద్ధినొందుటయు నందుండు పద్యరత్నములు వెల్వడుటయు సంభవింపదు. పూర్వపురాజులు, మంత్రులు, ధనాఢ్యులుఁ దమపై శతకములఁ జెప్పించుకొని కవులనుగౌరవించి శతకవాఙ్మయమునం దాదరణముఁ జూపెడివా రనుటకు నాదరించినవారి నామములె మకుటములుగాఁగల శతకములు ప్రబలసాక్ష్యములు.

(1) పాకయ్యమంత్రిశతకము. (ప్రతిపద్యముచివరను "పాకయమంత్రి" యనుమకుటముండును.)

(2) పాలుగుపాటి వెంకటమంత్రిశతకము (ప్రతిపద్యముతుదను పాల్గుపాటి వెంకటమంత్రి" యనుమకుటముండును.)

(3) ఎరుగుడికన్నశతకము. (ప్రతిపద్యముచివరను "ఎరుగుడికన్నా" యనుమకుటమువచ్చుచుండును.)

(4) బుఱ్ఱా వెంకనమంత్రిశతకము. (,, ,, ,,)

(5) గువ్వల చెన్నశతకము. (,, ,, ,,)

ఇప్పటి ధనాఢ్యులు నట్లుగాక భోగపుమేళముల నాదరించువారైరి. వారేమిశతకములురచియింపఁగలరా! శతకకర్తలు నిరాలంబులై యడుగంటిరిగదా! బ్రాహ్మణులకుబత్తెములు, సానులకు స్వయంపాకములు, ఈయుచున్న కాలము వచ్చినదిగదా! ఇట్టికాలమున శతకము లె ట్లభివృద్ధినొందును. పోనిండు శతకరచన లేకపోవచ్చును. పూర్వులు వ్రాసినవేచాలును. ఆశతకరత్నములఁ బఠింపరాదా! లక్షణకవులు చరిత్రకారులును ఆదరింపనియంత

మాత్రమున వానికి గౌరవమంతవచ్చునా! శతకకర్తలు లాక్షణికులు కారందుమా పాలకురికిసోమన్న బసవపురాణము లాక్షణికమై దానికిఁ బిమ్మట వ్రాసిన "బసవాబసవాబసవావృషాధిపా" యను మకుటముగల వృషాధిపశతకము విశ్రుతమైన దనవచ్చునా! కవిసంశయవిచ్ఛేదగ్రంథకర్తయు లాక్షణికుఁడును నగు సూరకవి రామలింగేశశతకము [illegible] యాతనిదగు లక్షణగ్రంథము మేరువయ్యెనా. ధూర్జటి కాళహస్తిమాహాత్మ్యము పనికివచ్చి తరువాతఁ బ్రాఁతవయసున వ్రాసిన "శ్రీకాళహస్తీశ్వరా" యనుమకుటముగల కాళహస్తీశ్వరశతకము తక్కువ యయినదా!

వ్యాకరణాదిశ్లోకములు శతకములయం దున్నను "ప్రయోగమూలం వ్యాకరణం" అనుదానిననుసరించి యుక్త వ్యాకరణము రచియింపరాదా పూర్వపువ్యాకరణము లే సిద్ధాంతములా, పోనిండు లాక్షణికులాదరింపకున్న మన మేల యాదరింపరాదు. మన మేమి లాక్షణికులమా, చరిత్రకారులమా! మన కందు కావలసినవి నీతులు, లోకజ్ఞానబోధకవాక్యరత్నములు, నానుడులు, చక్కనియుపమానములును.

"గుణదోషౌ బుధో గృహ్ణ న్నిందుక్ష్వేళావివేశ్వరః శిరసాశ్లాఘతే పూర్వం పరం కంఠే నియచ్ఛతి" యనునటుల ఒప్పులనే గ్రహింపరాదా! అయినను హరికథాకాలక్షేపము జరుగుస్థలమునకుఁ బోక దుర్జనగోష్ఠుల కేగుట సజ్జనసంగములతో నొప్పియుండు పురాణపఠనస్థలంబుల పోక భోగమేళము లాడినతావుల కేగుటయు సామాన్యముగాఁ జనులస్వభావము. మేలుఁ గోరి చెప్పుమాటలు పాటింపక చెడుగుఁ గోరి చెప్పెడి మాటలు పాటించుట జనులకు సహజము. అట్టివా రిట్టిశతకముల నెట్లు పఠించెదరు? పఠించినవా రున్న నెట్లు వినెదరు? ఇందేమి కామసూత్రాత్మకములైన నాయికానాయకవర్ణనములుగాని స్త్రీలనఖశిఖాపర్యంతవర్ణనముగాని యుండునా? ఇందులకు కేవలవిరుద్ధము లగుభక్తిజ్ఞానవైరాగ్యాదు లుండును. అట్టివి లోకమున కెట్లు రుచించును.? ఆరోగ్యహానికరము లగుకర్జూరాదులు రుచించినట్లు ఆరోగ్యకరము లగునేరండతైలాదికము రుచించునా? వీరాదరింపక పోయినను, పుస్తకము లున్నయెడల ముందు జనించువారు చదువుదురేమో యనుకొనుట కట్టి యవకాశము కూడ లేనట్లు కన్పట్టుచున్నది. ఒకభిషగ్వరుఁ డేదియేని యొక మందులోఁ గలిపి నూఱుటకు శతకము కావలెనన్న నేముద్రాయంత్రములకు

వ్రాసినను దొరకుట దుర్లభము. ముద్రాయంత్రము లన్నియు నవలా గ్రంథముల నచ్చొత్తుటతోఁ బనిచేయుచున్నవి. పోనీ గ్రంథాలయములకుఁ బోయినచోఁ గూడ నున్న నవలాది గ్రంథములే గన్పడునుగాని శతక ముఖ్యమైనవి దొరకుట కష్టము. పూర్వ మట్టి గ్రంథముల గ్రంథాలయములలో నుంచినను ఇవి యెందుకని యాధునికనవనాగరికశిఖామణులు కొందఱు తుక్కుతోపాటు దహన మొనర్చుచున్నారు.

పుస్తకమున కందమూ లోపలివిషయమూ ప్రధాన మని యోజించు వారు లేరు. పోనీ బడుల కేగు బాలబాలికలపుస్తకములలో నుండు నేమో యని చూడ వారి చెంత కుక్క, నక్క, కస్తూరి మొదలగు పాఠములు గల వాచకపుస్తకములు A cat ran. A bird flies. అను పాఠములు గల యాంగ్లపుస్తకములుఁ దక్క మొక్క శతకమైనను గానరాదు. ఇందు తల్లిదండ్రులలోపమో విద్యాశాఖాధికారుల లోపమో విమర్శకులు విమర్శించెదరుగాక. పూర్వపు బాలబాలికాపాఠశాలలలో విద్యాశాఖాధికారులయాదరణమున గాని, తలిదండ్రుల యాదరణమునఁగాని శ్రుతినీతిదాయకములును, లోకజ్ఞానబోధకములును రాజనీత్యాచారవ్యవహారాదిబోధకములును నగు "దాశరథీ కరుణాపయోనిధీ" "సుమతీ" "వేమా" యనుమకుటములుగల శతకములకన్న నంతగా బాలుర కర్థము, దెలియకపోయినను, పెద్దవారైనపిదపఁ దెలిసికొందు రను నభిప్రాయముతో బాలబాలికలచే కంఠపాఠ మొనరించెడివారు. ఇంతియగాక యందుమూలమున బాలురకు ధారణాశక్తి యెంతైన మిక్కిలి మేధావంతు లగుటకు సాధనముగానగునని తద్విధాన మావశ్యకముగా నిర్ణయించిరి. ఆధునిక పాఠ్యపుస్తకములకు నాంధ్రాంగ్లములలోఁ బద్యభాగముకూడఁ గొంతయుండుటకుఁ గారణ మదియేగదా. అట్టికట్టె పాఠ్యపుస్తకములందలి సైకిలుపద్యముల వలనను రైలుబండిపద్యములవలనను సంభవింపనేరదు. ఆధునికనిమ్నోన్నత పాఠశాలలలో నట్లుగాక నవనాగరికశిఖామణులైన యధికారులు క్రికెట్, పిల్లి, సోడాబుడ్డి, మొదలగుపాఠములుగలపుస్తకములను పాఠ్యగ్రంథములుగా నియమించి శతకనామమును రూపుమాపుచున్నారు. వారాదరించుటయే గ్రంథమునకు ప్రతులువచ్చుట. అట్టిప్రతులు రానిశతకగ్రంథము లెట్లుగురును. ఎందున్న నందే యుండవలెను. పైపాఠములు చదివిన బాలబాలికలకు, కవన సామర్థ్యములవడును గాని నీతులు మొదలగునవి యెట్లలవడును? ఉల్లికి మల్లి

వాసన వచ్చునా. పఠనసామర్థ్యమలవడుటకు పత్త్రికాదులే చాలును. వేలుగ బడుల కేగుట యెందులకు? విద్యాశాఖాధికారులమాట యటుండనిండు. ఎల్లయూ షేకనాయు రాలేదని యనియే యుంచెదరు. బాలబాలికల బాగోగులు జూచికొను బాధ్యత తలిదండ్రులదిగదాఁ వారే యుపేక్షవహించిన నిఁకఁజూచువారెవరు? "కంచెయే చేనుమేసిన గలదెదిక్కు" బాలుఁడు గాని బాలిక గాని యింటియొద్ద నెతుక్కొనో యుగ్గ్యాహాలిగాక మిగిలినశతకములఁ బఠించుచుండఁగాఁ దండ్రియది విని సంతసించుటకు మారుగా, "అది నీకెందుకోయి వెధవపుస్తకము. అల్లా యింగ్లీషుపాఠాలు చదువు. పెండ్లిమాటలకు మీమామగారు వస్తానన్నాఁడు. ఆవేళకు నీవు శతకములు గితకములు చదువుచుంటే బాగుండదు." అనిబెట్టును. బాలిక కూడ శతకమును చదువుచుండఁగా తల్లి విని సంతోషించుటకు మారుగా "అమ్మా నీకెందుకమ్మా అవి. నీమొగుడు ఇంగ్లీషుచదువుకున్నవాడు. అతనితో ఇంగ్లీషుమాట్లాడాలి అంచేత ఇంగ్లీషు ముక్కలు నేర్చుకోమ్మా" యని మందలించును. వారియుద్దేశ మేమై యుండును వారిపుత్త్రపుత్త్రికలు జ్ఞానమును సంపాదించుటకాదు. మెప్పునుసంపాదించుట. ఒకరిమెప్పులతో నేమిపని? మెప్పులు తుదకు ముప్పు తెచ్చునన్నమాటఁ దలఁపరే.

అట్లుగాక తలిదండ్రులు కన్నులు తెఱచిరో విద్యాశాఖాధికారుల నిబంధనములలో మార్పుకలిగెనో బాలబాలికలకు శతకములనుగాని శతకములలోని పద్యరత్నములఁగాని పఠనగ్రంథములుగా నుంచిన వారల కలవడు జ్ఞానమమేయమని చెప్పవచ్చును. బాలికలు దాము పెద్దవారలై యత్తమామలకడను, భర్తలకడను మెలఁగెడి తెలుఁగుఁదెలిపెడి శతకములెన్నియో గలవు. బాలురు దాము పెద్దవారైన పిదప లోకములోని విషయములను దేశాటన మవసరములేకుండఁగనె గుర్తెఱింగెడివిధమును, వస్తుస్వభావాదికమును, దైవధ్యానమును, పరనింద, ఆత్మస్తుతివిముఖత మొదలగుసుగుణములు శతకపఠనమువలన నలవడునని చెప్పుట యతిశయోక్తికాదు.

కావున బాలబాలికల కనినకనెడు తలిదండ్రు లికనైనను గన్నులు దెఱచి, పోయినకాలము పోయినది; యెంతచింతించినను మరలరాదు, గతజలసేతుబంధనమువంటి దనియెంచి తమసంతానమును సుసంతానముగాఁ జేయక పాఠశాలలలోఁ జెప్పకున్నను, నింటియొద్ద నేదో యొకసమయమున శతకము

లలోని పద్యరత్నములను బాలబాలికల కర్ణములకుంచి వాగ్భూషణములఁ జేయు మరుగాక. ఇదియే గదా భర్తృహరి తనసుభాషితమున "భూషలుగావుమర్త్యులకు భూరిమయాంగద తారహారముల్ ... ...

... ...

... ... పవిత్రవాణివా

గ్భూషణమే సుభూషణము ... ...

అని చెప్పియున్నాఁడు. ఓ జ్ఞానులారా! మీరుపాడగుటయే కాక మీబాలబాలికల నేలపాడుచేసెదరు? వినుఁడు. రామాయణ, భాగవత, భారతాద్యనేకగ్రంథపాంతపఠనమునఁగాని యలవడని నీతిజ్ఞానవైరాగ్యాదులు కొన్నిశతకపద్యరత్నములలో బాలబాలికలకు బోధింపవచ్చునే. అక్లలయొవర్ప రాదు. వారుమీకు పుత్రపుత్రికలు గాని శత్రులు గారే. శత్రువులట్ల చూచి పూర్తిగా వారలఁ బాడుచేయుచున్నారే. వారు పెరిఁగి పెద్దవారై పదిమందిలో మాటలాడ నేరకే లేనిమూకతనముఁ దెచ్చిపెట్టుచున్నారు. వారల ద్విపాదపశువులుగ నొనర్చుట యెంతఘోరమో యోచింపుఁడు.

శతక వాఙ్మయార్ణవమునఁ బలురకములగు పద్యరత్నము లున్నవి అందు మచ్చునకుఁ గొన్నిటిని మాత్ర మిట స్థాలీపులాకన్యాయమునఁ జూపెదను.

భావమునకుఁ బ్రకృతిపరిశీలనమునకుఁ గాసుల పురుషోత్తమకవి తాను వ్రాసిన గోపాలదేవశతకమున నెంతరామణీయకముగా వర్ణించినాఁడో చూడుఁడు.

సీ. భువనత్రయీశసంపూర్ణుఁడ వగునీకు నందకుటీరమా మందిరంబు
పాలమున్నీటిలో నోలలాడెడినీకు మహీయశోదాస్తన్యమా బలంబు
పదపద్మమున గంగయుదయమందినసీకు జలకమా గోపికాంజలిజలంబు
హరిరాజభోగపర్యంకంబు గలనీకుఁ దల్పమా రాధికాతరుణీయంక
మహహా! వారలభాగ్య మెంతనఁగవచ్చు! భావజవిలాస! హంసలదీవివాస
లలితకృష్ణాబ్ధిసంగమస్థలవిహార! పరమకరుణాస్వభావ! గోపాలదేవ.

బద్దెనీతులు, సుమతీశతకము ఆంధ్రలోకమునకు నీతులు నెట్లు బోధించుచున్నవో వినుఁడు.

క. హీనునకుం బలిమి పరా, ధీనునకు సుఖంబు నుర్వ్యతికి రిపుజయ మ
జ్ఞానికిఁ బరమును నలిగెడి, వానికి స్త్రైరణ యసంభవములు బద్ధిన్నృపా.

క. నరపతులు మేరఁ దప్పిన, దిరమొప్పగ విధవ యింటఁ దీర్పరి యైనన్
గరణము వైదికుఁ డైనను, మరణాంతక మౌనుగాని మానదు సుమతీ.

స్త్రీధర్మములు—"కార్యేషు దాసీ కరణేషు మంత్రీ ………"

అను శ్లోకమునకుఁ దెలుఁగు.

క. పనిసేయు నెడల దాసియు
ననుభవమున రంభ మంత్రి యాలోచనలన్
దనభుక్తి యెడలఁ దల్లియు
ననఁ దనకులకాంత యుండఁ దగురా సుమతీ. (సుమతీశతకము)

ఇట్టి యనేకపద్యరత్నములు గలవు. వీటిచే పూర్వపు బాలబాలికలు పెద్దలు ధన్యులయిరి. ఇఁకముందుఁ గూడ వారివలెఁ జదివి ధన్యులగుదురు గాక.

వేమనయోగి యాంధ్రలోకమును గూర్చి యెట్లు చెప్పినాఁడో వినుఁడు.

తనదుసవతితోడ (స్త్రీలనుగూర్చి)
తనయాయుధముఁతోడ (శూరులఁ గూర్చి)
అగ్నితోడ——(సామాన్యముగా నందఱఁ గూర్చి)
పరులయాలితోడ (కామాంధులఁ గూర్చి)
పోవునాఁడు పెల్ల పోని ప్రాణమునకు, విశ్వదాభిరామ వినుర వేమ.

ధూర్జటి మహాకవి తన కాళహస్తీశ్వర శతకమున సంసారబాధను నెంత ముచ్చటగా వర్ణించినాఁడో చూడుఁడు.

శా. ఆలంచు న్మెడఁగట్టి దానికి నపత్యశ్రేణిఁ గల్పించి త
ద్బాలవ్రాతము నిచ్చిపుచ్చుకొనుసంబంధంబు గావించి యా
మూలర్ధంబున బాంధవం బనెడి ప్రేమం గొందలిం ద్రిప్పఁగా
సీలన్ సీల యమర్చినట్లు సంగిఁజేశో శ్రీకాళహస్తీశ్వరా.

"రాజుల్మత్తులు వారిసేవ నరకప్రాయంబు"
"రాజకీటముల నే సేవింపఁగానోప"
"రాజలోకాధమ మత్క్షోణీద్వారముఁ దూరఁ జేసెదెపుడో"
"రాజర్థాతురుఁ డైనచో నెచట ధర్మంబుండు"

అని ప్రసిద్ధముగాఁ దన కాళహస్తీశ్వరశతకమున రమారమి 15 పద్యములలో రాజాశ్రయమును నిందించి త్యాగరాయులువలె నె 'నిధిచాలాసుఖమా—రామునిసన్నిధి చాలాసుఖమా" అనుభావమును వెల్లడించి యాంధ్రలోకమునకు బోధించినాఁడు.

దైవమే యన్నిటికిని మూల మనునంశమును తాళ్లపాక తిమ్మనార్యుఁడు తన వెంకటేశ్వరశతకమున నెట్లు చెప్పినాఁడో వినుఁడు.

సీ. పెంచంగఁ బెరిఁగెనా వృక్షవ్రాతఁ గొండలు పేర్చిరా యుడువుల వివిధగతుల
కాలువలెత్తిరా ఘనసముద్రములకు సేతంబులెత్తిరా యేరులకును
మేతలువెట్టిరామృగములకెందైన మరి యూతనేర్పిరా మత్స్యములకు
పెండ్లిండ్లు సేసిరా పెరయఁబక్షులకును బూసిరా వాసన పువ్వులకు
నెవ్వరెవ్వరిఁ బోషించి రెంచిచూడఁ దలఁపనీదైన రక్షకత్వమునఁ గాక
కలితలక్ష్మీశ ... ..."

ఈకవిశేఖరుఁడే రాజ్యధనతృష్ణల నెట్లు నిందించినాఁడో పరిశీలింపుఁడు

సీ. ధరలోన నావులు దనుదూడలకు నెల్లఁ బెట్టునా పాములుఁ బ్రియముతోడ
బొక్కలు త్రవ్విచ్చిపోయెనా పక్షులు తమపిల్లలకు నిరంతరమునుండ
దలఁచి దప్పికినీళ్ళఁ ద్రావఁగూనలకును గట్టెనా చెరువులు కప్పలెల్ల
ప్రియముతో రతినల్పి బిడ్డలగనుమని చెప్పెనా సింహంబు శిసువులకును
నట్టిభ్రమతను తనపుత్రవర్గమునకుఁ । దల్లిదండ్రులు దలఁతురు ధనముఁ
గూర్ప । కలితలక్ష్మీశ ... ...

చూడుఁడు కవిచౌడప్ప కొందఱి నెట్లు ముద్దుముద్దుగాఁ దిట్టినాఁడో.

క. విద్దెల మేలెఱుఁగని వరుఁ, డెద్దే పరిగడ్డితినెడి యెద్దా కనులం
దెద్దురుఁ గొంతవివేకము, కద్దప్పా కుందవరపు కవిచౌడప్పా.

మూర్ఖులను దిట్టినాఁడు. ఈపద్యమును వినిన మూర్ఖుఁడు దనమూర్ఖత నెట్లు బాపుకొందునా యను ప్రయత్నముచేయునని చెప్పవచ్చును.

క. తా రాజసభల మెలఁగుట, తారసికతఁ జెలఁగుటెల్లఁ దన బ్రతుకునకా
పూరి జేయుకుఁదినదా, కారవపులఁ గుందవరపు కవిచౌడప్పా.

స్వార్థపరులను దిట్టినాఁడు. ఈపద్యము వినిన స్వార్థపరుఁడు పరార్థపరుఁడు కాకుండుటవింత!

క. ఇయ్యఁగ నిప్పింపఁగల, యయ్యలకేగాక మీఁద నన్యులకేలా?
  రొయ్యకు లేదా బారెఁడు, కయ్యమునకుఁ గుందవరపు కవిచౌడప్పా.

తనకు సామర్థ్యముండియు నియ్యక యొకరిచే నిప్పింపక యుండువారిని తిట్టినాఁడు.

క. తగుపాటి కవులకియ్యని, మగముండలమూతిమీఁద మంగలిహేలా
  దిగఁగొరగఁ దయ్యెమీసము, ఖగరాడ్వల కుందవరపు కవిచౌడప్పా.

ఇది యపాత్రదానం బొనర్చి సంతోషించెడు ధనాఢ్యులఁగూర్చి చెప్పియున్నాఁడు.

క. ఆడినమాటలు దప్పిన, గాడిదకొడుకంచు దిట్టగా విని మదిలో
  వీఁడా కొడుకని యేడ్చును, గాడిద యును గుందవరపు కవిచౌడప్పా.

ఆడితప్పినవారినిగూర్చి చెప్పియున్నాఁడు.

ముద్దులు మూటఁగట్టెడి దృష్టాంతములు గలభాస్కరశతక పద్యములలో నొక్కదానిని జూపి గ్రంథవిస్తరభీతిచే నింతతో విరమించుచున్నాను.

చ. వలనుగఁ గానలందుఁ బ్రతివర్షమునం బులి నాలుగైదు పి
  ల్లలఁగను మూఁడ నొక్కటి నిలంగను ధేనువు రెండుమూఁడునే
  డుల కటులైన బెబ్బులికుటుంబము లల్పములాయె నాలమం
  దలు కడువృద్ధిఁజెందవె యధర్మము ధర్మము తెల్పు భాస్కరా.

గ్రంథస్వీకారము.

(1) ఉపదేశామృతము:- ప్రథమభాగము. శ్రీహరనాథఠాకూరుగారిది. బంగాళీ, ఇంగ్లీషు భాషలలోనుండి మ॥ చింతా దీక్షితులుగారు తెనిఁగించిరి. కాకినాడలోని పి. ఆర్. దాసుగారు ప్రకటించిరి. 22 పుటల చిన్న యక్షరముల పీఠికయును, శ్రీకుసుమ హరనాథ్‌గారి పటమును 101 పుటల యుపదేశములును గలవు. శ్రీహరనాథబాబూగారు శ్రీశ్రీగౌరాంగస్వామిగారి అవతారమఁట. దానికిఁ గావలసిన నిదర్శనములు చూపఁబడినవి. ఇందు ప్రకృతిరహస్యము, భార్యాతత్త్వము, తల్లిదండ్రులను పెద్దలను ఈశ్వరదృష్టితో చూడడము, సంసారరహస్యము, కర్మఫలము, పాపపుణ్యాలు, ధనతత్త్వము, ఆలోచనా మహత్త్వము ననుభాగములు గలవు. గ్రంథమంతయు వ్యవహారభాషలో నున్నది. ఉపదేశములలోని కొన్ని మాటలు మచ్చు:—

“ఏసముద్రములో రత్నములు, చంద్రుడు, అమృతకలశము పుట్టినవో ఆసముద్రంలోనే భువనములను హరించే హాలాహలముకూడా పుట్టింది. శ్రీమన్నారాయణునివలె రసగ్రహణ పారీణులు కాకపోతే అమృతమూ, లక్ష్మీలభించవు. శివునివంటి సాహసికులకు గరళమే.”

ఈ పుస్తకము ప్రకాశకులయొద్ద శ్రీహరనాథతత్త్వ ప్రచారిణీసభ, ఆంధ్రబ్రాంచి, సూర్యారావుపేట, కాకినాడలో దొరకును. వెల రు 0-8-0.

(2) పురాణపతివ్రతలు:—గ్రంథకర్త, సాహిత్యవిద్యాప్రవీణ బులుసు వేంకటరమణయ్యగారు. ఇందు 1- మొదలు 16 పుటలు సేవ్యాదేవిచరిత్రమును 17 మొదలు 51 పుటలవఱకు సుకళాదేవి చరిత్రమును గలవు. ఏదేవిచరిత్రమే పురాణమునుండి గ్రహింపఁబడినదో తెలియవచ్చుటకు ముందేనియు నుపోద్ఘాతాదులు చేర్పలేదు. సేవ్యాదేవి చరిత్రవంటిదే కొంత సినీమాలలోఁ బ్రదర్శింపఁబడుచున్నది. ఇందలి మాండవ్యుని చరిత్రము భారతములోనున్నది. సేవ్యాదేవి కుష్ఠరోగియైన పతిని వేశ్యాగృహమునకుఁ గొనిపోవుచు శూలప్రోతుఁడయిన మాండవ్యుని జీకటిలోఁ దగులుట మున్నగునది నాటకకథలలోఁ గలదు. పురాణవేత్తల కిట్టి పేఘట్టమునఁ గలదో విదితమే. తక్కినవారికిఁ గథయే కావలయును గావున నతివిస్తరమువలదు. కథ లలితపదములతోఁ గూర్పఁబడినది.

"కళింగదేశమునందు చాతుర్వర్ణ్య నిషేవ్య మగు శ్రీపుర మను మహానగర మొకటిగలదు. అందు బ్రహ్మవిద్యాధురంధరు డగు వసుదత్తుడను బ్రాహ్మణుడు నివసించుచుండెను. అతనికి సహజసౌందర్యరాశి యగు సుదేవి యను పుత్రికయుండెను. ఆమెయందు దరిద్రులకే కాక బాదుగు లందఱికి సమితమగు ప్రేమకలదు...... ..ఆమె చక్కదనమున కచ్చెరువడి బంధువులలోని బ్రహ్మచారులందఱు నామెనే వివాహమాడవలెనని సంకల్పించి యుండిరి. అనేక పర్యాయములు కొందఱు "నీకూతు నాకే యీవలయు"నని వసుదత్తునే యడిగిరి. కాని యామెయం దెక్కువ మక్కువగల తండ్రి యామెతోడి వియోగమును భరింపజాలక పుత్రికా వివాహమునకై తొందర పడలేదు." (28 పుట- సుకళాదేవిచరిత్రములో) దీనివెల రు 0-4-0. ఇదియును బాలకృష్ణ విజయము, బాలహిందూదేశచరిత్రములును చెన్నపురి సుగుంబాకములోని జయం అండు కంపెనీలో దొరకును.

(3) అళియరామరాయలు:— గ్రంథకర్త చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారు. రాజమహేంద్రవరము ఆర్యన్ బుక్కుడిపో, నాళం అప్పలనరసింహముగారు ప్రకటించిరి. ఈనడుమ నాంగ్లభాషలో రివరెండు హెన్రి హేరాసుదొరగారు "దిఅరవీడు డైనాస్టి ఆఫ్ విజయనగర్" అను గ్రంథమును బ్రకటించిరి. దానిలోని యారవీటివంశచరిత్రమును, విజయనగరసామ్రాజ్యమునకుఁ బ్రతిస్పర్థులుగ నుండెడు దక్కనుసుల్తానుల దర్బారులలో నుండెడు విమతస్థులగు చరిత్రకారుల వ్రాతలను వారికి సమకాలికులై యాకాలమున వర్తకమునకై యీదేశమునకు నేతెంచిన పోర్చుగీసు లేఖకుల వ్రాతలను క్రైస్తవ మతగురువుల వ్రాతలను నెక్కువగా నాధారపఱచుకొని వ్రాసిరనియును నందు అళియరామరాయల నసూయతోఁ జూచునట్టి విమతస్థుల మాటలయందు నిశ్చితముగా విశ్వాసముంచి పెక్కు దురభిప్రాయములను వెలువరించి యున్నారనియు నాతని యపచ్ఛీలమును చదువరులు గ్రహించునట్లుగా గ్రంథమంతయు వ్రాయఁబడిన దనియు- వాస్తవచరిత్రమును దెలియఁజేయుచు నిష్పక్షపాతముగా వీరభద్రరావుగారు సిద్ధాంత పూర్వపక్షములతో వ్రాసిరి. 247 పుటలు క్రౌను సైజు. 7 ప్రకరణములు.

(4) మేఘదూత:— ఆంధ్రగ్రంథమాల ౧౫ సంఖ్యగలది. దీపాల పిచ్చయ్యశాస్త్రిగారిచేఁ దెనిఁగింపఁబడినది. శ్రీజయపుర సంస్థానాధీశ్వరులును

విశ్వస్త్రవి ప్రభువులును నగు శ్రీ శ్రీ శ్రీ రాజా విక్రమదేవవర్మ మహారాజులుంగారి కంకిత మీయఁబడినది—పూర్వభాగము ౧౧౩ పద్యములలోను ఉత్తరభాగము ౭౫ పద్యములలోను గలదు. కాళిదాసకృతికి శ్లోకమునకుఁ బద్యముగాఁగాక యథేచ్ఛముగా భావము చెడకుండఁ జిన్నపెద్ద పద్యములతో శాస్త్రిగారు రచించిరి.

దీనికి ముం నాలుపుటలు కాశీనాథుని నాగేశ్వరరావుపంతులుగారి పరిచయవాక్యములును, శాస్త్రిగారి మూఁడుపుటల తొలిపలుకును నాల్గుపుటల కృతిప్రశంసయు, మూఁడుపుటల కృత్యవతరణికయుఁ గలవు- పిచ్చయ్య శాస్త్రిగారు-

చ. కమ్మని జానుతెల్గుపడికారము జాతియుఁ దోఁప మూలకా
వ్యమ్మునఁ బోల్చు భావము సమస్తము తేటపడంగ శిష్టమా
ర్గమ్మునఁ గూర్పు మార్పు లలరన్ బచరించితచో స్వతంత్ర కా
వ్యమ్మని చెప్పనొప్పి యనువాదము మోదము నిచ్చు హెచ్చుగన్.

అని యిన్నివిధము లిందుఁ గలుగఁ జెప్పిరి. రసికు లారయుదురుగాక.
కథాభాగమున మొకటి కొన్నిపద్యములు.

గీ. జానకీస్నాన పుణ్యోదకానుషంగ
ములు నమేరుమహీరుహభూషితములు
నైన యలరామగిర్యాశ్రమాంతరములఁ
బురుషుఁ డొక్కరుఁ డొంటిఁ గ్రుమ్మరుచునుండె. ౧

గీ. ఆధియో వ్యాధియో కాని యతని దేహ
యష్టిచాల కృశించి కాలాత్తియుండె
నింపెసఁగు గండభాగమ్ము లెండు నాఁటి
మురువు ముంజేతిబంగారు మురువుజాఱ. ౨

చ. ఒకపరియాతఁ డెట్టెయెదియో తలపోయుచుఁ గూరుచుండు, నిం
కొకతఱిఁ గన్నులార్ప కెదియో విలకించుచు నట్టె నిల్చు, వే
ఱొకమఱి త్రోవ డొంక యన కూరక యిట్టటుఁ గ్రుమ్మరిల్లు, నా
క్రొకమొడ నేకొలంకు దరినో మయిసేర్చు నదో గొణుగుచున్. ౩

గీ. నడకలోన నొకవింత నడకనడచుఁ, జూపులోనన యొకవింతచూపుఁ జూచు
నవ్వులోనన యొకవింత నవ్వునవ్వు, నాతఁ డున్మత్తుఁడో, విరహాతురుండో.

(5) ఆంధ్రధ్వని-ఆంధ్రీకర్త- శ్రీ అవ్వారి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారు, ఆంధ్రగీర్వాణవిద్యాలయము, కొవ్వూరు- వ్యంగ్యములనుగూర్చి రాజానకానందవర్ధనాచార్యులు రచించిన కారికల కిది తెనుఁగు. ఈచిన్నిపొత్తమును జదువుటచే రసముట్టునట్లు కవిత్వము చెప్పుటకుఁ గొన్ని విధానములు తెలియఁగలవు. ఇందు, ధ్వనికలను, వ్యంగ్యభేదములు, వ్యంజకభేదములు, గ్రంథచౌర్యవిచారణ-అనుభాగములుగలవు. 52 పుటల చిన్నపుస్తకము. వె 0-8-0.

(6) మణిద్వీపము:- కాకినాడలోని శ్రీలలితా గ్రంథమాల ప్రథమసంచిక, సంస్కృతమూలము- ఆంధ్రతాత్పర్యమునుగూడినది. కాకినాడపురవాస్తవ్యులు జన్నలమడక సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారు, దేవీభాగవతమునందలి ద్వాదశస్కంధములోని 10-11-12 అధ్యాయములలోఁ గల మణిద్వీపవర్ణనమును-వ్యాసకృతానుష్టుప్శ్లోకములనుండి పెద్దవృత్తములుగా రచించిరి. ఇందుఁ బ్రధానముగ యోగశాస్త్రము, మంత్రశాస్త్రము, సంగీతశాస్త్రము, మఱియు నితరశాస్త్రముల యనేక సాంప్రదాయములను సయుక్తికముగ వీరు చేర్చిరి. ఇందు మూఁడధ్యాయములను సుమారు రెండువందలశ్లోకములు నుండును. ఇక్కాలమున బహుకారణములచే సంస్కృతభాష నభ్యసింపనివారలకు సుబోధముగా నాభాషలోనివిషయములను దెలుపుటకై యీశాస్త్రిగారుచేయుచున్న కార్యములలో నిది యొకటిది. కాఁబట్టి భాషాభిమానులు వీరికిఁ దోడ్పడదురుగాక, వీరి సంస్కృతకవిత్వము లలితమై యొప్పుచున్నది. దీని వెలరు 3-0-0. రెండు మచ్చుశ్లోకములు.

1. యేవ్యాళాస్త్రయకోటరాంతరగతా నత్తుం కులాయోద్భవా
నారోహంతి ఖగైర్విదారితఫణా వ్యగ్రా లుఠంత్యంజసా
సాధూనామపకార మాకలయితుం నిష్ణాతుకం యేరతా
స్తేషాం దుర్మనసాం తదేవఘటతే జైవాత్సదా సుందరి! 2-9

2. మన్యుఃకారణ మేనసా మితి యజుర్మంత్రోక్త ఘుష్టం పురా
మూఢై ర్నోవిదితం యథైవ శలభా దీపే దహంత్యాత్మనః
శాంతాస్తస్య జయాయ ఘోర విపినం గత్వా సతీం చాత్మజాం
త్యక్త్వా తీవ్రతపశ్చరంతి కిమహో కిం మే గతిః పావని. 3-20

తెలుఁగుకావ్యాదర్శము.

—జమ్ములమడక మాధవరామశర్మగారు, తాడికట్టు అగ్రహారము.—

మాకు గురువర్యులగు బ్ర॥ మహామహోపాధ్యాయ తాతా సుబ్బారాయశాస్త్రిగారు మొన్నఁటి, విశాఖపట్టణమున జరిగిన యాంధ్రసాహిత్య పరిషద్వార్షికోత్సవమహాసభలో నాధ్యక్ష్యము వహించినపుడు తమభావగర్భితోపన్యాసమున ననూదితగ్రంథములను విమర్శించుట పాఠకులకుఁ బరోహితము కాదు. ఆసభలోఁ దమకావ్యాదర్శము విమర్శింపఁబడుటను బ్రహ్మశ్రీ అవ్వారి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారు "విమర్శనసమాధానమును" వ్రాసిరి. దాని నే నామూలచూడము చదివితిని. 1929 లో ముద్రింపఁబడిన పుస్తకమున మంగళశ్లోకాంధ్రీకరణపు మార్పు కన్పింపదు. "మచ్చిత్తమునన్" అను దానికి "మదీయమైన యుల్లమునం"దని పాఠాంతర మున్నది కాని దానిపైఁగూడ పద్యత్యులయాత్మేవ ప్రసక్తి యనివార్యమే యగును. "గాత మచ్చిత్తమునన్" అనుదానికి "నాదుమానసమందున్" అను దిద్దుఁబాటు చాలపుస్తకములం దుపలబ్ధమగుట లేదు. అట్టి గ్రంథమునుబట్టి యద్యత్యులు విమర్శించియుందురు ఆంధ్రీకర్తలు "నాదుమానసమందున్" అనిదిద్దియున్నపు దద్యత్యులు వారితో నేకీభవింపవచ్చును. మార్పు నంగీకరించినపు డావిషయమై దృష్టాంతములుగ నిచ్చినవానిం గూర్చి ప్రకృతమున నంతగఁ బ్రసంగించుట యవసరముకాదు.

శ్లేషలక్షణమును గూర్చిన విమర్శన మిందుఁ బ్రధానవిషయము—ఈవిషయమున శ్రీసుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారు తరుణవాచస్పతిటీకలో నాంధ్రీకృతాన్వయమె కల దని వ్రాసిరి. 1910 లో బ్రహ్మవాదిముద్రాక్షరశాలలో ముద్రింపఁబడి Madras Presidency College Pro. M. Rangachary ır గారిచేఁ బ్రకటింపఁబడినపుస్తకమునందుఁ దరుణవాచస్పతివిరచితవ్యాఖ్యాన మిట్టులనున్నది.

"శ్లేషం తద్విపర్యయంచ లక్షయతిశ్లిష్టమితి" శ్లిష్టం శ్లేషగుణ యుక్తం వాక్యమితి శేషః। అల్పప్రాణాక్షరోత్తరం-అల్పప్రాణాక్షరమయమేవ యద్వాక్యం తచ్ఛిథిలం। తథాచవక్ష్యతి "బంధశైథిల్యదోషోహి దర్శితః సర్వకోమలైః" ఇతి తద్విపరీతం శ్లిష్టం। శైథిల్యశ్లేషయో రుదాహరణే మార్గభేదేన దర్శయతి మాలతీమాలేతి మాలతీదామేతిచ."

ఇం దల్పప్రాణాక్షరోత్తర మ్మనునది 'శిథిల' మ్మను దానితో నన్వయింపఁబడినటుల సుస్పష్టము. ఇట్టి యీవ్యాఖ్య శ్లిష్టమ్మనుదానితో 'అల్ప

ప్రాణాక్షరోత్తర' మ్మనుదాని నన్వయించిన యాంధ్రీకర్తల కెల్ల సహకారి యగు నో తెలియకున్నది. తరుణవాచస్పతి వ్యాఖ్య యిట్టిదెట్లగా కన్వయమున్నఁ జూప లేకయున్నది. 1890 సం॥ లోఁ బ్రకటింపఁబడిన జీవానందవిద్యాసాగరుని వివృతి వ్యాఖ్య 1925 లోని ముద్రణమునఁ బరివర్ధిత మైనట్లు ప్రకృతవ్యాఖ్య యుఁ బరివర్ధితమయ్యెనేమో తెలియకున్నది. ఈవిషయమున జీవానందవిద్యాసాగరుని వ్యాఖ్య యాంధ్రీకర్తలకు సధ్యక్షులకును బ్రతికూలమే. కాని యీ వ్యాఖ్య యుపాదేయము గా దని పరివర్ధితము ప్రవ్యక్తము చేయుచున్నది. మొదటి వ్యాఖ్యను గొంతవఱకుఁ బరివర్ధిత మంగీకరింపకపోయినను దదంగీకృతాన్వయమును స్థిరపఱుపుటకుఁ బ్రయత్నించినటుల కన్పడుచున్నది. ఈపరివర్ధితమె యాంధ్రీకర్తల కాధారము. ఈవ్యాఖ్యాప్రామాణ్యమును గొంతవఱకుఁ బాఠకులు దెలిసికొనవలసిన యవసర ముండుట సందర్భదూరము కానియంశమును నుదాహరింతును. "మాలతీమాలాలోలాలికలిలా" యను శిథిలోదాహరణమున ననుప్రాసబంధగాఢత యుండుటంబట్టి గాదు లంగీకరించినటులు వివృతిలో సుస్పష్టలిఖితము. ఈయుదాహరణమున "బంధశైథిల్యదోషోహి దర్శితః సర్వకోమలే" అనుటవలన బంధగాఢత లేనటుల దండిచే సుస్పష్టనిరూపిత మగుచున్నది. ఈకారికలోని బంధశైథిల్యపదమునకు జీవానందుని వ్యాఖ్యయుఁ బరివర్ధితవ్యాఖ్యయు 'అగాఢత (గాఢత లేకపోవుట) యని వ్రాయుచున్నవి. ఈ రెండువ్యాఖ్యలును "మాలతీమాలాలోలాలికలిలా" యనువాక్యమున బంధగాఢత కల దని యొక స్థలమునను గాఢత లే దని యొకస్థలమునను స్పష్టముగ వ్రాయుచున్నవి. వ్యాఖ్యాత లెట్లువ్రాసినను దండియభిప్రాయమున నిందు గాఢత లే దనియెఱుంగఁగలము. ఇట్టి దండి యభిప్రాయమును బరిశీలించితిమేని,

అనుప్రాసధియా గౌడై స్తదిష్టం బంధగౌరవాత్
వైదర్భై ర్మాలతీదామలంఘితం భ్రమరైరితి ॥

అను దానిలోని 'బంధగౌరవా' త్తనుదానిని "గౌడై స్తదిష్టం" అను దానితో నన్వయింప వీలు లేదు.—అల్పప్రాణాక్షరోత్తర'మ్మనుదానిని "శ్లిష్ట' మ్మనుదానితో నన్వయింపఁజేయుటకై దండి కభిప్రేతము. కానియపమార్గ మీవ్యాఖ్యలో ననుసరింపఁబడినటుల స్పష్ట మగుచున్నది. కనుక పూర్వాపరసందర్భవైరూప్యమైన వ్యాఖ్యాధార మగు నాంధ్రీకృతికిని, వ్యాఖ్యకును దప్పునాక్షేపములు రాక మానవు. భోజరాజు "అల్పప్రాణాక్షరమయ మయినను వర్ణైకతా ప్రతిభాన మున్న బంధగౌరవ ముండు నని తలంచి 'గాఢత్వైకరమ్యశే తత్తు బంధప్రాశస్త్యగౌరవాత్'' అని వ్రాసి

లీలావిలోలలలనాలలితాలకలాలసః
విలుప్తమాలతీమాలాజలకాలానిలావపుః॥ (సరస్వతీకంఠా 105 పుట)

అని యుదాహరించి "అత్ర శైథిల్యదోషేపి బంధప్రాశస్త్యేన గాఢత్వాద్వృత్త్యానుగుణత్వం" అనియు వ్రాసెను. ఇచట,

"అత్ర దంత్యవర్ణమయత్వేన, అల్పప్రాణాక్షరోత్తరతారూపమపిబద్ధకతా ప్రతిభాసానుప్రాసయో రుద్రేకః కాంతిప్రకర్షో వసేయః"

అను వ్యాఖ్యానము శైథిల్యమన, నల్పప్రాణాక్షరోత్తరతారూప మని స్పష్టము చేయుచున్నది.

దీనినిబట్టియు "అల్పప్రాణాక్షరోత్తర"మ్మనునది "శిథిల"మ్మనుదానితో నన్వయించునటుల విస్పష్టమగుచుండ, బంధశైథిల్య మల్పప్రాణాక్షరతారూప మని "బంధశైథిల్యదోషస్తు దర్శితః సర్వకోమలే" యనువాక్యముచే నిరూపింపఁ బడుచుండ నాంధ్రకర్తలు "శిష్ట"మ్మనుదానితో నాకదము నన్వయించుటకు, భోజగ్రంథమును దమవాదోపష్టంభకముగఁ దీసికొనుటకుఁ గారణమూహింపరాకున్నది—మఱి యు, "మాలతీమాలాలోలాలికలిలా" యను వాక్యమున బంధశైథిల్య మున్నట్లు దండి యుత్తరగ్రంథమువలన స్పష్టమగుచుండ "బంధగౌరవాత్తు"ను దానిని పూర్వమున కన్వయించి "మాలతీమాలా" యనులక్ష్యమున బంధగౌరవ మున్నటులఁ జూపుట, యబాధితము కాదుకదా ? "గాఢ స్తదిష్టం" అనుదానిలో 'అనుప్రాసధియా' యనుదానికివలె "బంధగౌరవాత్" అనుదానికిఁ గూడ హేతుత్వ మిష్ట మయిన 'చకార'ముండి తీఱవలయును. ఇంతియకాక "వైదర్భైః" అనునది 'తదిష్టం' అనుదానితో నన్వయింపవలయును గదా. అన్వయించిన నీవాక్యమధ్యమందు, పూర్వవాక్యములో నన్వయించిన "బంధగౌరవాత్" అను పదము ప్రవిష్ట మగును గాన వాక్యమధ్యమున వాక్యాంతరఘటకపదప్రవేశరూపదోషము వాటిల్లును. వైదర్భైస్తదిష్టం" అనునది హేతుశూన్యమై "కేవలా చ ప్రతిజ్ఞా హి ప్రతిజ్ఞాతం న సాధయేత్" అను న్యాయవిషయము కావలసివచ్చును. 'బంధగౌరవా' త్తనునది యుత్తరాన్వయి యయిన "తదిష్ట" మ్మనునది మధ్యమణిన్యాయమున నుభయవాక్యాన్వయి యగుట కవకాశ మున్నది.—మఱియు, అల్పప్రాణాక్షరోత్తర"మ్మనుదానికి, అల్పప్రాణాక్షరమయమని తరుణవాచస్పతి మొదలగు వ్యాఖ్యాతలు సరస్వతీకంఠాభరణవ్యాఖ్యాతలు నర్థము వ్రాయుచున్నారు. శ్రీసుబ్రహ్మణ్య

శాస్త్రిగారు దీనికి 'అల్పప్రాణాక్షరబహుళ'మని యర్థము వ్రాసి బహుళమనుట చేఁ గొన్ని మహాప్రాణాక్షరము లుండవలయు నని తోఁచును. ఇది శిథిలలక్షణమైన దీని యుదాహరణమున మహాప్రాణాక్షరములు లేమిచే శిథిలలక్ష్యముగా భావించుట సరి కాదు" అను నాక్షేపము చూపిరి. సర్వకోశములలో శైథిల్యదోషమున్నదని దండి స్పష్టముగఁ జెప్పుచుండ నల్పప్రాణాక్షరమయ మని వ్యాఖ్యాతలనుచుండ నూతనార్థకథనస్వారస్య కల్పనలు పరపక్షవిదళనోపయుక్తములె యగును గాని స్వపక్షస్థాపకములు కానేరవు. పీఠికాంధ్రీకృతి కాధారభూతమగు విద్యాసాగరపరివర్ధితవ్యాఖ్యలలో "అల్పప్రాణాక్షరా శ్చ హ్రస్వస్వరాః వర్గీయాః విషమవర్ణాః యరలహాశ్చేతి" అని వ్రాసియున్నందునఁ దదితర దీర్ఘవర్ణములు వీరి బహుళవర్ణ స్వారస్యలభ్యము లగుట గ్రాహ్యములె యగునని యెవరైన సమాధానించుట కవకాశమున్నది.—మఱియు పద్యములోని 'శిథిలత' యనుదానికి "అన్నియుఁ గోమలవర్ణములగుట" యని వీరి లఘువివరణమున్నది. అట్టి శిథిలతను స్పృశింపనిది కొన్ని మహాప్రాణాక్షరములతో ఘటితమై యుండునని యర్థము లభించుచుండ నీయర్థమునె బోధించునట్టి "యల్పప్రాణవర్ణబహుళమగుచు" నను విశేషణము వ్యర్థము పునరుక్తము నగును. కాన సందర్భశుద్ధి లేని వ్యాఖ్యాధారమున గ్రంథము ను సమర్థించుటకన్న 'చిత్త' పదమును దీసి మానసపద ముంచినటుల నిట్టిపట్లనుగూడ వ్యాఖ్యాసామంజస్యపరిశీలనలవలన యుక్తరమ్యమార్గముల నరసి యనుసరించి పూర్వాపరసందర్భశుద్ధిదూరము కాకుండునట్లు తదనుకూలనిష్కర్షలఁ దేల్చి యనుకూలములగు మార్పులఁ జేయుట సమంజసము, లోకశ్రేయమును. తెలుఁగు కావ్యాదర్శమునఁ గూడ దండ్యాచార్యుని యోగ్యాభిప్రాయమె వ్యక్తము కావలయుట సముచితమని సూచించిన మహామహోపాధ్యాయుల యాశయమును శంకింప నవసర లేశము లేదు.

శ్రీ అవ్వారి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారిమీద నాకు గురుభావ మున్నది. "మానస" మొదలగువానిని మార్చిన శ్రీ శాస్త్రిగారు తత్వార్థమును వ్యక్తముచేయు మార్పుల నొనరించుట కనంగీకారమును జూప రను దృఢాభిసంధితోడఁ దత్వార్థ విమర్శనకై నేనీవ్యాసమును బూర్వరంగముగ రచియించితిని. కాని వారిమీద గౌరవపు లేమిచేఁ గాదని యూహించి పాఠకశ్రోతలు నన్ను మన్నింతురుగాక.

— కీర్తులు రావువారి కపకీర్తులు నెప్పుడు రావు వారికిన్. —

ఉ. మూర్తినిగొన్న యాచినతెఁ బొల్చుచు నందఱ కన్ని యుద్ధియుల్
సార్థినహించి వైరికి రయంబున వెన్నిదకుర్తి భారతీ
స్ఫూర్తులరయ్య యాచకులు పొందిన నాస్తి వచింపలేమిచేఁ
గీర్తులు రావువారి కపకీర్తులు నెప్పుడు రావు వారికిన్. ౯౨

— దోమ భవద్గర్భమందుఁ దోఁచెన్ జగముల్ —

క. ఓమాధవ ! నవనీతము, చేమెఱసెడు నీదుబొజ్జ చెలఁగి యశోదా
భామిని జలకములార్చుచుఁ, దోమ భవద్గర్భమందుఁ దోఁచెన్ జగముల్.

—దుగ్ధపయోధిమధ్యమున దుస్తదిరేఁగన దేమిచిత్రమో—

ఉ. ముగ్ధమురారి కూర్మమయి పృష్ఠమునం దిడుమందరాద్రి సౌ
స్నిగ్ధమతిన్ సురాసురలు చేకొని వాసుకిఁ ద్రాడుఁ జేసి సం
దిగ్ధతఁ బాసి త్రచ్చుతతిఁ దీరుగఁ దద్గిరిపైన రాపాడిన్
దుగ్ధపయోధిమధ్యమున దుస్తది రేఁగన దేమిచిత్రమో. ౯౪

—కవిరాజనగేంద్రసేను చ్యవనప్రాసము—

క. కవనప్రాస మొనర్చెడు, కవిరాజులకన్న నెన్నఘనుఁ డతఁడయ్యెన్
చ్యవనప్రాస మొనర్చిన, కవిరాజనగేంద్రసేను కలకటపురిలోన్. ౯౫

—ఉపమా—

చ. ఎపుడు గతోపసర్గయగు చెంతయు శ్రీపతి కింపొనర్చుఁ, దా
విపులతరోపసర్గ గొని వేడుకసేయును బంధితాళి, కా
యపహృతమూషకారగతి నంబరకేసునకున్ రుచించు, న
య్యుపమ యనేకరూపముల నొందు రహిం దనరారు ధారుణిన్. ౯౬

—ఎద్దుపుండు కాకికి నొప్పియా-మాలకాకి—

చ. గురుతరలీల నాజెముడుఁగొమ్మలు నెమ్మెయి నంటఁ దాఁకుటన్
గుఱుతగునట్టి గాయములఁ గుందు వృషప్రవరార్తి నెంచ కా
దరమతిఁ జేరి ముక్కునను దక్కుచు మెక్కెదు మాంసఖండముం
దఱచుగ మాలకాకి ! నినుఁ దాఁకి తుపాకినిఁ గొట్ట వట్టమా. ౯౭

—గాడిదకాళ్లుపట్టుకొనుట—

ఉ. భావుకచర్యమీఱఁ దమవాంఛితముల్ సఫలంబుగాఁగఁ గా
ర్యావసరంబులం దలమహాత్ముఁడు గూడను నీచకృత్యముల్

వావిరిగా నొసర్చు వలివాటుఁజెలంగెడుమిత్ర! కృష్ణునిన్
దేవకి గాంచునప్పు వసుదేవుఁడు గాడిదకాళ్ళు పట్టఁడే! ౫౮

—సంతలోవానమొత్తుట—

ఉ. చప్పున వానమొత్తుతఱి సంతకు గానపుదారులెల్ల వా
రుప్పును, బప్పునుం, బసుపు, నుల్లియు, బెల్లము, నెయ్యి, బియ్యపుం
గుప్పలు వానిపోయె నని కుందఁగ, గొబ్బరబొండ్లముల్ ధరన్
విప్పుచుఁ బొర్లిపొర్లి విలపింతు విదేలర! యోరిపామరా! ౫౯

—తాటిచెట్టుక్రిందఁ బాలుత్రాగినను గల్లెయనుట—

గీ. దుర్జనులు గోష్ఠిసల్పుటతోఁ వఁజనెడు, సజ్జనునిఁగూడజనులుదుర్జనుఁడటంద్రు
తఱచు గల్లమ్ముచుండెడుతాడిక్రిందఁ, ద్రావుపాలనుగల్లుగాఁదలఁపకుంద్రె!

—మొద్దునిద్దుర—

ఉ. నీకనుమూసి మొద్దువలె నిద్దురనొందెద వేమి యొద్ద! నీ
మేకొను మాంసఖండమును మెక్కఁగ ముష్కుల ద్రక్కలించెడుం
గాకికి నేమిబాధ; వధఁజెందెద నీ వడిగానఁ జెల్వమైఁ
దోఁకవిదుర్చుచున్ వెడలఁదోలితివే నిఁకఁ జాల మేలగున్. ౬౧

—పీతలమంగముగా నున్నదనుట—

చ. ధరఁగల కాయగూరలపిఁడంబున మంగముఁగట్టఁబూనె డీ
వరుసను సర్వదిక్కులకుఁ బర్వననేగెడు నెల్లపీతలన్
సరగున నేకరాశిగను జల్పఁగ నీతరమౌనె? యిక్కనిన్
దొరకొనఁగూడ దంచు మదిఁదోఁపదు నీ కిపుడైన బోయఁడా! ౬౨

—అంబలిదినువానికి మీసములొత్తువాఁడొకఁడా?—

చ. అలవడ నొక్కపూఁట నలయుంబలిఁ ద్రావుచునుండు నీకుఁ బ్ర
క్కల నివసించి మీసములఁ గైకొనిపట్టఁగ నిద్దఱుండఁగా
వలెనొ! బళీ! కనుంగొనెడువారలు నవ్వెద రంచు నీమదిం
దలఁపవొ! సిగ్గులేదొ! విదితం బిఁక నీచరితంబు దాంభికా! ౬౩

—కప్పనుబట్టినపాము—

చ. గరువముమీఱ నిప్పగిదిఁ గప్పనుబట్టితి వెంతొ వేడ్కతోఁ
గఱవు మటన్న నిప్పుడనఁ గప్పకుఁ గోపమువచ్చు వల్లన
నెఱపెద నీవు క్రోధమును నేర్పున మీఁదగదీర్చ నిత్తఱిన్
దఱిని నరేంద్రుఁ డుండవలెఁ దక్కినవారు సమర్థులే ఫణీ! ౬౪

—రైలువర్ణన—

సీ. స్వల్పధనంబుతో సర్వదేశంబులుఁ దిరిగిరాఁదగినట్టి వెరవు గల్గె
నెన్నినాళ్ళకో కాని కన్నారఁగనరాని బంధుమిత్రులఁ గాంచుభాగ్య మబ్బె
బాలవృద్ధులకైన బలుమాఱు గంగాది పుణ్యతీర్థములకుఁ బోవఁగల్గె
నెంతదూరంబైన నింతైన శ్రమలేక శీఘ్రకాలములోనఁ జేరఁగల్గె
నహహా! బహువేగఁ జనుచుండి రహినహించు
ధూమశకటంబు బొనర్చినయామహాత్ము
ప్రతిభఁ గొనియాడుటకు ఫణిపతికి నైనఁ
దరమె! జగదంబ! సద్గుణవరకదంబ! ౬౫

—హుక్కా—

సీ. గమ్మగమ్మను మంచికస్తురితావుల నీను చాఱుసూరుతము వల్మాఱువీచు
గంభీరమగు నల్లగజ్జారవంబునా బుళబుళధ్వానంబుఁ బొల్చుమీఱు
సఖుమూత్రమగునహిన్నకణము లెల్లెడమునుంచి మించుఁదీవలను భ్రమించుచుండు
నగపైన చీఁకటులుప్పర్వ ట్లొనరించి గుప్పుగుప్పునఁ బొగల్ గుప్పుచుండు
ఘనతవహియించు నీదుహుక్కాహోరంగు
వార్ధికాభ్రంబులీలను బరఁగుఁగాన
నిరత మానందరసమును గురియు నీకు
రావుకులదీప! శ్రీజగ్గరాయభూప! ౬౬

గీ. కోరి సేవించువారికి గుణ మొసఁగు, వార్త్రితావళికామోద మలరఁగూర్తు
కాన నీసేవ మానరు మానవేంద్రు, లెలమినొక గ్రుక్క నుడిముద మెక్క హుక్క!

—మిరియపుగింజ—

క. కనుఁగవ కతిసూక్ష్మం బగు, తనువు ధరించితివి గాని తగ నిను మునివం
టను గొఱుక మెఱసినవు గ్రమ్మిన కారముమీఱఁ జూపి మిరియపుగింజా!

—తెల్లధాన్యము—

ఉ. పోతులచేతఁ ద్రొక్కఁబడి పొల్పుఱఁ ద్రాఁతఱలోవసించి గా
ఘాతపువృత్తి నెండఁబడి యంతట రోఁకటిపోట్ల కోర్చి యా
రీతిఁ బరోపకారమొనరింపఁగ బాధసహించితౌ జగ
న్మాతృపితృప్రదాతృగుణమండనమాన్యమ! తెల్లధాన్యమా! ౬౮

—బంగారము—

చ. ధనులకు నీచవృత్తులను గల్పనసేయుదు వేఱు నీచులన్
గనుఁగొని సర్వపూజ్యులుగా నొనరింతువు; కల్మి నెంతయుం
గనకమ! నీకుఁగల్గుగుణగౌరవ మెల్లను స్వర్ణకారుఁడే
కనుఁగొనుఁ గాని పామరులు గాంచి గణించి వచింపనేర్తురే! ౨౦

—సువర్ణభూషణము—

చ. ఇలఁ గలహేమహీనులకు నెంతయు హాసము దెత్తు లోపముల్
గలవరు కైన గౌరవముఁ గాంచ నొనర్తువు నీవు నైన స
త్ఫలునిగఁజేయు దివ్యోష కకుంఠితమై రహింపనీమహో
జ్జ్వలగరిమ న్నుతింపఁదగు స్వర్ణమణీమయభూషణావళీ! ౨౧

—వజ్రాయుధము—

క. శైత్యాబ్ధిని పెఁబను, పర్వతములపక్షబలముఁ బరిమార్చుచుఁ ద
ద్గర్వము సర్వ మణఁచు చు, పర్వాధిపుమానధనమ! వజ్రాయుధమా!

—స్ఫటికపుబొమ్మ—

చ. మొగమునఁ గల్గుసోయగము ముగ్ధలుగుల్లఁగఁ దక్షులీనమై
జిగిబిగి నమ్మియున్నవలెఁ జెన్నగు నీదగు ప్రొల్లాల నెవ్వరే
సొగసుధరించి నిల్తు రలసొంపుగ నీవు వహింతువౌ భళీ
వగఁగొను నెల్లరాగ మొదఁ బర్వఁగఁ గృత్రిమరత్నపుత్రికా! ౨౩

—పుస్తకము—

ఉ. సారెకు నీకుగర్భగత సార మెఱింగి పఠింపకుంటిపో
గౌరవముం ధరింపు విను గ్రక్కొని సంతతముం జదింప సం
స్కారి యటంచుఁ బామరులు సమ్మతిసేయఁగ హస్తభూషణా
కారములోఁడ మూఢులను గాతువు పుస్తకమా పుటాంకమా! ౨౪

—అగ్గిపుల్ల—

సీ. పొయిగిండ్ల కగ్గిగా తిరుగ లేకను గుండు పడఁతు లెల్లను నిన్నె ప్రస్తుతింత్రు
చుట్ట లిమ్మఁడుఁ గాల్చునట్టివారలు చాల నిరతంబు నిన్నె వర్ణించుచుంద్రు
చేలకాపరులైన పాలేరు లెల్లరు సంతతమును నిన్నె సన్నుతింత్రు
చంటిపిల్లలు గలసతులెల్ల నెలవితో సనిశంబు నిన్నె కొనియాడుచుంద్రు
తలఁచునంతనె మొనతటితమునునైన, నిలయ మొదవించి తేజమై వెలయుచుంటి
విట్టి నిను వినుతింపఁగా నెవ్వఁ డోపు, నంధకారారి ప్రతిమల్ల! యగ్గిపుల్ల!

—ప్రత్తిరాట్నము—

చ. నవినయలీలఁ దూలమును సారెకుఁ గూరిమి నెక్కి క్రక్కఁగాఁ
దవిలి యొసంగువారలును దర్పమువీడఁగ నొక్కిపట్టి నీ
చెవి నులిపెట్టి త్రిప్పనెడఁ జెప్పఁగశక్యముగానికిఱ్ఱుతో
నవిరళలీల మొఱ్ఱలిడి యార్చెద వర్గాను ప్రత్తిరాట్నమా! ౭౬

—కాగితముతోఁ జేసిన గాలిపాము—

చ. తొలుతటిసర్వజన్మమునఁ దోరపువాయువు మేయుచుంట నీ
వలుచటిపుట్టువొందియును మానక గాలినిఁ గోరి ధీరతన్
నిలిచెదు వాయుమార్గమున నిచ్చలు నీ విటు పూర్వవాసనల్
గలుగు నటన్నమాట వృథగా దది వాయుఫణీ! గుణాన్వితా! ౭౭

—వీణ, మిత్రుఁడు—

గీ. మనము దనవయి స్నేహంబు మరలమరల
నెటులు నెఱపెద మటులు దా నమితరాగ
గరిమఁగొని వీణ సారణీకరణి సఖుఁడు
చెలువుఁగైకొని వరళిగాఁ జెలఁగిపలుకు. ౭౮

—ఎలుక, దుర్జనుఁడు—

క. గుణఖండన మొనరించును, గనుఁగొన నెవ్వెడల రంధ్రకల్పన సేయున్
ఘనతరతమమునఁ జను దు, ర్జనుఁ డలమూషకములీలఁ జగతి వలరెకుఁ.

—కొవ్వు, నీచుఁడు—

క. శిరమునధరింపఁబడియును, గరమునుస్నేహమునఁ బొందు గైకొనియును సం
దరికచభారముకరణిన్, ధర నీచుఁడు తనముకుటిలతను విడువఁడుగా!

—ముసిఁడిచెట్టు, లోభి—

గీ. ఎల్లసిరులను దా విలసిల్లుచున్న
నొరుల కుపయోగమునకు రాకున్నఁ జేసి
పూర్ణఫలములు గలయట్టిముసిఁడిచెట్టు
పగిదిఁ జెనులోభి సన్నుతుల్ వడయఁ డెపుడు. ౮౧

—ఎనిమిదవ వన్నెబంగారము, గీటునకు రానిది—

ఉ. చారుతయుఁ మృదుత్వమును సారవిశేషము భవ్యతేజముఁ
గౌరవముం ధళత్తళయుఁ గల్గినదాట జనుల్ ప్రియంబుగా

నారయ వాసిమీఱుపదియాఱవవన్నెపసిండితోడ నే
తీరున వన్నె కెక్కెదవు తిన్నగ నెన్నిదివన్నె బంగరూ! ౮౨

—దీపము—

చ, అలరెడుతావకాళియమునం దొకయించుకత్తైన స్నేహముం
గలిగినవేళ నీదగుముఖంబున మీఱెడు శోభకుఱ్ఱ సభా
స్థలి నటుగాక నిల్చుతఱిం దాల్చెడుదీప్తికి హెచ్చుతగ్గునం
దెలివిని గాంచువారలె మదిం గనుఁగొందురుగాక దీపికా! ౮౩

—రాత్రి, విభావరీనాయిక, శృంగారరసము—

ఉ. నిక్కను మేన రాజిలుమణీమయభూష లసఙ్గ్రహాళి దాఁ
జక్కఁగఁబొల్చుచుండినను జందనబిందుకదంబమోయనం
దక్కినఝిక్ష లుండినను దద్దయు నీ వలరాజురాకచే
నిక్కుటమైన శోభఁగొని మీఱెదు నారెడు నోవిభావరీ! ౮౪

—మంచిగంధము—

ఉ. నిన్నలరాతిపై నునిచి నిచ్చలు మేనఱుగంగఁదీసినన్
మన్ననమీఱ నాసికకు మంచిసుగంధ మొసంగుచుందు బల్
సన్నుతలీల మేనునకుఁ జల్లఁదనంబు రచించుచుందు నా
నెన్నికఁగన్న నీసుగుణ మొంచి నుతించెద మంచిగందమా! ౮౫

—రాసకేళివర్ణన—

చ. లలితకలావిలాసముల రాసమునం దగుశౌరివీక్షణా
వళు లభులల్లు గోపికలధన్యముఖాబ్జములందుఁ గ్రోలుచో
నలహరినాసికాగ్రవిములాంచితమౌక్తికకాంతిమించి ని
స్తులగతి మీఱె గోపికలచూపులకోపులు చేఁపలో యనఙ. ౮౬

—పిండిబండివారలు—

చ. ఇల నలపిన్నపెద్ద లని యెన్నుచు నుండెడు తారతమ్యముల్
దెలయుమిఁ జిన్నవారలకు వృద్ధులు దీనఁలీడు కేమెడన్
వలనుగ బండివాండ్రు తమబండ్లపయి న్వసియించునట్టివా
రలఁ గని మీరు ముందఱికి రండని కోరుచునుండ్రు శాంకరీ! ౮౭

—యోగీశ్వరుఁడు—

చ. జడలు ధరించినం గడు వెసం గొని పావల నెక్కి త్రొక్కినం
బొడితడిగా నొనర్చి మెయి పూఁతగ భూతినిఁ బూసికొన్న నీ
గుడుగుడిఁ ద్రావుచుండినను గూరిమి జేవ్రుబుగుడ్డఁ గట్టినన్
వడవడిలోఁటుఁ జూచిన జనంబులు నవ్వరె యోగిపుంగవా! ౮౮

—అగస్త్యుఁడు—

చ. వననిధిఁ జొచ్చి నీవు సుధవంటి జలంబును ద్రావి తారమై
దనరఁగఁ జేసి ఉంచితిగదా జనులెవ్వెడ నంటకుండ నా
ఘనులవి గ్రోలి కాదె! యధికం బగు మాఘుని గల్గఁ జేసి భూ
జనుల కొసంగి ప్రేమ నరసంబుగఁ గుంభజుఁడా! యహా త్రుఁడా! ౮౯

—పండితగౌరవము—

ఉ. సారవచోచమత్కృతిలసత్కవితాతతగీతసాహితీ
ధీరత రాజశేఖరు నుతించి సుఖించెడి సత్కవీంద్రుఁ డా
యార్థము మీఱఁ జుట్ట లనయంబును గాల్చిన మోజుడీఁ బై
జారుబుదొడ్గినం గుటిలజారుని కైవడి నిందఁ జెందునే? ౯౦

—రావణుఁడు—

చ. చదివితి వెల్లవేదములు శాస్త్రములం బఠియించి తెల్లనం
బదలనుఁ గొంటి పెంకెయును బల్మియుఁ గల్మియుఁ గల్గియుండి దు
ర్మదమును బూని యాభువనమాతను సీత హరించువేళ నీ
పదముల నైభవం బెవఁడు సన్నుతిసేయుఁడు జాణ! రావణా! ౯౧

—కిరాతకుఁడు—

గీ. లేఁతయగు పచ్చగడ్డినిఁ బ్రీతి మేసి, వేడుకలఁ గ్రీడనలిపెడు లేడిగములఁ
జేరి కనుపట్టి కొట్టెదు మేరమీఱి, పాతకము గొట్టఁగాత! కిరాత! నిన్ను.

—పూజారి, దుష్టమంత్రి—

చ. సరసుని రాజమౌళిఁ గని సన్నుతిసేయఁగఁ గోరి చేరున
త్పురుషుల కొక్కెడీరఁగను మోదము మీఱఁగఁ గన్నులార శ్రీ
కర మగు వానిదర్శనము గల్గఁగనీయక మాటుఁ జేసె దీ
తెలుఁగున నొక్కసారి తెరదీయుము చాలిఁక! యోశివార్చకా! ౯౩

—మేఘుఁడు—

గీ. సతతసన్మార్గచరములౌ చాతకముల, కక్కు లిడుటకు గర్జిల్లు చానసంబు
నల్పుగా వించుకొంటమసత్వమగునె, యుచితమదిగాదుసుమ్ము పయోధరుండ!

— సర్వభక్షకుఁడు, అగ్నిహోత్రుఁడు —

చ. జడనిచయంబు లెంతయును జన్మముఁ జెందఁగ హేతువైతి; వి
శ్వుఁడవు నహోయహో యమములు భుక్తి యొనర్తువు; నిన్నుఁ గూర్చి వే
ల్చుచు నలహోత్రవర్యులకుఁ జేతులుఁ గాల్తువు నీతిమాలి నీ
నడవడి నెంచి చూడ మలినత్వముఁ దాల్చెదు; సర్వభక్షకా! ౯౫

—వృద్ధుఁడు—

చ. కనుఁగవ కాంతయుం దమముఁ గప్పెను దంతము లూడఁ జొచ్చె న
వ్వనికియుఁ బోయెఁ గేశములు వెల్లఁబాఱె నడల్ చలించె మో
మునఁ గడుఁ లాలరాఱె నివి పొల్పుగఁ దెల్పెడుఁ జెడ్డవాట నీ
వనిశము దండముం గొనఁగ నష్టుఁడ వైతివి చూడ వృద్ధుఁడా! ౯౬

—పుష్కరకలికాలము—

చ. కర మల వేదశాస్త్రములు గంగను గల్పఁగ సర్వవర్ణసం
కర మొనరింప నీచులఁ బ్రగల్భులఁ జేయఁగ నీతిమాపుము
ష్కరులకు నంపదల్ వినుక సత్పథమెల్లను బీడు సేయఁ బు
ష్కరకలికాలమా! యేటకుఁ జయ్యన నెచ్చటనుండివచ్చితే? ౯౭

—పేక ఆట—

సీ. ముందుగా నొకచోట ముదముగాఁ బేకాట నాడుట కెందఱో గూడిపిదప
న్నాక్షపైనయుఁ గాని పెక్కుపైసలు గాని పణముగా నిడి కొంతో పంతములరఁ
గనుసన్నలాదిగాఁ గలదుష్టచేష్టలు సమృతవాదంబులు నాడికొనుచుఁ
బెద్దకేకలు వేసి పెస్తులుగొట్టుచు మాత్సర్యములుఁ జెంది మమతఁ బొంది
లెంపలనుగొట్టుకొనుచును బెంపుదూఱు, కలహములొనర్చితనువున ఘాతసలుపు
కొనుచు ఫిర్యాదులను జేసికొందురహహ! వందనముఁ జెల్లనీరీతిఁ బరఁగు సుమతి!

—కావడికుండలు—

గీ. కనునమత్వముదీఱ నడిగాడు పునిండఁ, జేయుకవహించుచోఁ చాలఁ జిందిపడుచు
వొట్టిపాటూని నడకలఁ దూఁగనీరు, గొప్పకడవుల కావడికుండలార!

—బండిచక్రములు—

క. సతతమహోన్నతపదవిన్, ధృతిమెలఁగుసుదర్శనమున కెన యగుదురొకో!
వెత నుచ్చనీచములఁ బడి, జతవీడక తిరుగుబండిచక్రములారా! ౧౦౦

—చాయకత్తి—

గీ. వాఁడివహియించి యొఱలోన వఱలుచున్న
నిన్నుఁగొని స్నేహ మెయ్యెడ నెఱపునట్టి
వసుమతీంద్రుఁడు మెచ్చఁ దద్వైరితనువు
గాయములు సేయుదువు మేలు! చాయకత్తి! ౧౦౧

—దుందుభి—

చ. లలితకలధ్వనిన్ విజయలబ్ధియు నిత్యజయప్రసిద్ధియుం
దెలుపుచు నీవు ద్వారముల నిచ్చలు హెచ్చి సమస్తశబ్దముల్
గులుకుచుఁ బల్కుచున్ మిగుల గొప్పగ నొప్పుచు గీతిరీతిచే
వెలయుచు రేఁబవల్ చెవికి విం దొనరించుచునుందు దుందుభీ! ౧౦౨

—ధనవంతునకు సజ్జనగోష్ఠి—

క. ధనముఁగలవాఁడు పండిత, జనసంగతి గలిగెనేని స్వనము యశో
ధనము పరతత్త్వధనమున్, జననసఫలతయునుగల్గు సరసకుమారా! ౧౦౩

—ఆకాశస్థలి, ఒకనాయిక—

ఉ. చిక్కగ నొక్కరీతిగను జేవెదఁజల్లినలీల నెల్లెడం
జెక్కులుచుక్కలుండినను జేరువహించిన తారలుండినం
జక్కలజేనిరాక నిటు శోభవహించితి వంబరస్థలీ!
నిక్కపుమాట నేనిపుడు నీయెదుట న్వచియింతు నెంతయున్. ౧౦౪

—గుంచెకోల, దేవాలయము తలుపుతాళము—

గీ. రంధ్రమునుగాంచిమించివక్రతవహించి, తిరుగుచుండి యొగడియలో దేవళంబు
తలుపు లెడఁజేసి పరమభక్తులకు లోక, గురునిఁజూపెదవే వేళఁ గుంచెకోల!

—ఇసుకతిన్నెలు—

గీ. కనుఁగొన మహోన్నతిని జాలఁ గాంచియున్న
హృదయ మది స్నేహశూన్యత నెనసియుంట
ఫలిత మొటులుండ మిముఁజేరువారిబలిమి
నడకలు హరింపరే! పులినంబులార! ౧౦౫

మఱియు నెన్నెన్నొ యుపకృతుల్ మనకొనర్చి
గడ్డిదిని బ్రతికెడు పసుగణము నెడల
బహుకృతజ్ఞత గల్గి విశ్వాసకలన
నెఱపుటయె ముఖ్యధర్మంబు నరులకరయ. ౧౧౩

—అహింస—

సీ. వేఁటాదిలోన రెండేఁతలనీనుచుఁ బిల్లలనై దాఱుపెట్టుచున్న
మేఁకలెన్నెన్నియో లోకమందెల్లెడ నాకలంబులు దిని యలరుచుంత
వానినన్నిటిఁ జంపి వండుకుదినువారి సంఖ్యకన్నను వానిసంఖ్యతగ్గ
కొదవగా నిక్కాను గోగణంబును గూడఁ జంపిభక్షించుచు సంతసింత్రు
అయ్యయో! పాపమని నొంచరడియుఁ గాక, పాఁడిపంటలు రెంటికిధవ్యహేతు
భూతమగుగోగణంబుపైభూతదయను, జూపకకృతఘ్నులైరూపుమాపుచుంద్రు

—పసుసభలు—

చ. బలిమివహించునట్టి వృషభంబులు దున్నలు గేదె లావులుం
జెలువగు కూరగాయలను జిత్రఫలాదులు నెన్నొవస్తువుల్
వలనుగఁ గూర్చుచుం బసుసభల్ రచియింతురె కాని శాస్త్రచ
ర్చలు గలసత్సభల్ నలుపుటాకలఁ జూడఁగ లేదు శాంకరీ! ౧౧౪

—కుక్క, స్తుతి—

క. శునకమ! చంచలగతియగు, కనకము నీతోడిసాటిగనునటె మెతుకై
నను దిని తనియుచు సతతము, ధనహీనులనైనఁ గొల్తు దగనమ్మకతోఁ.

—కుక్క, నింద—

చ. కులుకుచు గంజిఁ ద్రావి కడుఁగూరిమి మీఱఁగ దాలిగుంటలో
పల శయనించియున్నతఱి ఫల్గుతనంబును బూనవం చెదం
దలఁచెను; లేచి తోఁకను విదల్చి రొముకల్ చెవులుం గదల్చి ర
చ్చల నలసీచకృత్యములు సల్పెదు సారెకు సారమేయమా! ౧౧౬

—కోడిపుంజు, స్తుతి—

ఉ. గౌతమపత్నికై వలచుకాలమునందున నీదురూపు దా
ఖ్యాతిగఁ దాల్చి కార్యమును గైకొనుటన్ మదిమెచ్చి దేవతా
నేత స్వకీయవజ్రమును నీకొసఁగూర్చెను గాక! కల్గునే
యాతతలీల నీకుఁ జరణాయుధనామము కుక్కుటాగ్రణీ. ౧౧౭

—కోడి, నింద—

క. ఇల ననికి ముందె చలమున, తొలఁగుట మర్యాద కాదు తొనుమవలె నరిం
దలకొని లేదా మనమునఁ, గలఁగక చచ్చినను మేలు గద! కుక్కుటమా.

—గాడిద—

చ. నరుల పదాహతిం గొని యణంగి ధరం గను స్ఫూర్తి యుండ, గం
ధరుఁడు కృపారసం బొసఁగి కాచుట నిత్యోపచారమెల్ల నీ
గతికిని మేయుచుంటివిటు; గాడిద! నీవె వశింతువారి యా
గతికిక పోవు లేదు కలకాల మిలం జరియించుచుండె హూఁ. ౧౨౦

—గుడ్లగూబ—

గీ. సర్వలోకములకుఁ గర్మసాక్షి యగుచు, నేత్రసాఫల్యమొసఁగు నన్నిత్యుఁ జాలఁ
దభ్యుదయ మొందఁగని మోదమంద లేమి, ఘోరముగు నీ మహాపాపమో! గుడ్లగూబ!

—పాలీయనిగోవు—

క. మున్నుగఁ గడుగుడ్డ కుడితియు, మిన్నక నలచిట్టు, పొట్టు, మెక్కఁగనిడినం
జన్నొడిసి కట్టినపుడే, తన్నెద వెగఁ జేపుఁ జూపి తాఁపుల గోవా! ౧౨౨

—పిల్లి—

ఉ. సారకు మేరమీఱి కను సాహసవృత్తిని బుత్తిసేయగాఁ
గోరుచుఁ గోటలందెలదడి గ్రుక్కను త్రిక్కుచుఁ బొంచియుండె దా
రా! రహిమీఱు చారుతర రాజగృహాంతర పంజరస్థమౌ
కీరము దెట్టు లబ్బునికఁ గీడగు నీకిచటన్ బిడాలమా! ౧౨౩

—ఉసిరికపండు—

క. దగనొందిన యొక నిను ముం, దుగఁ గొని సేవించి పిదపఁ దోయముఁ ద్రావన్
మిగుల రుచింతువు సుధవలెఁ, దగు నుసిరిక పండ! నిన్నుఁ దవిలి భజింతున్.

—పనసపండు—

క. పనసఫలమ! నీ తనువది, ఘనతర కంటకిత మగుచుఁ గనుపట్టెడు నై
నను హృదయమెంచఁగ తైకొను, జనులకు మాధుర్యమిడెదు సరసపు మెఱయన్.

—తాటిచెట్టు—

చ. ఫలములు, కాయ, లాకులును, పట్టలు, నారయు, ముంజ, గూజ, తేఁ
గలు మొదలైన నిచ్చుచును గల్పలతన్ విరసించిమించు నీ
విలువిని లేత చన్నులను పిడిగ వాని కొనంగి కల్లులో
బెల్లు తలదాల్చుటం గద ఘటించెను దోషము తాళవల్లికా! ౧౨౪

—సంపెంగపువ్వుగుత్తి—

చ. ప్రకటితహేమవర్ణమున వన్నెవహించితి రమ్యసౌరభా
ధికతను గాంచి మించితివి; తెల్విధరించితి వైన మానుగా
సకలలతాంతవాసనలు సారెకు నానుమిళిందరాజ మెం
దుకు నినుఁ జెందదో మదినిఁ దోఁపదు చంపకసూనవల్లరీ! ౧౨౭

—దుష్టచిత్తము—

చ. నిలుకడ లేదు సుంతయును నీతియు సున్న గుణంబు నాస్తి చా
పలమది మెండు; కోరిక లపారము లెన్నఁ; బరాంగనాధనం
బులపయిఁ గాంక్ష హెచ్చు, హరిపూజలటన్న హుళక్కి; గాఁక ని
చ్చలుఁ గడుదుర్గుణంబుల వెసం దొరకొంటివి దుష్టచిత్తమా. ౧౨౮

—బాల్యావస్థ—

ఉ. ప్రగ్గడలున్నచోట భయభక్తుల నెంతయుఁ గల్గనీయవా
యగ్గియుఁ దుష్టపురుష్వులను వంటఁగరాదనుబుద్ధి నీయవా
మొగ్గగుమాటలం బనుల నన్నిట వన్నెగఁ జేయుచుండువా
సిగ్గులుగంగనీయ విటుఁ జెన్నుగ నన్నిటఁ జిన్నప్రాయమా! ౧౨౯

—గర్వము—

చ. అనువుగ మానవుం డనువ వర్థముఁ జెప్పఁగనేర డెంతయున్
ధన మొకఁ గూర్చి మానవలెను దానముధర్మము సేయలేవు జ
వ్వనమును గల్గి మానవలెను బాహుబలంబును జూపలే డటం
చును బయివారిసంగతిని జూడక యూరక పోవు గర్వమా! ౧౩౦

—కామము—

ఉ. వాలికఁ జెంప వింతయును వర్తనముం బరికింప నెంతయున్
వావిరి కీర్తిసంపదలుఁ బాయును దీన నటంచు నెంచ వీ
త్రోవలఁ గీడుమూడునని దూరముగాఁ దలపోయ విట్టిదు
ర్భావమున న్నటించు నినుఁ బాయుమి క్రోధము బాయఁ గామమా! ౧౩౧

—మత్సరము—

చ. సిరిసిరవొందె, సంతతినిఁ జెందెను; బల్మియు నీగి కల్మియున్
దొరకొన రూపవైభవముతోఁ దులఁదూఁగెను సర్వవిద్యలన్
మెలఁగెను వీరి దేమి యని మేరకుమీఱి నసూయనెంతయున్
నెలకొలుపు వీనిలో నొకటి నీకొనఁగూడునె మత్సరాధమా! ౧౩౨

—శాంతము—

చ. తులువలు గూడి వేడుక నుతుల్ రచియించిన, లీల హేళనో
క్తులఁ బచరింప నాని యని కొందఱు పామరు లండఁ జేరి యు
వ్వల నలకచ్ఛకొంగుఁగొని బాగుగలాగుచు నుండ న త్తఱిం
దలఁపున కోపమూతనిని దాఁకదు నీకృపచేత శాంతమా ! ౧౩౩

—ధైర్యము—

ఉ. వారక నాకసం బొరగి పైఁబడుచుండుటఁ జూచుచుండియున్
వారిధి మేరమీఱితనవంకకుఁ జేరుట గాంచుచుండియున్
ధారుణి గ్రుంగిపోవ నలదారుణలీలను గాంచుచుండియున్
పారకు నిశ్చలంబుగను జల్పదు మానసవృత్తి ధైర్యమా ! ౧౩౪

—ఆశీర్వచనము—

క. ఆధియు వ్యాధియు లేనియు, బాధియు నెవ్వదియుఁ గాంచి యర్థులకోర్కుల్
సాధునఁ బూరించుచు నీ, వీధరణిన్ మనుము చిరము విద్యచరిత్రా !

—శ్లోకములు—

యస్యసంభవతి జన్మపత్రికా యాసు భాధికఫలప్రదాయినీ
ప్రోజ్జ్వలం భవతి తస్యజీవితం దీపయుక్తమివ మందిరం నిశి. ౧౩౫
విదుషాంతు ముదే నిజస్వరూపా గరుడాంకస్య ముదే గతోపరూపా
గిరిశస్య ముదే సదాపరూపా ప్రతిభాతీ త్యుపమైవ నైకరూపా. ౧౩౬
అకారణోజ్జృంభితసత్కృపారసాత్సుధీజనా శ్శస్య ముదం నజాయతే
సుధాసుధాంశోరివ యస్యసన్ముఖే విరాజతే వాఙ్మధురా సుశీతలా. ౧౩౭
నారాయణాయ నళినాయతలోచనాయ నాకాధిపప్రముఖనిర్జరసన్నుతాయ
శ్రీమానినీహృదయసారసలోలమత్తభృంగాయ భక్తవరదాయ సదా నమస్తే.

—వావిధములచే యోగినిబల్కుట—

ఉ. ధారుణి జారిణీధవులు దంపతులైరి విధిన్ సుయోగినీ
భారతిచేత భర్తనది వాసి స్వభర్తకు పాంసులాంబకున్
దీరుగఁ గల్గుపుత్రుఁగని దేవర ! సోదర ! మామ ! యల్లుఁడా !
దారక ! తండ్రి ! పౌత్ర ! యని తానలయోగిని బల్కెఁ దగ్గమున్. ౧౪౦

గీ. కాలువ ల్దాఁటి దాఁటి, తెమనఁగు పుష్పాదితిట్టల నెక్కియెక్కి
కోరిదవ్వుల పువ్వులు గోసికోసి, యలసియును మానకు ౮౫

ఉ. కమలాకరుఁ డావనకేళి మాని యు
ప్పొంగెడు వేడ్కతోడఁ బువుఁబోఁడులుఁ దానును గూడి భృంగచ
క్రాంగర కాంగముఖ్యవిహగావృతముం
... ... ౮౬

ఉ. చేరఁగఁబోయి సొమ్ములును జీరలుఁ దీరమునందుఁ బెట్టి చా
క్షారపు వల్వపావడలు గట్టి తనుద్యుతు లుల్లసిల్ల న
వ్వారివిహారలీల లనివారితసంభ్రమ మొప్ప
... ... ౮౭

చ. ... ... ద్భుతనిత్యపరిపూర్ణమనోరథుఁడౌచు వైభవ
స్ఫురణ దలిర్పఁగా నెలమిఁ బుత్రులుఁ బౌత్రులుఁ జాలఁగల్గ సు
స్థిరరమణీయభోగము
... ... నివ్వటిల్లఁగన్. ౮౮

క. ఈకథలు వ్రాయఁ జదివిన, నాకర్ణన మొనరఁజేయ నాయువు శ్రీయుం
జేకుఱఁగ సుఖంతురు తు, శ్లోకులన ౮౯

ఉ. ప్రతిమానదానవి
ద్యామహనీయవైభవకృతార్థితసుస్థలిరాజమత్సరో
ద్దామవిరోధిమంత్రిజనతాదృఢమంత్రరహస్య
... ... ౯౦

క. , నాటకముఖకోహళాదినాట్యరహస్యో
ద్ఘాటన నిపుణప్రజ్ఞ, పాటవచాతుర్య నూత్నభరతాచార్యా. ౯౧
... ... కౌశల్యవాదా,
ప్రాసక్తార్థిప్రకర ర్థనాతీతదానా
హాసాంకూరస్ఫుటజయా— ౯౨

గద్యము—ఇది శ్రీమద్వెన్నెలకంటిసూరనామాత్యపుత్త్రహరితసగోత్త్రపవి
త్త్ర సుకవిజనమైత్త్రీవిధేయ యన్నయనామధేయ ప్రణీతంబైన షోడశకు
మారచరిత్త్రంబునందు సర్వంబు నష్టమాశ్వాసము.

శ్రీరస్తు.

షోడశకుమారచరిత్రము.

— ప్రథమాశ్వాసము —

వ. అభ్యుదయపరంపరాభివృద్ధిగా నాయొనర్పఁ బూనిన కథాకల్పవల్లికామతల్లి
కకు నాలవాలంబగు హస్తినాపురం బెట్టి దనిన. ౧

గీ. ఆది ప్పురమునఁ, గోపురంబుఁడెగాఁ జూడఁ గడలి వచ్చి
కోటపారరాకకూఁతుపైఁగూర్కిఁజుట్టు, వారియున్నట్టులొప్పారుపరిఖ మెఱయు.

గీ. అక్షయఖ్యాతి నెంతయునంద మొంది, యమలకమలోదయస్థానమనఁగ వెలసి
కువలయప్రియహేతువై కొమరుమీఱి, యలరు నప్పురిపరిఖ దుగ్ధాబ్ధిభంగి.

గీ. మహితసన్మార్గవర్తనమాన్యులనఁగఁ, బొలుచునినరాజకవిగురుబుధులనైనఁ
దగులువడఁ జేయు పెంపునఁ దనరుమీటి, కోటకొమ్మలు తారకాస్ఫోటనములు.

సీ. ధామాద్యుతోద్దామహేమకుంభంబులు తరణిమండలముతోఁ దడఁబడంగ
నుపరిభాగస్థాపితోజ్జ్వలరత్నంబు లలతితారకములఁ గలసి మెఱయఁ
బ్రమదకేళీలోలబాలముఖేందులు చంద్రబింబంబుతో సరసమాడఁ
గనకరత్నవిభాసితునచంద్రశాలలు ఖచరవిమానసంఘములఁ గలయఁ
జారుమౌక్తికమణిమయతోరణముల, బహుమనోహరచిత్రసంపదలమహిత
విభవములతోడ నెంతయు విస్తరిల్లు, సురపురంబన హస్తినాపురవరంబు.

చ. అమరులకంటెఁ దత్పురి ధరామరవల్లభు లెక్కుడంట త
థ్యము తలపోయ నాగమవిధానములై తనరారు వారు ని
త్యము నొనరించు దానముల యజ్ఞములం బరితృప్తిఁ బొంది సం
భ్రమమునఁ దేలి వారు వడిఁ బ్రస్తుతిసేయఁగఁ గెంపుఁ జెంపుటల్. ౨

క. రాలెల్లను రత్నంబులు, చేలెల్లను రాజనంబుఁ జెఱకును బౌర
స్త్రీలెల్లఁ బద్మినులు పురి, శ్రీలనునుతియింప వశమె శేషున కైనన్. ౩

సీ. గిరులఱెక్కలుద్రుంచి గిరిభేది భూమిపైఁ ద్రొబ్బఁగఁ దనిన మేల్కొండలనఁగ
హరుఁ డాకగజమూర్తి నణఁచుట నీసుచే బహుగజాకృతులనైఁ బరఁగెననఁగ
వెలువెల్లఁ బాటించి విడిచెను గజములు హరినీలమూర్తుల నమరె ననఁగ
జడధికి గిరులను నడయాడనొల్లక మేఘబృందము లుర్వి మెలఁగెననఁగ

నున్నతాకృతి నెంతయుఁ జెన్నుమిగిలి, వందనీయభద్రస్ఫూర్తి నందమొంది
వినుతసత్వంబులను దానవృష్టి మెఱసి, తనరునప్పురి భద్రదంతావళములు. ౯

గీ. సిరులు మెఱసిన వారణపురములోన
మెలసితిరిగెడు హయముల మిసిమిచూచి
యమునితురగంబు లిలఁ గాలుకొనఁగ వెఱచు
చెల్లనై యుండు వేలుపురీటిహయము.

చ. అరదము పూన్పనొక్కమొన నవ్వును నక్కును... హయంబులో
ఖరకరునశ్వముల్ .. ..
... ... నూడఁడు నెన్నఁడు సోదరయ్య య
ప్పురిఁగల యుత్తమాశ్వములఁ బోఁడిగ నెక్కడు వాహకోత్తముల్. ౧౦

క. నవముక్తాతోరణములఁ, బ్రవిమలవజ్రాభిరామ భవనముల సుధా
ధవళప్రాసాదంబు ... ... గనిందుప్రభ నవ్వీటన్. ౧౧

గీ. నెఱయు నప్పురి వప్రాగ్రనీలమణుల, కాంతిసంగతి నాకాశగంగ యొప్పుఁ
జాదమున మింటిమీఁదఁ గాళిందితో ౧౨

సీ. ... ... తేనియల్ నిండారఁ దొరగినన
సౌగంధికముల వాసనగల విరిసిలఁ బ్రబలికై స్రాలిన రాజనములు
నిరుదెసం జెలువొందు త ... ...
... ... చిలుకలు దిండిన ఫలరసంబు
కలును, గలిగి బహిరంగణంబులు పొలుపుమిగులు
జనుల కెల్లకాలంబు నామని మెఱఁగ, సాధ్వ... ...సేయుసలవియుగని.

సీ. వా ... ... ంబు లెనక మెసఁగ
మెఱుఁగారు తేకులు నెఱిదప్పి యొండొంటిఁ గడవ నందడిపడి
... ... కుత్తుకకోలఁదులు గ్రోలిక్రోలి
అన్నా ... ంగన్మపుప్పొడి తిప్పలఁ బొరలిపొరలి
చెలువుమిగిలిన యుగ్విటికోలఁకులందు, డాఁటులెకూ
... ... మన్నవంగని వెగడువానిఁ గ్రెళ్ళునా ౧౪

సీ. రాజిలపుష్పపరాగంబుఁ బరఁగించు మదభృంగమోహనాస్పదలగాంచి
రమణీయ ... ... కలన మెఱయు
కర్పూరచందన ... ... ణంబుల నాకర్షణంబుసేయ
వివిధకేళీలోల విటవిటీసురతశ్రమంబుల నుచ్చాటనం బొనర్చు

గర ... ... నెంతయుఁ గరముతోడ
మంద ౧౭
వ. అప్పురంబున కధీశ్వరుండు. ౧౮
సీ. లీల వేల్పులనెల్ల పసినవాజిలో ముక్కంటిగెల్చి విఖ్యాతి
... ... గానేరాజతాతతండ్రి
దర ... ... గలంచె రారాజులబలమునే రాజతాత
కాలికాలములయందున ... ... ట్టి రాజాన్వయఖ్యాతుఁ డహిత
రాజరాజకిరీట విభ్రాజరత్న
కిరణనీరాజనారమ్య చరణుఁడాడి,రాజగుణరాజితుఁడు జనమేజయుండు.
చ. ... ... కుండాలకే
సరిదైతేయభయార్త దేవగణరక్షాదక్షుఁ డుగ్రారిభీ
కర తేజోనిధి సర్వసన్నుత కృపాగారంబు ధర్మక్రియా
నిరతుం డాజనమేజయుండు వె ౧౯
వ. ప్రభావతియుం గమలయు నగ్రమహిషులుగా మహనీయరాజ్యభోగంబు
లనుభవించుచుండఁ బ్రభావతికి శతానీకుం డనుకుమారుండు దయిం(చె).
క. వరపుత్రుఁగోరి కమలా, తరుణీమణి చాలనియతిఁ దరుణేందుకళా
ధరునారాధింపంగం, బరమేశ్వరుఁ డొక్క నాఁ డపారకరుణతోఁ. ౨౦
సీ. చన్నోం ... ... గుత్తి
జిగిమీఱు వెలిపట్టుచేలసంగడమున నెరుసారమూఁడువన్నియలచీర
బాగొందెడి పసిండిపచ్చలపదకంబు దాపునతొప్పారు పాఁపకంబె
తావులు సంగడిఁ బాలుపారు తెల్లని భూతిపూఁత
యమరనతివయుముగ వాఁడునైన వేల్పు,దనపాదవుఁగలలోనవందముగఁజూపి
రమణ మీఱంగ నొక్కయరంటిపండు, నేలజేవితెలిన కిచ్చె నెమ్మితోడ.
వ. అట్టి మేలికలఁ గని యాత్మగుణంబునసు మేలుకని యయ్యతివ తనప్రాణవల్ల
భునకుం జెప్పుటయు నతం డుల్లంబున నుల్లసిల్లి నీకొక్క పుత్రరత్నం బుద
యించు నని చెప్పి యానందకందళితమానసుం డగుచున్నంతఁ గొన్నిదివ
సంబులకు నెలమసలిన. ౨౧
సీ. మానినీరత్నంబు మధ్యంబుతోడన వలుదలై యూరులు చెలువు మిగిలె
సుదతీలలామంబు చూచుకంబులతోన యామ గప్పారి యొప్పారఁ దొడఁగె

నలినీలకుంతల యంగవల్లికతోడఁ బయిచగాఁ జెక్కులు బలుకఁబాఱె
శీతాంశుబింబాస్యచెయ్వుల తోడన నలసంబు లయ్యె నేత్రాంచలములు
జలజలోచనవడపుల జనను దోఁచెఁ, జాను నిక్కఁగఁ గోర్కులు నందడించెఁ
దరుణివాలుకదపులకు నెరవుపడియెఁ, జెన్నుదఱుఁగుచుగర్భదశ్రీకతమున.

చ. అలసములయ్యెఁ జెయ్వు లవయంబుఁ బ్రియం బొనరించెఁ జాగ్రిక
న్నలుపును జెంది యుండియు మనః ప్రమదావహమయ్యెఁ జన్నుదో
యొయ్యల నెలఁ బాఱియుండియు నవీనవిలాసము జెక్కులందులం
బొలుపసలారె గర్భమునఁ బోఁడిమి నయ్యెగు రాకుఁబోఁడికిన్. ౨౬

తే. వడఁతిచనుదోయి హేమకుంభములకంటె
నొక్క గజకుంభములకంటె నొప్పు నసఁగ
జనులకనుఁబాటుదాఁకి కంటెనో యనంగ
గర్భసంపదఁ జనుమొన గ్రువ్వదాల్చె. ౨౭

గీ. విధుల నన్నింటి నింటింట నెలవుకొలిపి, ధరణిఁ బేదలు లేకుండ నరయఁగోరు
నేమదీప్తుల నేలంగ విచ్చఁగోరు, గురుబుధానంద మొనరింపఁగోరు పతివ.

వ. ఇవ్విధంబున గర్భసంపదఁ జెనువుపఱిందినవమాసంబులుం బరిపూర్ణం
బు లగుడు నంత నొక్క శుభసమయంబున. ౨౮

క. మారుని గు, మారునిఁ బోల్పంగఁదగిన మహనీయశుభా
కారు మనోహరతేజః,స్ఫారువరకుమారుఁ గనియెఁ బ్రమదం బెసఁగన్.

క. నింగాంచిన, యావత్త మహీశు మనమునం దలరంగాఁ
దావెలయఁజేసి బంధుజ, నావలి కత్యంతశుభము నాపాదించెన్. ౨౯

సీ. మంగళతూర్యసమాజంబునకు మున్న న(భమునసొర)మందుభులు మ్రోసె
నర్తకీమోహన నాట్యంబునకుమున్న విగ్రశీనృత్యంబు నెగఁజెలఁగె
నతివలు శోభనాక్షతలు చల్లకమున్న సురపుష్పవర్షము గురియఁదొడఁగె
బ్రాహ్మణాశీర్వాదరావంబునకు మున్న యనిమిషకోటి దీవనలు దోఁచెఁ
బొలసిదక్షిణపవనుండు వెలసెదిశల, హవ్యవాహనుఁ డుప్రదక్షిణార్చియయ్యె
జనవమఁడు వేడ్కఁ బ్రియముందెసకలలోక
మోదకరమైనయక్కుమారోదయమున. ౩౦

వ. అట్టి మహోత్సవమున జనమేజయమహీనాథుండు నానావిధదానంబులుఁ
గామితవస్తుత్యాగంబులు బంధమోక్షణంబులు జపహోమంబులు నొనరిం

చి సముచితపరివారుండై కుమారునకుం గమలాకరుం డనునామం బిడిన
మొదలివత్సరంబున విదియచందురుంబోలె ననుదిన ప్రవర్ధమానుం డగుచు
ముద్దుఁబలుకులు పచరించుచుండ. ౩౧

చ. హృదయము లుబ్బ నొండొరుల కిట్టివిధం బని చెప్పఁబోపుచున్
మృదుమధురంపు టాటలను మేనలరంగను గౌఁగిలించుచు
న్ముదితయు నాథుఁడుం గొడుకుముద్దులఁ దేలనకాని యెన్నఁడు
న్మదిని దలంపరంచితరమావిభవోజ్జ్వలరాజ్యభోగముల్. ౩౨

క. ఇట్లతిగౌరవంబునం బెనుపం బెరిఁగి సముచితసమయసమాచరిత చౌలోప
నయనుం డై. ౩౩

సీ. వేదవేదాంగము ల్వివిధపురాణేతిహాసము ల్ధర్మార్థశాస్త్ర
ములును నాయుర్వేదమును ధనుర్వేదంబు భరతశాస్త్రంబును బంచబాణ
శాస్త్రంబు కామందచాణక్యభార్గవ్యకౌణపదంతముఖ్యప్రదీప
భూపాలనయశాస్త్రములు శిల్పశాస్త్రంబుఁ గావ్యము ల్లక్షణగ్రంథములును
నాటకంబులు సర్వనానాకళాప్రపంచమును నలవడంగ శీలించి దుష్ట
కుంజరరథాధిరోహణకుశలుఁడై ని,రూఢిఁ జెన్నొందె మిగులంగఁ బ్రౌఢిమెఱసి

వ. నవయౌవనంబు నొందుసమయంబున జనమేజయజననాథుండు రాజకుమా
రానీకశేఖరుం డగు శతానీకుని నిజరాజ్యంబునకు నభిషిక్తునిం జేసి యక్క
మలాకరకుమారునకు యౌవరాజ్యపట్టంబు గట్టి సమస్తంబు నప్పగించి
తానును దేవీద్వయంబును దపోవనంబున కరిగిన. ౩౪

క. లోకోన్నతగరిమ శతా,నీకుఁడు రాజ్యంబు నొనర్ప నెమ్మిని యువరా
జైకమలాకరుఁ డురువిభ,వాకరుఁడై యనుదినంబు నన్నుంగొలుచున్. ౩౫

సీ. అంగహీనతయును హరవిరోధము మాని కనుపట్టు మకరకేతనుఁ డనంగ
వనవాసమును గృష్ణవర్ణత్వమును మాని పిలసిల్లు నిందిరావిభుఁ డనంగ
బదుగుఁజందంబును నొదలికందును మానిసంపూర్ణరుచినొప్పుచంద్రుఁ డనఁగ
ఘనపిధానంబును ఖరకరత్వము మాని తనువుసైఁ బెనుపొందుతపనుఁ డనఁగ
రూపలెను కాంతిలక్ష్మీ ప్రతాపమహిమ,లఖిలవర్ణనీయంబులై యతిశయిల్ల
యౌవనోజ్జ్వలతరమూర్తి నందమొందు,నఖలకమలాకరుఁడు కమలాకరుండు

మ. జగదానందవిహార హారమకుటచ్ఛత్రాదిసంపన్న వ
స్నగభూషార్పితభావ భావజకళానైపుణ్య పుణ్యక్రియా

సుగమాచారగభీర ధీరహిత తేజోదీవ్యమానక్షమా
గగనాభోగదిశాంత శాంతమదరాగద్వేషగర్వోదయా. ౩౮

క. ఆఖ్యానకల్పితకథో,పాఖ్యానాఖ్యాయికా ప్రపంచ రహస్య
వ్యాఖ్యానవ్యవహరణ, ప్రఖ్యాతచరిత్ర వికచపంకజనేత్రా. ౩౯

మాలిని. శమదమగుణమోదీ శైవసిద్ధాంతవేదీ
సముచితనయబుద్ధీ సంచితైశ్వర్యసిద్ధీ
యమనియమధురీణా యజ్ఞకర్మప్రవీణా
శమితదురితవేగా సాధితాష్టాంగయోగా. ౪౦

గద్యము. ఇది శ్రీమద్వెన్నలకంటి సూరనామాత్యపుత్ర హారీతసగోత్రపవిత్ర సుకవిజనమైత్రీవిధేయ అన్నయనామధేయప్రణీతంబైన షోడశకుమారచరిత్రంబునందుఁ బ్రథమాశ్వాసము.

యనుపమానవగ్రహప్రభాధరణమాభరణమాలాగణం బరసి తోడిప
లీలఁ గస్తూరిచే ఫాలభాగములందు గములందుకొనుచుఁ జక్కలఘటించి
పూతిమానసలై గౌరిపూజ గూర్చి,కూర్చి నిన్ను వరింపరే గోపసతులు,చా.
మేఘవర్ణుని జూడవే ఘనసారమా సారమా యావరిచ్ఛన్నుఁ డతఁడు
గోపరూపకుని గన్గొనవె హింతాళమా తాళ మాతరమె దయాళుఁడతఁడు
కాంచనాంశుకధారిఁ గాంచవే తిలకమా తిలక మానసమునఁ గలుగునతఁడు
ఘనవేణునాదుని గానవే కుందమా కుందమా కపకున్నఁ గుటిలుఁ డతఁడు
మానధనహారియై యెట్లు మన్మువనుచు, గనుచు గోపికలరయుచెనినుభ్రమించి
చారుతరమందహాస పోలూరివాస, వారితామితతృష్ణ మన్నారుకృష్ణ. ౫౮
కోరిచేపట్టినా గోపకుమారుండు మారుం డనంగుని మాన్తిఁ జనఁడె
పాలించెనా శౌరి ప్రచలితోపవనుండు పవనుండు పలుగడఁ బరువు లిడఁడె
నందనందనుఁ జేలెనా కలకంఠకంబు కంఠకంబు రాచి గద్గదతఁ బడదె
రక్షించెనా హరి రాకానిశాపతి శాపతిరోహితచ్ఛవిని గనఁడె
యంచుఁదమలోన నెన్నుచు నధిగమించి,మించి వ్రేతలు నిన్ను మోహించి కౌర
చారుతరమందహాస పోలూరివాస, వారితామితతృష్ణ మన్నారుకృష్ణ. ౫౯
వెలఁదులు నీకు వ్రేతలకు నీ విరుగడ విరుగడగాని బంధురత నిలువ
బాలికాకరతాళఫణితిఁ ద్రికాలము ల్గాలముల్గాఁడిటిఁ గనుట దెలుప
భవదభంగభ్రూవిభంగవితానంబు తానంబుఁ బలుకు గాత్రంబు నొలయ
నన్యోన్యకంఠవిన్యస్తహస్తమ్ములు తమ్ములు గల మృణాళమ్ము లనఁగ
రాసమండలగతి వేఁబరావ మలర, మలరహితవృత్తి మధ్యమండలరితౌర
చారుతరమందహాస పోలూరివాస, వారితామితతృష్ణ మన్నారుకృష్ణ. ౬౦

(7) గోపాలనదశకము.

దధిభాండమథననాదమున దిగ్గన మేలుగన మేలుకని వత్సగణము విడిచి
ప్రబలుఁడై యులరారు బలరాముతోడనే తోడనే నెనరునఁ గూడి చెలఁగి
జనని గూర్చినపక్వమున కాత్మసలరుచు నలరుచు లెన్నుచుఁ జలిది మెసవి
భువనమోహనరావమునఁ గరంబఱచుచుఁ బఱచుచుఁ గ్రేపులఁ బాయఁద్రోలి
బాలకులు తోడరా నీవు పసులఁగాయఁ,గాయమాత్రమయులరితిగా దెమందఁ
జారుతరమందహాస పోలూరివాస, వారితామితతృష్ణ మన్నారుకృష్ణ. ౬౧
అపరంజిబంధసూత్రాగ్రంబులాగుచు లాగుచు మట్టిచల్లడము దొడిగి
ధవళప్రభంబైన యువసరానన్నంపు నన్నంపుజమిలికూసంబుఁ బూని

తలచుట్టురా నీలగళశిఖిపింఛ మతిపూత మతిపూతశాలు రుమాలుచుట్టి
చులుకనిరత్నకంబళమ్ముతో వెలయింపు వెలయింపు కందువా మొల బిగించి
చలిది పిడచేతఁ గుడిచేతఁ జటుకుఁ జెలఁగఁ
జెలఁగునీగోపరూపంబుఁ దలఁచువాఁడఁ
జారుతరమందహాస పోలూరివాస
వారితామితతృష్ణ మన్నారుకృష్ణ. ౬౨
పోదునఁ జెఱఁగి మేచీదరమిత్తని మెత్తనిపచ్చిక మేపికొనుచు
నీల నాకర్ణించి లీల నేతేరఁగాఁ దేరగా వనములఁ ద్రిప్పికొనుచు
రిక్క వేయుచు నెచ్చరించి కావించఁగా మించఁగా నీరు ద్రావించుకొనుచుఁ
దరులనీడలనుండఁ దరలించి మరలఁగాఁ మరలఁగాయుచుఁ బులినరసికొనుచుఁ
జెలఁగిగోవత్సములమందఁ జేర్చిమీఱు, మీఱువాణంబుగలమూర్తి సోరు నెంతుఁ
జారుతరమందహాస పోలూరివాస, వారితామితతృష్ణ మన్నారుకృష్ణ. ౬౩
అరసిగోవత్సబృందాహ్వయోత్తర మెత్తి కర మెత్తి చీరి మాఁపురము లంటి
యుత్తాత్తి నిలిచిన హస్తనీరజమున రజము నఖశ్రేణి రాచి త్రోచి
యాఁబోతుగిబ్బల నావుల యెదనెన్ని యెదనెన్నిపనులున్న వదలి విడిచి
బెదరఁగాఁ గని పులి భీతినివృత్తికి వృత్తికిఁ దగు పొగ వేటు వేసి
కడచి యారీతిఁ గోవత్సగణము నేల, నేలవే యేటికేటికి నినుమడింపఁ, జా.
వానలఁ బెంపొంది వాడక కలుకునఁ గలుకునఁ దనరారుఘాసచయము
మృదులతరంగకంపితతామరసములై రసములై తగునదీహ్రదగణంబు
వెలితిగన్పడని నీడల వెదచల్లఁగాఁ జల్లఁగాఁ దనరు వృక్షవ్రజంబు
పడుకవాసిని గనంబడు మొలుంగుల మొల్లఁ గులమొల్ల నానను గోష్ఠవితతి
దనర నేవేళ నాశ్రితవనవసంత, సంతరింపవె గోవత్ససమితి సహహా, చారు.
ఆవులు సురధేనులట్లు పెంపెక్కఁగాఁ జెక్కఁగా ముప్పొద్దుఁ బిదుకువలన
నలరఁగా శైలంబు లట్లు మూఁపురములఁ బురముల వృషభము ల్పొబ్బవలన
వెలయఁగాఁ గోడెలు పులుల కైవడి నొప్పి వడినొప్పినిడు అంక కైచువలనఁ
దనరారఁగా నెలతఱుపులు కరుల వైఖరుల యొయ్యారంబు గతులవలన
గౌరభవదీయపాలనోదారమహిమ, మహిమదోద్ధతిఁ బ్రబలించెమందవసులఁ
జారుతరమందహాస పోలూరివాస, వారితామితతృష్ణ మన్నారుకృష్ణ. ౬౪
అఖిలచరాచరప్రాణి జీవనముల వనములఁ దటభూమి ననుసరించి
ముత్తరోలంబడింభకకదంబాలక పాలకగణముతో బంతిసాగి

వామహస్తములఁ గేవలత మానవరుచి నవరుచి పెరుఁగువంటకముఁ బూని
ముస్తునోరులు ముద్దముద్దకు నూరఁగా నూరుఁగాయల వ్రేళ్ళ నొక్కఁబట్టి
యుప్పుతుత్తునఁ గాదినదప్పియార, నారగింపవె నరనఁ బులాముకొనుచుఁ, జా.
ఖగములు ధూమంబు గప్పినఁ గాకక గానఁ గలంగుచుఁ గలియఁ దిరుగ
మృగములు పైలైనసెగలవెంబడిఁ బడి బడి బడి మైఁగాల్ప పడవిదరుగ
నురగులు బలుమంట లోఁడియుఁగా నాకుల నాకులమున భీతి పెరిగి చొరఁగ
లలితవృక్షములు కీలాచయం బేర్చినఁ బేర్చినలతలతోఁ బృథివిఁ దొరఁగ
పడరువనవహ్నిఁ గ్రోలి నెయ్యమున గోవ, గోపరిత్రాణమొనరించు దేవ దేవ, చా.
ఆజ్ఞానుసరణగోపార్భకరాజితో రాజితోత్ఫుల్లపత్రంబుతోడ
గోధూళిధూసరాంకురకుంతలాళితో లాలితోజ్జ్వలనిటలంబుతోడఁ
గలితదండవదండకరతల పాళితోఁ బాలితోదారగోప్రతతితోడఁ
బరిపంథిభంజనప్రఖ్యాతికీర్తితోఁ గీర్తితోరుశరాంగమూర్తితోడ
సన్తమయు వేళఁ దర్శనాహ్వానశబ్ద, శబ్దముల మించ కేగు నీసొరు నెంతుఁ, జా.
అఖిలవృక్షములు ఝంఝూనిలవేగత వేగతశాఖలై విఱిగిపడఁగఁ
జేరిగర్జిల్లుటచే పీడి యాశల యాశలగని చేతనౌఘుమేగ
జంతుసంతతి నేత్రసంఘాత మెఱుపుల మెఱుపులచే మిఱుమిట్లుగొనఁగ
వివిధనివాసముల్ వృష్టిసంపాతత పాతతమోజలప్లవము గాఁగ
పడరుపర్జన్యుఁ గని కేల నద్రిఁ బూని, పూనికల గోపగోతతిఁ బ్రోచితౌర
చారుతరమందహాస శోభాళివాస, వారితామితతృష్ణ మన్నారుకృష్ణ. ౨౦

(8) దుష్టనిగ్రహదశకము.

వచ్చి విషస్తన్య మిచ్చిన ధూతకి ధూతకిశోరక ప్రీతిఁ దునిమి
బండిరూపమునఁ గైఁబడిన నీచపలాడి చపలాడిగుణు లాక్త జడియఁ ద్రుంచి
నిను జుట్టిపట్టి యొత్తినపవనాకారి నాకారిఖలులు వణంక నడచి
యులయులూఖలహతి నర్జునాగములు గములు నెట్టి పెకల్చి కూల్చి
తౌర నీకిట్టు లపకారులైనవారి, వారిజోదర వధియించి మీఱితౌర
చారుతరమందహాస శోభాలివాస, వారితామితతృష్ణ మన్నారుకృష్ణ. ౨౧
కపటప్రచారంబు గని నందవత్సక వత్సకళేబరశ్రీరిఁ దుంచి
ఘోరాటవీస్థలి గోపబాలకమూర్తి బకమూర్తి నిర్గతప్రాణుఁ జేసి
యొద వృషాసంచార మెఱిఁగి విధూతాఘు ధూతాఘుదనుజాని దునిమిత్రైవి
కేళిమై సర్వగోపాలశేఖరగతి ఖరగతి నెదిరినఖలు నడంచి

యుదరియాకీర్తిమాయాప్రలంబకలంక,లంపటలోనద్భుఖలులఁగూల్ప వెయదల్చి
దామతరసుందహాస సోలూరివాస, వారిజాయతనేత్ర మన్నారుకృష్ణ. ౭౩
నృత్యంబు ఫణముల నెఱపి పెక్కఁదలించి కదలించి కాళింగు గర్వమణఁచి
కను సన్న చేసి తార్క్ష్యారి మహాబలుని చే బలుని చేతఁ బలంబుఁ గలనఁ గూల్చి
కని సుదర్శననామఖచరగర్వాహిని వాహినీగటమున దేహముడివి
సఖుల మ్రుచ్చిలి మింటఁ జనుకంఠమాముని చూచుమీపాటని కూడి త్రుంచి
కెలయు వే దోర్బలత నెట్టిఖలుల నైన, నైనవారిని ద్రోచుటకై వధించి, చా.
జనకుని సీట వాఁచిన పాశకరుని కింకరు నకించను బదాక్రాంతుఁ జేసి
కొమ్ములఁ గ్రుమ్మఁ దార్క్ష్యాను వృషభాసుసు భాసురభుజశక్తి బడలువఱచి
కినిసి హయాకార కేశినామారాతి మారాతిసుందర నీరుచేసి
బాలురఁ గలసి మాయాలోలగతి నాకుగతి వాఁకు వ్యోమరాక్షసు వధించి
కలనకూపలలోఁ బరాక్రమనిరూఢి, నూఢిశక్తిని వసమానరుచిర తేజ, చా.
గరువంపురజకుని నరిభయంకరమునఁ గరమున నుత్తమాంగంబు చఱచి
యనిలోనఁ ద్రొక్కవచ్చిన మత్తకుంభిని గుంభిని యక్రువగాఁ గూల్చివైచి
మల్లయుద్ధమున మత్తిల్లుచాణూరుని నూరుని గ్రహములఁ బోరి చంపి
చేరి ముష్టాముష్టి సీరిచే ముష్టికు ముష్టి కులిశహతి నొక్క చెఱిచి
దృష్టిపథమునఁబడినమాదుష్టకతిని,దతినిబరిమార్చిదోశ్శక్తిఁదనరితౌర, చా.
ఆజన్మశత్రుఁడై యువని వ్యాసుల రక్షసులఁ రట్టడినేలు కంసుఁ జంపి
ముచికుందనేత్రాగ్ని మొనయుటపాయంబుపాయంబుగాఁ గాలయవను నోర్చి
కూష్ణ సత్రాజిత్తుఁ గూల్చి దుస్తరగతి దరకతిఁ జను శతధన్వుఁ ద్రుంచి
యాంతఃపురద్రోహు లగుమురనరకుల నరకుల ముఖ్యాంగ వరుసఁ గూల్చి
ఖలుల నిట్లువధింపఁగాఁ గ్రమము మెసంగ, సంగరముచేసివట్టిదోస్సారధీర, చా.
అనిరుద్ధుఁ జెఱవెట్టి యాజి శంకరశక్తి శరశక్తి గలబాణు గర్వ మడఁచి
తనచిహ్నములు దాల్చు నని నహంకని కానిపని కానిఁ బౌండ్రకుఁ దునిమి వైచి
యాలని కనికిఁ దోడగు కాశికావరు కావరుఁ డని వాని గళము ద్రుంచి
కృత్తినఁ బీన మదోన్నత్తు సుదక్షిణు దక్షిణాకర హేతి దాడి నోర్చి
యాకరణిదుష్టజనముల నేర్చిపిదప,పిదపకృత్యము వెడలించిహాదలితౌర, చా.
హరిణయం బొది దర్పము జనింపఁగ వట్టి పగవట్టికొనుశిశుపాలుఁ దునిమి
శంకరవరలబ్ధసౌంభక సహితుఁడై నహితుఁడై యుదరిన సాల్వుఁ ద్రుంచి

దంతవక్త్రుని మహోద్దామకామోదకీ మోదకీలితమనోమూర్తి నడంచి
కలన నమోఘచక్రముచే విదూరుని దూఱు నీఁక నని త్రుళ్ళడంచి
యుట్టిదుర్మార్గవర్తులనరసి యోర్చి, యోర్చిధాత్రీకిఁ గడుమేలుగూర్చితౌర, చా.

సారె జూదంబాడి సభ నుల్లసము లాత్మసము లాత్మ నలరఁగాఁ జలుపుదుష్ట
బాణుని సేనాధిపతుల మమ్మనిమాను మని చూఁడు కుంభాండకాదిరిపులఁ
బురములఁ దరుల విస్ఫురితేచ్ఛ విహరించు విహరించు దుర్మదద్వివిదకపిని
సతతతపస్సమాశ్రితమహావనులఁ బావనుల బాధించు పల్వలసురారి
బలుని చేనిట్లు శౌర్యసంపన్నకాయ, కాయములవీడఁ జేసినకర్మసాక్షి, చారు.

కుడిచేత ములుకోలఁ గొని వామకరమునఁ గరము నశ్వములపగ్గములఁ బూని
శిరమున ముకుటంబు చెలఁగ రంజన ఘనాంజనఘనాంగముల దుశ్శాలువైచి
రథికుని నదలించి రణమున దరము సుందరము చూపెను చిఱునవ్వు గలిగి
సన్నద్ధచతురంగసైన్యవికల్పన కల్పసంగతి యుపాంగముల నిలిపి
పార్థసారథివై చలపట్టి యాఁచి, యాఁచి కురుసేన నశియింపఁ జూచితౌర
చారుతరమందహాస పోలూరివాస, వారితామితతృష్ణ మన్నారుకృష్ణ. ౮౦

(౯) శిష్టప్రతిపాలకదశకము.

మును నవమాసము ల్మోచిన దేవకి దేవకీర్ణపద ప్రభావ మొంద
నిను దివ్యమూర్తిఁ గాంచిన వసుదేవుని దేవుని నినుఁ జేరు త్రోవ దెలియఁ
జేర్చి పాలిచ్చి పెంచిన యశోదాసతి దాసతీవ్రావాప్తి వాన నొలయ
భవదమర్త్యక్రియాప్రాపితానందుని నందుని ముక్తితానకము నెఱుఁగఁ
బూర్వభవపుణ్యపరిపాకభూతిచేతఁ, జేతనప్రాయసుతుఁడవై చేసితౌర
చారుతరమందహాస పోలూరివాస, వారితామితతృష్ణ మన్నారుకృష్ణ ౮౧

జనకులు వలదన్న వినక సంపదశక్తిఁ బదశక్తిఁ గొందఱు పరువు లిడుచుఁ
దోఁబుట్టు లాఁగినఁ దొలఁగి యాత్రావనగతి వనగతిఁ గొందఱు పాడుకొనుచు
విభులు పోకుఁడటన్న విడిచి రాజితమూర్తి జితమూర్తిఁ గొందఱు జతలుగొనుచు
మించి మామల నేమటించి యాశాంతత శాంతతఁ గొందఱు జాలిగొనుచు
విప్రసతులిట్లు తెచ్చినవిందు మెచ్చి, మెచ్చుచు భుజించి వాంఛితమిచ్చితౌర, చా.

దూరీకృతానిశాతురదుర్జనక్రూరు నక్రూరు బహువిర్తలాత్మఁ దనుచు
మన్నించి చేరిన మాలికాకారుని గారునీకొన మెట్టి ధీమ లనుచు
వరుగువీథిని నెదురైన వామనగాత్రి మనఁగాఁద్రివక్రత మలయు నసుచు

మానవస్థితి నుగ్రసేనమహీను నహీనుని గతి నిర్వహింపఁ దనుచుఁ
బాడమునిశ్లాఘకకటాక్షమునఁ గేవ, కేవజనులుత్సహింపరక్షించితౌర, చా.

నరకవానరఁ గ్రాలు గురుతరూథపులఁ బ్రాథపుల ప్రారబ్ధానుభవము మాన్పి
మాగధపీడిత మధురాజనావలి నావలిద్వారక కిరఁ జేర్చి
చెడుకాలయవనుని చే ముచికుందుని కుందునిద్దుర మేలుకొలుపఁ జేసి
యూపరవల్లిమే నూని కూపమునఁ దాపమునందు నృగుని శాపంబు దీర్చి
ప్రోచితివి గాదె నీవంటి పురుషమౌళి, మౌళిగతపింఛ కల్గునే లీలలందుఁ, జా.

మోహాతిరేకమనోహరాభావత భావతాపాగ్నులపాలు గాక
హితజనాదృతనిత్యకృత్యవిహీనత హీనతమోగుణాపేక్ష లేదన
శుద్ధరాజసగతబుద్ధి వియోగత యోగతాపసవృత్తి యుక్తి లోలయు
మృష్టాన్నమృదుపటాభీష్టవిదూరత దూరతరైశ్వర్యధుని మునుంగ
నరకమాగధులలయించు నిరుపమాన, మానవతులనృపులనుమనిచితౌర
చారుతరమందహాస పోలూరివాస, వారితామితతృష్ణ మన్నారుకృష్ణ. ౮౫

కృపణత దత్తదారిద్ర్యదైశ్వర్యుఁ డై వర్యుఁ డై తగు విప్రవరులలోన
వేదశాస్త్రపురాణ విద్యాప్రసంగుఁ డై సంగుఁ డై తగుసభాసదులలోన
సప్రార్థితార్థపర్యవసానకాలుఁ డై కాలుఁ డై తగు సూక్తిమతులలోన
ధర సహింసాకర్మ ధర్మప్రసిద్ధుఁ డై సిద్ధుఁ డై తగు బుధశ్రేణిలోన
ననుచు సహపాఠకుఁ గుచేలు నరసి మున్న
మున్నికల మించు సిరు లిచ్చి యేలితౌర
చారుతరమందహాస పోలూరివాస, వారితామితతృష్ణ మన్నారుకృష్ణ.

తుల మాయాద్యూతగతులనోడించిన డించినమతిఁ బ్రల్లదించు శకుని
చేరి ధమ్మిల్లంబు జిరకు కేశయమున శయమున నోడియు దుశ్శాసనుండు
మగ లోడి రిఁక నిష్ఠురుగుబహోన్నతివాని వలివా నిరీక్షింపు మనినకర్ణు
సంబరంబు వదల్చు మని పాపయుక్తుల యుక్తులఁ గనరు దుర్యోధనుండు
వట్లుదుష్టచతుష్టయం బవరఁ గృష్ణ, కృష్ణయనసక్కయుకటంబులిచ్చితౌర, చా.

రుణ ధర్మజా నిజావరజనాథుఁ గా నాథుగా నీవసుంధరకుఁ జేసి
దుర్యోధనాది శత్రులకెల్ల భీతుని భీముని గా నాజిభూమిఁ జేసి
భీష్మాదియోధుల భేదింప విజయుని విజయుని గాఁ బోరుకేళిఁ జేసి
మాద్రి భంజింప మాద్రికుమారుల మారులఁ గాఁ గసి మనఁగఁ జేసి
రేయుఁబవలిట్లుకంటికిరెప్పగతివి, గతినిజవఁ బాండవేయులఁ గాచితౌర, చా.

దాసీసుతుం డని తలఁచితివే దాంతు వేదాంతు విదురుని విందు గొనఁగ
వరివస్యుఁ డంటివే యసువుల నాఁపఁగా నాపగాసుతుని గుయ్యాలకింపఁ
గుప్తదుర్గతుఁ డనుకొంటివే చేతనాచేతనాగత పరీక్షిత్తుఁ బ్రోవఁ
గాలంబు నెంచితివే లోకధర్మతాధర్మతాత్పర్య ముద్ధవుని దెలుప
నిట్టి భక్తపరాధీనవృత్తిచర్య, చర్యమాణసురల్లాల్పశక్తు లటర, చా.
తుదముట్టఁడే మహాద్యుతుఁడు లీలాశుకు లాశుకసూక్తుల ననుసరించి
దరిఁజేరఁడే పురందరనామః క్షురు క్షుర క్షవు నిన్ను వినుతిచేసి
ప్రకృతి వీక్షించఁడె నారాయణతీర్థులు తీర్థపాదుని నిన్నుఁ దెలియఁ బలికి
వ్యాజసంస్మృతి వీడఁడే జయదేవుండు దేవుండ నగునీదు సేవఁ జేసి
భక్తివారధి యున్నదుపాస్తిపరులు, పరులు జనులకు వారలఁ బ్రణుతిచేతుఁ
జారుతరమందహాస పోలూరివాస, వారితామితతృష్ణ మన్నారుకృష్ణ. ౯౦

(10) అవతారదశకము.

అజుఁడు చిన్మద్గ్రాసమాధినిశిష్టుఁడై శిష్టుఁడై ధ్యానంబు సేయువేళ
సోమకుం డనురాక్షసుండు వేదమ్ములఁ దమ్ములఁ దెగడుసూ తమ్ము లనుచు
మ్రుచ్చిలి ఘోరవార్ధులఁ దిరోహితుఁడైనహితుఁడైనధాతసృష్టిచ్ఛకొఱకుఁ
బ్రబలమీనావతారము నెత్తి లోలకల్లోలకర్దమయుతావాల మరసి
చోరదనుజుని బరిమార్చి శ్రుతిగణంబు, నంబుజభవుండున కొసంగి నట్టిదేవ
చారుతరమందహాస పోలూరివాస, వారితామితతృష్ణ మన్నారుకృష్ణ. ౯౧
చెలిమిదేవబలాళనులు మందరాగంబు రాగంబు మించు ధీరతఁ బెకల్చి
కలశవారాశిలో నిలిపి పన్నగపతి నగపతిఁ జుట్టిరా బిగియఁ జుట్టి
విసువక మథియింప ససమాపఘనమైన ఘనమైనకచ్ఛపతనువు నెత్తి
క్రుంగుతద్గిరిమోచి యంగనామూర్తిచే మూర్తిచేతోసుర ల్మను భ్రమింపఁ
జేసియమృతంబుగోనిసుఖస్థితులనమరు,నమరులకుఁ బ్రీతినర్పించినట్టిదేవ,చా.
అవని మ్రుచ్చిలి హిరణ్యాక్షుండు దర్పితాశ్చర్యతారుణ్యదోస్సారుఁ డగుచు
నుదధిలోనఁ జరించుచున్నఁ దత్క్రౌర్యం బశ్రుత్యం బటంచు నాదైత్యవిభుని
లోకభయంకరాలోకనోదారభూదారభూభుజుఁడవై తాఁకి నిలిచి
పోరు పెల్లొనరించి ఘోరసుదర్శన దర్శనప్రహారణోద్ధతులఁ గూల్చి
పుడమి దక్షిణశృంగాగ్రమునను బెట్టి, బెట్టిదపుసంకటముబాపినట్టిదేవ, చా.
భవదీయచింతనాపరుఁ డంచు నందనునం దనురాగమోహములు వదలి
సర్వగతుం డని చక్రవర్తించెదు నించెదు సభ నవిసీతు లెల్ల

దరిఁ జూపు మని సభా స్తంభంబు నడిచిన నడిచి నభఃస్థమాంతస్థవిభుత
నరసింహమూర్తివై యరుదెంచి క్రమపరాక్రమపరాయణుల హిరణ్యకశిపు
నదరి పరిమార్చి కరుణ నయ్యదితిపట్టిఁ, బట్టి ప్రహ్లాదు రక్షించినట్టిదేవ, చా.
అఖిలార్థిజనసంచయాదితేయాగంబు యాగంబు కావ్యసమక్షమునను
గావించుబలినామదేవారినాథుని నాథుసీజన్మబీజాంఘ్రి కైన
నీవు వటుండవై నిలిచి సదస్యులు దస్యులు వినఁ బదత్రయముకొలఁదిఁ
బుడమిని యాచించి భూవిష్ణుపదములఁ బదముల రెండిటిఁ బాదమొకటి
శిరమునం దుంచి యతలంబుఁ జేరనడిమి, యదితిని వజ్రికిసిరులిచ్చినట్టిదేవ, చా.
జగతి సుదర్శనాంశమున జన్మించిన మించినభుజశక్తి మేటిదైన
కార్తవీర్యుం డాదిగా మహాభుజుల భూభుజుల భూతవ్రాతములు గలంగఁ
బరశురామాకృతిఁ బరఁగి నగరములఁ గరముల శిరములఁ జరణనమితి
నిరువదియొకమాఱు నఱకి యంబరమునఁ బరమున కెక్కుసోపానసరణి
నిడి పితృప్రీతి తర్పణ మొత్తి యచల, నచలమతిఁ గశ్యపున కిచ్చినట్టిదేవ, చా.
దశరథాత్మజుఁడవై తపసివాసవనంబు పవనంబుఁ బ్రోచి పాషాణ మబలఁ
గావించి హరువిల్లు ఖండించి జనకుఁడు జనకుఁడై తనదు సీతను వరించి
గురునాజ్ఞ మునివృత్తిఁ దరుణితో యోగివై యోగివైఖరి భానుజాగచరుని
మైత్రి వాలిని ద్రుంచి మారుతిచరితంబు చరితంబుగా విని శరధిగట్టి
యసురులవధించిసతిఁగూడియాశ్రయువని, యువని శ్రీరామమూర్తివైనట్టిదేవ
చారుతరమందహాస పోలూరివాస, వారితామితతృష్ణ మన్నారుకృష్ణ. ౯౮
యదుకులంబునఁ బుట్టి యాభీరమందిర మందిరమందె చౌర్యములఁ దనరి
జారుఁడవై ధేనుసముదయావనకేళి వనకేళి గోపికావస్త్రవితతి
గొనిపూతనాది దుర్జననివారణముల రణముల నరుల దోర్బలము మించి
భక్తులఁ బాలించి బలరామమూర్తిని మూర్తినిమిత్తత మొదలొనర్చి
భీష్మకసుతాదికన్యలఁ బెండ్లియాడి, యాడిపాడుచునీలాద్రి నలరుదేవ, చారు.
తరువరాశ్వత్థప్రదక్షిణ కాంతలఁ గాంతలఁ దొలుదొల్తఁ గౌఁగిలించి
విధివత్సకలితగోవేషివై దానవదానవత్సాపామృతంబుఁ ద్రావి
సన్నద్ధరథ మద్రిజామనోహరునకు హరునకు నేర్పుగా నాచరించి
యతనితూపున నిల్చి యదరి మాపురులకుఁ బరులకుఁ దల్లడపాటొనర్చి
త్రిపురదైత్యసతిఁ గడతేర్చి యంత, నంతరితబుద్ధరూపుఁడవైనదేవ
చారుతరమందహాస పోలూరివాస, వారితామితతృష్ణ మన్నారుకృష్ణ. ౯౯

శ్రీరస్తు.

హలన్తపరిచ్ఛేదము.

ప్రథమైకవచనతుల్యం సర్వత్ర హలన్త మగుణవత్ప్రభృతి
గుణవర్ణో ద్వితీయైకవచనతుల్యో భవే ద్వికృతౌ. ౧

ఇది రెండుసూత్రములు. అగుణవత్ప్రభృతి=గుణవర్ణవ్యతిరిక్తమైన, హలన్తం=హలన్తశబ్దజాతము, సర్వత్ర=ఈ తెనుఁగున నంతటను, ప్రథమైకవచనతుల్యం=సంస్కృతములోఁ ప్రథమైకవచన మెట్లుండునో యట్లు నిలుచును. ఉదాహరణములు ముందు చెప్పెదము. వికృతౌ=తెనుఁగునందు, గుణవర్ణః=గుణవత్ప్రభృతి, ద్వితీయైకవచనతుల్యః=సంస్కృతములోని ద్వితీయైకవచనము వంటిది, భవేత్=అవును.

ద్విత్వోత్వే సర్వహలాం హ్రస్వా ద్ద్విత్వన్తు దీర్ఘతో బహుళమ్
అగుణవతాం సర్వహలాం సోర్లోపో గుణవతాం డుమూ ప్రాగ్వత్. ౨

ఇది నాలుగుసూత్రములు. హ్రస్వాత్=హ్రస్వముమీఁదనున్నట్టి, సర్వహలాం=సమస్తమైన హలన్తములకును, ద్విత్వోత్వే=ద్విత్వమును, ఉత్వమును నగును. దీర్ఘతః=దీర్ఘముమీఁద నైనయెడల, ద్విత్వన్తు=ద్విత్వము, బహుళం=బహుళముగా వచ్చును, ఉత్వము రానే వచ్చును. అగుణవతాం=అగుణవత్ప్రభృతులైన, సర్వహలాం=సమస్తమైన హలన్తములకును, సోర్లోపః=ప్రథమైకవచనలోప మగును. గుణవతాం=గుణవర్ణములకు, డుమూ=డు, ము, అను నవి (డుకారముకారములు)-ప్రాగ్వత్=మొదటఁ జెప్పినట్లే వచ్చును. మహాత్ములకు, డు, అమహాత్ములకు, ము,—హకారాంతపుంలింగమైన అనడుహ్శబ్దము గుణవర్ణములోనిది గనుక, ద్వితీయైకవచనతుల్యమైనయెడల, అనడ్వాహం అని ద్వితీయైకవచనరూపము నిల్చెను. అమహాత్తు గనుక, ము, వచ్చిన, అనడ్వాహము. కడమరూపములు, అకారాంతములకువలెనే—అనడ్వాహములు, అనడ్వాహమునందు-ఇత్యాది. ఈలాగే దివ్శబ్దము, దివము. ఉపానహ్శబ్దము గుణవర్ణములోనిది గాదు గనుక, ప్రథమైకవచనతుల్యమైన, ఉపానత్ అని యుండెను. తకారము హ్రస్వము గనుక ద్విత్వోత్వములు వచ్చి "ఉపానత్తు" అని యుండెను. యాఁతము లేదు. రేఫాంతము పూర్శబ్దము గుణవర్ణము, పురము. ఈ తెనుఁగు లోకవ్యవహారదృశ్యము గనుక గీర్శబ్దము వ్యవహారము లేదు. అభిధానములవారు యాదవాదులు, అవ్యక్తలింగశబ్ద

ములు నపుంసకలింగశబ్దములుగాఁ జెప్పినారు కనుక, అవ్యక్తలింగ మైన కింశబ్దము నపుంసకలింగ ప్రథమైకవచనతుల్య మై కిమ్ము అని యుండెను. ప్రశాన్ శబ్దము దీర్ఘపరహల్లు గనుక ద్విత్వము రాదు. ప్రశానుఁడు. మహత్తు గనుక డుజ్ వచ్చెను.

ఆత్మన ఇమనన్తానాం డావా*దుస్స్యా త్సదా రాజ్ఞః
సాన్తా దపయః ప్రభృతేః స్లోపో న్యేషాంచ వా లుగన్త్యస్య. 3

ఇది నాలుగుసూత్రములు. ఆత్మనః=ఆత్మన్ఛబ్దమునకును, ఇమనన్తానాం=ఇమనిచ్ ప్రత్యయాంతములకును, డావా=డా యను వర్ణకము వికల్పమున వచ్చును. అన్యవన్న్యాయమున డాలోని డకారము లోప మై మిగిలిన ఆకారము టిలోపము చేసి నిల్చును. హ్రస్వము వచ్చిన, ఆత్మ యనురూపము మాఱెను. వికల్పము గనుక డా లేనప్పుడు, ఆత్మము. మహత్తుగా వివక్షించితేని, ఆత్ముఁడు. ఇమనంతములు- మహిమము, మహిమ, గరిమము, గరిమ, ఇత్యాది. రాజ్ఞః=రాజన్ శబ్దమునకు, సదా=నిత్యముగాను, డుస్స్యాత్=డువర్ణకము వచ్చును. ఇది డా వలెనే వచ్చునని రాజు. కకుప్ శబ్దము కకుప్పు. అగ్నిమత్ శబ్దము బహుళగ్రహణమున ద్విత్వము లేక అగ్నిమథుఁ డాయెను. వాక్ శబ్దమునకు వాకు, బహులోక్తివలన వాక్కు-అని యును గలదు. త్వక్ త్వక్కు. భవచ్ఛబ్దము లేదు. ధీమచ్ఛబ్దము గుణవర్ణనము- ధీమంతుఁడు, మతిమంతుఁడు, హనూమద్భగవచ్ఛబ్దములు కొందఱిమతమున గుణవర్ణనములు గావు, హనుమానుఁడు, భగవానుఁడు. హనుమంతుఁడు, భగవంతుఁడు-అనియుం గలదు. అప్ శబ్దమునకు, అప్పులు. దిక్ శబ్దమునకు దిక్కు. విద్వచ్ఛబ్దమునకు విద్వాంసుఁడు. అపయః ప్రభృతేః=పయః ప్రభృతివ్యతిరిక్తమైన, సాన్తాత్=సకారాంత శబ్దముమీఁద, స్లోపః=సకారలోపము వికల్పమున నగును- తేజము, యశము, మనము, తేజస్సు, యశస్సు, మనస్సు-ఇత్యాది. పయః ప్రభృతికి, సకారలోపము లేదు. పయస్సు వయస్సు, అయస్సు, సరస్సు-ఇత్యాది. అన్యేషాంచ=మఱికొన్ని హలంతములకును, అన్త్యస్య=అంత్యహల్లునకు, వా లుక్=వికల్పమున లోపము వచ్చును. జగము, జగత్తు. చకారప్రయోగమువలనఁ గొన్నింటి కంత్యాచ్చులకు వర్ణాంతరము వచ్చి యంత్యహల్లోప మగును. పథము.

---

* డుర్భవతి సర్వదా రాజ్ఞః.

ప్రాకృతభవసంస్కృతభవసంస్కృతవత్ప్రాకృతభవవికృతిభవాః
వ్యతిరిక్తా భూయాంసో వ్యతిరిక్తాస్సంప్రదాయతో వేద్యాః. ౪

ఈయార్యావృత్తము సంప్రదాయవేద్యము.

దేశ్యాదస్మద్యుష్మచ్ఛబ్దాత్సుజసో ర్నుమూ వురూ చస్తః।
న్నుమ్ము ప్రాస్వశ్చాదే రమిశశి చాన్యతరలుక్చ యుక్తస్య. ౫

ఇది రెండుసూత్రములు. దేశ్యాత్=తెలుఁగులైన, అస్మద్యుష్మచ్ఛబ్దాత్=అస్మద్ యుష్మత్ శబ్దములమీఁద, సుజసోః=ప్రథమైకవచనబహువచనములకు, యథాక్రమముగా, నుమూ=ను, ము, అను నాదేశములును, వురూ=వు, రు, అనునాదేశములును, స్తః=అగును. యుష్మదస్మచ్ఛబ్దములకుఁ దత్సమపుఁదెలుఁగు లేదు గనుక "దేశ్యాత్" అని దేశ్యతెలుఁగులే చెప్పుచున్నాఁడు. నా యనుమాట యస్మచ్ఛబ్దము, నీ యనుమాట యుష్మచ్ఛబ్దము, కనుక, అస్మచ్ఛబ్ద ప్రథమైకవచనమునకు ను వచ్చిన, "ప్రథమాయా మే దస్మదః" అను నుత్తరసూత్రప్రాప్తిని 'నేను' అనురూపమాయెను. బహువచనమందు ము వచ్చిన, నుత్తరసూత్రమున మకారము నేత్వమును వచ్చి "మేము". యుష్మచ్ఛబ్దమునకు వు వచ్చిన "నీవు". బహువచనమందు రు వచ్చిన నుత్తరసూత్రమున మకారము వచ్చి, "మీరు". అమిశశి చ=ద్వితీయైకవచనబహువచనములయందు, న్ను, మ్ము=న్ను, మ్ము, అను నాదేశములును, ఆదేః=మొదటియక్షరమునకు, ప్రాస్వశ్చ=హ్రాస్వమును వచ్చును. యుక్తస్య=సంయుక్తము లైన, న్నుమ్ములకు, అన్యతరలుక్చ=ఒకహల్లులోపమును నగును. నిన్ను, నిను; మిమ్ము, మిము; నన్ను, నను; మమ్ము, మము.

కిర్నబమః ప్రథమాయా మే దస్మద ఏతయో ర్బహుత్వే మః
హ్రాస్వే టాదా నమ వాశ ద్వయువ ద్వచనద్వయేన్యథా రాత్మా. ౬

ఇది నాలుగు సూత్రములు. బమః=షష్ఠికి- "బసః కిశ్చ" అని వచ్చెడు కి యాదేశము లేదు. యుష్మచ్ఛబ్దము, ఇకారాంతము గనుక నీ యనుదానికే యీవిధి. (నీయనుశబ్దమునకే యీనిర్ణయము) ప్రథమాయాం=ప్రథమయందు, అస్మదః=అస్మచ్ఛబ్దమునకు, ఏత్=ఏత్వము వచ్చును. ఏతయోః=ఈ రెంవుశబ్దములకును, బహుత్వే=బహువచనములయందు. మః=మకార మగును. నీచేత,

మీచేత; నీకొఱకు, మీకొఱకు; నీవలన, మీవలన; నీకు, మీకు; నీయందు, మీయందు; నాచేత, మాచేత; నాకు, మాకు- ఇత్యాది. ఆత్మా=ఆత్మశబ్దము, టాదౌ=తృతీయాదివిభక్తులయందు, హ్రస్వే=హ్రస్వ మగుచుండఁగా, నమవాన్=న,మ, యను నాగమములు గలది యౌను. వచనద్వయమునందును వరుసగా ననుట. అన్యయోః=ప్రథమాద్వితీయలయొక్క, వచనద్వయే=ఏకవచన బహువచనములయందు, ద్వయవత్=అస్మద్యుష్మచ్ఛబ్దములు రెంటివంటిది యు వరుసగా నగును. ఏకవచనమం దస్మచ్ఛబ్దమువంటిదియు, బహువచనమందు యుష్మచ్ఛబ్దము వంటిదియు నగు ననుట. అస్మచ్ఛబ్ద ప్రథమాద్వితీయైకవచనములకు నన్నులును యుష్మచ్ఛబ్ద ప్రథమాద్వితీయాబహువచనములకు మిమ్ములును వచ్చును. నుమ్ములయం దాదిహ్రస్వము వచ్చును. తా-ఆత్మశబ్దము. తాను, తాము, తన్ను, తమ్ము. తృతీయాదులయందు, హ్రస్వమును నమాగమములును వచ్చిన-తనచేత, తమచేత; తనకు, తమకు-ఇత్యాది.

భూయ ఉభయార్థవాచీ యః కశ్చి ద్భవతి నిత్యబహువచనః
తస్య జసో ము శసో లః ప్రాగ్వ త్సర్వం భిసాదికే న్యత్ర. ౭

ఇది యేకసూత్రము. భూయః=ఈయుష్మదస్మచ్ఛబ్దములు గాక- మఱియొకటి, ఉభయార్థవాచీ=ఆరెంటియర్థమును జెప్పెడి, నిత్యబహువచనః=నిత్యబహువచనమైనది, యః=ఏదైననేమి, కశ్చిత్=ఒకటి, భవతి=కలదు. తస్య=దానియొక్క, జసః=ప్రథమాబహువచనమునకు, ము=ము, అనునాదేశమును, శసః=ద్వితీయాబహువచనమునకు, లః=ల, అనునాదేశమును వచ్చును. భిసాదికే=తృతీయాబహువచనము మొదలయిన, అన్యత్ర=కడమవానియందు, సర్వం=సమస్తమును, ప్రాగ్వత్=యుష్మదస్మచ్ఛబ్దములకు వలెనే యగును. "మన" యనునది యుభయార్థవాచి. దానికి "ము" ఆదులు వచ్చిన, మనము, మనల, మనచేత-ఇత్యాది.

కవిభల్లటైః క్రియాణాం నామ్నాం చోల్లోప ఇష్యతే హ్యేషు
ప్రథమైకవచనమాత్రే విక్లతౌ నాన్తాదయోఽపి కథ్యన్తే. ౮

ఇది యేకసూత్రము. కవిభల్లటైః=కవిభల్లటులచేత (కవిభల్లటు లనఁగాఁ బురాతనకవులు, వా రొక లక్షణకర్తలు) క్రియాణాం=ధాతువులకు ను, నామ్నాం చ=శబ్దములకు ను, ఉల్లోపః=ఉకారలోపము, ఇష్యతే=ఇచ్ఛయింపఁ

బడుఁగదా (చెప్పినా రనుట) చూతుర్, చూతురు, ఇత్యాది క్రియలయందు, రేఫలమీఁది యుత్వములకును, కన్ను, మన్ను, మిన్ను, మున్ను, ఇత్యాదిశబ్దముల యం దుత్వములకును లోపము. ఏషు=ఈలోప ప్రదేశములయందు, వికృతౌ= అచ్చతెనుఁగున, నాన్తాదయోపి=నకారాంతాదిశబ్దములు ను, ప్రథమైకవచన మాత్రే=ప్రథమైకవచనమందే, కథ్యన్తే=చెప్పఁబడును. "కన్నుదెఱచి" యన్న చోట భల్లటునిమతమున, ఉకారలోపమైన నకారాంతమై యుండును. కన్దెఱచి, చన్గుడిచి—రాంతములు, పేర్వాడి, గోర్గోపి. క్రియలకుఁ గ్రియాపరిచ్ఛేదము లో స్పష్టము. మెత్తుర్గనులు, చూడర్గనులు—ఇత్యాది నాన్తాదయః అని యాదిశబ్దముచేత లాంతములును; కల్గాని, విల్వాని. ప్రథమైకవచనము తప్పిన, ఉకారాంతాది-కన్నులు, కంటిచేత.

ఇద మద సేత ద్యత్త చ్ఛబ్దా శ్శబ్దాన్తరాన్వయే బహుళమ్

హ్రస్వం ప్రపద్య దీర్ఘా ద్విత్వ ముపర్యక్షరస్య జనయన్తి. ౯

ఇది యేకసూత్రము. శబ్దాన్తరాన్వయే సతి=మఱియొకశబ్దముతో నన్వయము కలిగి యుండఁగాను, ఇదమ్, అదస్, ఏతద్, యద్, తద్, శబ్దాః=ఈశబ్దముల, దీర్ఘాః=దీర్ఘములు, హ్రస్వం ప్రపద్య=హ్రస్వమును బొంది, ఉపర్యక్షరస్య=ఆశబ్దముయొక్క మొదటి యక్షరమునకు, బహుళమ్=బహుళముగాను, ద్విత్వమ్=ద్విత్వమును, జనయన్తి=పుట్టించును. ఇదం శబ్దము=ఈదేశము, ఇద్దేశము; తద్ శబ్దము-ఆకాలము, అక్కాలము; అదస్, ఏతద్ శబ్దములకు నివియే రూపములు. యచ్ఛబ్దము-ఏదేశము, ఎద్దేశము-బహులోక్తివలన, ఆరాజు, ఈసేన, యనుచోటులను రాదు. శబ్దాంతరము లేకున్నను- ఏది, ఎద్ది-యనుచోట వచ్చును. అ- అజాతిశబ్దముతో నన్వయించినప్పు డాయచ్చును లఘుయకారము చేసికొని దానికి ద్విత్వము చేసికొనునది. అయ్యార్యుఁడు, ఇయ్యుత్తముఁడు.

ది స్సాన్య త్సమ్బన్ధార్థే సర్వస్మా ద్యుష్మదస్మదా స్త్వర్థః

ద్వతి *వర్ణకో ఽ ఇదు స్త్రీవిషయా స్త్వర్థే తనశ్చ వికృతౌ స్యాత్. ౧౦

ఇవి నాలుగుసూత్రములు. సర్వస్మాత్=సకలనామములమీఁదను, సమ్బన్ధార్థే=సంబంధార్థమందు, దిః=దివర్ణకము, స్యాత్=అగును. వర్ణక మనంగాఁ బ్రత్యయము. రాజుది, పులిది, బంటుది, మేఁకది- ఇత్యాది. యుష్మదస్మద్భ్యః=ఈమూఁటిమీఁదను, ద్వతివర్ణకః=దు అనువర్ణక మగును. నాదుసొమ్ము.

* వర్ణకోయఇ స్త్రీవిషయాః- పా.

సీదు తేఁగ, తపదుక్రీర్తి. అ, ఇ, ఉ=ఈమూఁడును, స్త్రీవిషయాః=స్త్రీనామములమీఁద వచ్చు వర్ణకములు- గార, గారి, గారు. స్త్రీవిషయములయందె, తెలుఁగు స్త్రీలింగములమీఁద వచ్చు నవి యు ననవచ్చును. ముంత, పడి, తూము-స్త్రీసమములు చేసికొని సులోకముఁ దెచ్చుకొనునది. సర్వత్ర యిట్లే- వికృతౌ=తెనుఁగునందు, త్వార్థే=త్వ ప్రత్యయార్థమునందు, తనః=తనవర్ణకము, స్యాత్=అగును దొరతనము, దొడ్డతనము.

నామ్నః కవర్ణక స్స్యా త్స్వార్థే స్యా దుత్వ మపి పరే తస్మిన్
చు రితి క్రియాపదానాం సర్వేషాం వర్తమానకాలే స్యాత్. ౧౧

ఇవి రెండుసూత్రములు. నామ్నః=నామమునకు, స్వార్థే=స్వార్థమందు, కవర్ణకః=కవర్ణకము, స్యాత్=అగును. తస్మిన్ పరే=అది పరమై యుండిన, ఉత్వ మపి స్యాత్=పూర్వాక్షరమున కుకారమును వచ్చును. పొలఁతి, పొలఁతుక; గొంతు, గొంతుక; విప్పు, విప్పుక; మెలఁత, మెలఁతుక-ఇత్యాది. సర్వేషాం=సర్వమైన, క్రియాపదానాం=క్రియలకు, వర్తమానకాలే=వర్తమానార్థమందు, చురితి=చు అనువర్ణకము, స్యాత్=అగును, ఘటించుచున్నాఁడు, గెలుచుచున్నాఁడు. ఇత్యాది.

ప్రతిషేధవాదినాం నిః భూతార్థానాంతు నః క్రియాణాం స్యాత్
కర్త్రాదేః కర్తృత్వం ప్రథమాచ నవర్ణక శ్చ తద్వ త్స్యాత్. ౧౨

ఇది మూఁడుసూత్రములు. ప్రతిషేధవాదినాం=ప్రతిషేధమును జెప్పుచున్న, క్రియాణాం=క్రియలకు, నిః=నివర్ణకము- ఘటింపనివాఁడు, చూడనివాఁడు; భూతార్థానాంతు=భూతార్థములకు, నః=నవర్ణకము, స్యాత్=అగును. కర్త్రాదేః=కర్త్రర్థము మొదలైనవానికి, కర్తృత్వం ప్రథమాచ=కర్త్రర్థకమును ప్రథమయు-నవర్ణకశ్చ=నవర్ణకమును వచ్చును. నీవు నుతించిన రాజు. ఇది కర్త్రర్థకము. నీచేతఁ బొగడఁబడిన రాజనుట. నీచేతనను తృతీయకుఁ బ్రథమవచ్చును. నుతింపఁబడిన యను కర్మార్థమునకుఁ గర్తృత్వము వచ్చెను. కర్త్రాదేః అను నాదిశబ్దముచేత, అధికరణార్థములయందు నిట్లిలాగున నే వచ్చును. నే భుజించినచోటు, నీవు గెల్చినవాఁడు ఇత్యాద్యర్థభేదములు తెలిసికొనునది.

షష్ఠీ ధవే ద్వితీయాతుల్యా తత్పురష సంస్థితానామ్నాన్
ఇ దుపోత్తమోత్తమానాం బహువచన ఉపోత్తమేత ఉద్భవతి. ౧౩

(గ్రంథపాతము రెండు ప్రతులలోను)... ఇదుపోత్తమోత్తమములు–బలుములు, కలుములు, చెలుములు, అయెను. రెండవ యుకారము, ఉద్బహుత్వే యని వచ్చినది. ఇట్టిలాగుననే వెలుములు, మెలుములు మొదలైనవి. ఇది ప్రాయికలక్షణము. అటుగనుక, ఇరులు, విరులు- ఇత్యాదిస్థలములందు లేదు. ప్రాయిక నిత్యలక్షణముల ప్రకారము లిట్టిలాగుననే తెలియునది.

అస్మద్యుష్మద్వాచ్యా దేకత్వ ఇతో నివీ పరేషాంతు
ధర్మోత్తమమధ్యమవ ద్బహుషు న మధ్యమవ దుతోచ్చ సర్వేషు. ౧౪

ఇది నాలుగుసూత్రములు. అస్మద్యుష్మద్వాచ్యాత్ =అస్మద్యుష్మచ్ఛబ్దములచేత వాచ్యములయిన, ఇతః=ఇకారాంతమునకు, ఏకత్వే-ఏకత్వమందు, నివీ=ని, వి, యనువర్ణకము లగును, నేను గవిని, నీవు పతివి. కవిశబ్ద మస్మద్వాచ్యము, పతిశబ్దము యుష్మద్వాచ్యము. పరేషాంతు=ఇకారాంత వ్యతిరిక్తములకు, ధర్మోత్తమమధ్యమవత్ =క్రియలకు ధర్మ మను గర్థమందు వచ్చెడి యుత్తమపురుష మధ్యమపురుషల కేదో యది వచ్చును. ను వు అనువర్ణకము లవు ననుట. నేను భక్తుఁడను, నీవు దేవుఁడవు. బహుషు=బహువచనములయందు, మధ్యమవత్ =మధ్యమపురుషవంటిది, న=కాదు. ప్రథమోత్తమపురుషలవంటిదౌను- ము రు అనువర్ణకము లౌ ననుట. మేము భక్తులము, మీరు దేవతలరు. బహుషు అను బహువచన ప్రయోగమువలన, ఇకారాంతములకు ను బహువచనమందు ము, రు, వర్ణకములు వచ్చును. మేము కవులము, మీరు స్వాములరు. సర్వేషు=ఈచెప్పిన ను, ము, వు, రు, అను వన్నియుఁ బరమై యుండిన, ఉతః=అంత్యమైన ఉకారమునకు, అచ్చ=అకారమును వచ్చును. భక్తుఁడు అను నంత్యోకారమునకు నుమువురులు పరమైనప్పుడు, అకారము వచ్చిన- భక్తుఁడను-భక్తుఁడవు, ఇట్టిలాగే భక్తులము, భక్తులరు-అని యుండును. కవిని అను చోట ఉకారము లేదు గనుక, అకారము రేదు. కవులము అనుచోట, కవులు అను నుకారమునకు అత్వము వచ్చును. సూత్రములో నస్మచ్ఛబ్దము పూర్వనిర్దిష్ట మైనను గాని వ్యవహార ప్రధానము యుష్మచ్ఛబ్దము గనుక ప్రథమపురుషవంటి దాయెను. సర్వేషు అన్నాఁడు గనుక క్రియలయొక్క ఉకారమునకును, అకారము వచ్చును. పొగడుచున్నాఁడను, ప్రోచుచున్నాఁడవు. ఇత్యాది- జవరాలవు, ముద్దరాల వనుచోటను గూడ నిట్టిలాగే అకారము తెలియునది.

సర్వవిభక్తి స్సంస్కృతతుల్యా స్యన్యాః క్వచి ద్భవే చ్చాన్యా
ఏకత్వం భేదకగతబహువచనానాంచ దృశ్యతే వికృతౌ. ౧౭

ఇది మూఁడు సూత్రములు. సర్వవిభక్తిః=ప్రథమాది విభక్తు లన్నియు, సంస్కృతతుల్యాః=సంస్కృతమం దేయేస్థానమున నేయేవిభక్తి వచ్చునో యటువలెనే యిందును వచ్చును. పొడవు, కొంచెము, కృష్ణుండు, తూము, ఇత్యాది ప్రాతిపదికార్థములయందుఁ బ్రథమ—హరిఁ దలఁచెద, అంబఁ గొలిచెద, నిత్యాదిస్థలముల ద్వితీయ—శూలముచేతఁ బొడిచె, సురలచేత నుతింపఁబడియె నిత్యాదికర్తృకరణములఁ దృతీయ—ద్విజులకొఱకు దక్షిణ, కవులకొఱకు పాయస మిత్యాది సంప్రదానములఁ జతుర్థి—గిరివలన వెడలెను, కరివలన వెలసెను, ఇత్యాద్యపాదానమునఁ బంచమి—దొరకు హితుఁడు, నూటికన్నను, ఇత్యాది సంబంధముల షష్ఠి—కంచియం దుండును, కవితయందు నేర్పరి, ఇత్యాద్యధికరణముల సప్తమి—అంబ ననుఁ బ్రోచవే, అవ్వ పిరు లీయవే, ఇత్యాదుల సంబుద్ధి. ఇట్లు విభక్తులు తెలియునది. అన్యస్యాః=ఒకవిభక్తి, క్వచిత్=ఒకానొకచోట, అన్యాచ=మఱియొక విభక్తియును, భవేత్=అగును, విప్రులకు దానమిచ్చెను-చతుర్థీస్థలమున షష్ఠి—శిరమున గురుపాదుకలు వహించె- తృతీయాస్థలమున సప్తమి—రాముఁ డరణ్యమేఁగె-అరణ్యమున కనుదానికరణ్యము. షష్ఠీస్థలమునఁ బ్రథమ—సుఖమేగి, కాశినుండురు, తృతీయాస్థలమునఁ బ్రథమ. ఇత్యాదులు ప్రయోగవశమునఁ దెలియునది. వికృతౌ=తెనుఁగునందు, భేదకగతబహువచనానాం=విశేషణములయొక్క బహువచనములకు, ఏకత్వంచ=ఏకవచనమును, దృశ్యతే=కనఁబడును. ఇంపైనప్రియురాండ్రు, ఒప్పైనసిరులు-సొంపైనవిద్యలు.

—॥ ఇతః పరస్సమాసనిర్ణయః ॥—

ద్విగుకర్మధారయౌ తత్పురుషద్వన్ద్వౌ బహువ్రీహిః
అన్యే చ కేచి దుపమానోత్తరపదలోపరూపకాఖ్యాద్యాః ౧౮
పరిదృశ్యా ఇహ కార్యా లోపవిభక్తికవ దన్త విధయశ్చ
లోపశ్చ విభక్త్యాదే శ్శబ్దేషుస్యా త్సమాసకాన్తేషు. ౧౯

ఇది యార్యాయుగ్మము. ద్విగుకర్మధారయములు, తత్పురుషద్వంద్వములు, బహువ్రీహి, ఉపమానము, ఉత్తరపదలోపము, రూపకము మొదలైనవి. అన్యేచ=తక్కినవి, కేచిత్=మఱికొన్ని సమాసములును, ఇహ=తెనుఁగునందు, పరిదృశ్యాః=చూడఁదగినవి.